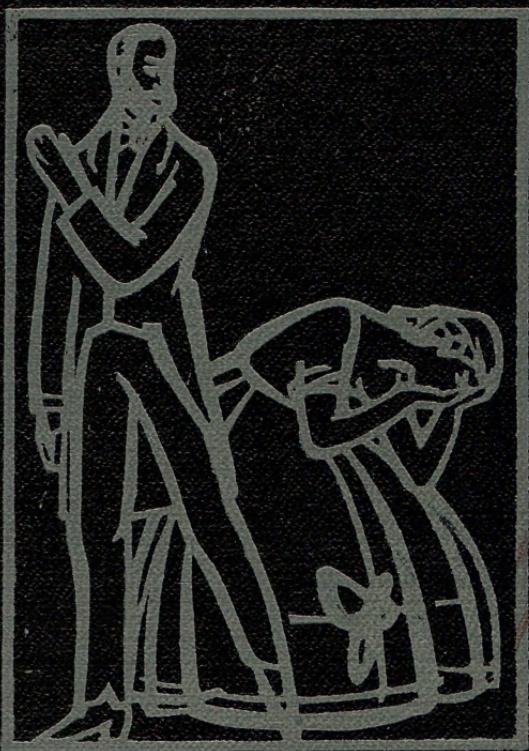

Еліза
Ожешко

ІРІОН АВТУ

БІБЛІОТЕКА СВІТОВОЇ КЛАСИКИ
BIBLIOTEKA KLASYKI SWIATOWEJ

ELIZA ORZESZKOWA

ARGONAUCI

POWIEŚĆ

Przekład na język ukraiński

Wydawnictwo
LITERATURY PIĘKNEJ
«DNIPRO»
Kijów — 1966

ЕЛІЗА ОЖЕШКО

АРГОНАВТИ

РОМАН

Переклад з польської

*Видавництво
художньої літератури
«ДНІПРО»
Київ — 1966*

I(Пол)
—
O45

Переклад та післямова
ОЛЕКСАНДРИ ЗАРВИ

Перекладено за виданням:

Eliza Orzeszkowa, Pisma zebrane, t. XXX, Argonauci,
„Książka i wiedza”, Warszawa, 1950.

КИЇВСЬКА ФАБРИКА НАБОРУ

7—3—4
—
521—66

Панові

*Францішку Годлевському на спогад
про довгі спільні читання й бесіди —
ясні промені у пітьмі*

від авторки

ЧАСТИНА ПЕРША

I

Це був дім мільйонера. Меблі й стіни покоїв мінилися всілякими барвами та відблисками, наче перламутрові. У дзеркалах відбивалися картини, а паркетна підлога блищала немов дзеркало. Темні килими й важкі портьєри, здавалося б, мали приховати розкіш, але насправді надавали їй майже церковної урочистості. Все тут сяяло, іскрилося, вигравало блакиттю, пурпуром, золотом, бронзою, найрізноманітнішими відтінками біlostі, властивими гіпсові, мармурові, муарові, слоновій кості і порцеляні. Китайські та японські вироби, речі в стилі минулих століть поряд з найдтоншою вишуканістю сучасної моди — люстри, бра, канделябри, вази були справжньою вершиною декоративного мистецтва. До того ж на всюому тут позначився витончений смак і такт; він відчувався в умілому доборі та мальовничому розташуванні речей, що безпомилково свідчило про неабиякий розум і хист господині дому.

Оздоблення цього дому, безперечно, коштувало колосальних грошей, як на бідняків, і навіть дуже значних, як на людей заможних. Власник його був мільйонером.

Алойзи Дарвід не дістав у спадок мільйонів, а здобув їх власною невтомною працею і невпинно їх примножував. Працьовитість, енергія і винахідливість його були невичерпні. У вирі справ він почував себе, як риба у воді; це була його стихія, що давала йому свободу і втіху. Яких справ? Складних, різноманітних: будівництво залізниць і прокладання водних шляхів, спору-

дження громадських будинків, купівля і продаж, обмін цінностей і грошові операції на ринках та біржах. Досягти успіхів у всьому цьому могла лише людина, якій притаманні були найсуперечливіші риси: сміливість лева і обережність лисиці, кіті яструба і гнучкість кішки.

Життя Дарвіда минало за карточним столом, яким був для нього увесь простір великої держави; в цій довгорічній завзятій азартній грі найчастіше банк держала сліпа долю. Бо розрахунок та спритність, хоч і відігравали тут велику роль, все ж не завжди могли відвернути випадковості. Отже, треба було вміти не піддатися випадковості, а, зіщулившись під її ударами, припасти до землі, щоб потім знестиша ще вище і, відбивши удар, схопити нову здобич. Його успіх, як вода у ріці, то підіймався, то спадав, його запал час від часу охолоджувала твереза розсудливість і розрахунок.

Отже, поштові карети, вагони, дзвінки, що кваплять пасажирів, іскристі снігидалекої півночі, громадя гір на межі, яка розділяє дві частини світу, ріки, що перетинають безкраї простори, обрій, підкреслений похмурими лініями споконвічно самотньої тайги. А потім знову метушня, блиск, гомін пишних столиць, а в столицях безліч дверей, з яких одні розчинені навстіж, інші — міцно замкнені; але там, де їх не можна відчинити, гнучка котяча лапа пролазить у шпарину.

Йому доводилося залишати родину на довгі місяці, а іноді й на цілі роки, але, навіть живучи з нею під одним дахом, він був ніби гостем, а не близьким, щирим другом. Для дружби, прихильності, чуйності у ставленні до людей, навіть найближчих, Алойзи Дарвід не мав часу, так само, як він не мав його для того, щоб зосередитися на речах, не зв'язаних з цифрами, датами, кресленнями, тобто з вічками тієї сіті, якою він обплутав свою думку і свою невтомну працю.

Втіхою, радістю його життя були короткі спалахи закоханості, що траплялися випадково в дорозі і розвіювались разом з димом паровоза, страви, якими можна поласувати десь у далеких краях, хвилинний захват чудовим краєвидом, що впадав у вічі і враз зникав, та нечаста, але азартна карточна гра. Проте над усе він ставив зв'язки у вищих сферах, які, з одного боку, були корисні, а з другого — тішили його самолюбство. Гроші і становище у вищому світі — ось ті дві осі, навколо яких

обертались усі почуття, думки й бажання Дарвіда. При наймні здавалося, що всі, бо хто може з певністю сказати, чи справді в людині закладено лише те, що виявляється в її вчинках? Мабуть, ніхто, навіть вона сама.

Цим разом Алойзи Дарвіда не було вдома три роки і лише кілька місяців тому він повернувся до рідного міста, в лоно родини, де, як і раніше, був нечастим і досить неуважливим гостем. З першого ж тижня, мало не з першого дня, він знову поринув у справи і, побачивши нове поле діяльності, прагнув його захопити, щоб розгорнути на ньому Геркулесові бої. Однак все залежало від однієї високопоставленої особи, до якої Дарвід ніяк не міг пр obratisya.

Вже кілька разів котяча лапа згиналася, щоб пролізти в шпарину замкнених дверей — та марно! Дарвіду потрібна була тривала, конфіденціальна розмова, але добитися її він не міг. Тоді він вдався до засобу, який не раз себе виправдав.

Дарвід знайшов людину, здатну, використовуючи будь-які обставини, всюди пролазити, всього домагатись, все влаштовувати і наче з-під землі добувати потрібні зв'язки та впливові знайомства. Такі люди, звичайно, бувають підозрілими, але це його зовсім не обходило. Він вважав, що на дні життя завжди відстоюється темна каламуть, схожа на мул золотоносних річок. Думуючи про цю каламуть, він зневажливо посміхався, але не боявся брати її в руки, щоб глянути, чи немає там золотих зерен. Своїх підозрілих помічників Дарвід називав гончаками, бо вони цькували звіра в хащах, не доступних мисливцеві. Непоказні, непомітні, вони краще за нього вміли зіщулюватись, втискуватись і пролазити. Такого гончака він спустив кілька днів тому, щоб домогтися бажаної аудієнції, але досі не мав від нього ніякої звістки. Це непокоїло й дратувало Дарвіда. Він поривався схопити нову справу, як лев на арені — здобич.

Сутеніло. Анфілада великих і малих покоїв поринула в морок. Алойзи Дарвід сидів у яскраво освітленому кабінеті, умебльованому розкішно, але строго; він приймав відвідувачів, що прийшли в різних справах: з повідомленнями, рахунками, пропозиціями і проханнями.

В цьому кабінеті все було витримано в темних тонах, масивне, громіздке, коштовне, але ніщо не різало око. Нічого яскравого чи химерного, у всьому лише велич

і комфорт. Книги в гарних засклених шафах, дві великі картини на стінах, письмовий стіл, завалений паперами, посеред кімнати — круглий стіл, на ньому — карти, брошюри, грубезні фоліанти; навколо столу — масивні крісла, низькі й глибокі. Кімната була простора, із високою стелею, з якої звисала велика люстра, що заливала яскравим світлом круглий стіл.

Далекий предок Алойзи Дарвіда Язон Аргонавт певно мав зовсім інший вигляд, коли плив у Колхіду по золоте руно. Час змінює засоби боротьби, відповідно до них вирізьблюючи риси героїв. Язон покладався на силу своїх рук та меча, Дарвід — тільки на мозок і нерви. Отож його мозок і нерви розвинулися коштом м'язів, перетворившись на велику силу, яку, проте, лише знавець міг розгледіти у невисокій, худорлявій постаті Дарвіда, його продовгуватому, обтягнутому сухою шкірою, блідому й рухливому обличчі, що здригалось від кожного подуву вітру, який ніс корабель до обітованих берегів.

На його щоках міддю виблискували вузькі смужки рудих шовковистих бакенбардів, що сягали тугого комірця сорочки; руді вуса, короткі й жорсткі, відтіняли бліді, тонкі губи, на яких вигравала мінлива і в той же час дуже жива усмішка: вона то підбадьорювала, то відлякувала, вабила або тримала на відстані, заохочувала або виказувала недовіру, ставала улесливою або глузливою — найчастіше глузливою. Але вся його сила, здавалось, зосередилася у сірих, холодних, як сталь, очах, гострих, глибоких, проникливих, які довго й уважно приглядалися до кожного предмета; вони дивилися з-під вигнутих рудих брів, що підкresлювали високе, подовжене лисиною чоло, гладеньке й блискуче, як слонова кость, на якому між брів залягли глибокі зморшки, ніби незгладимі сліди думок і тривог. Це було холодне, розумне, енергійне обличчя з іронічним виразом на тонких устах.

Один з найвідоміших у місті юристів, розгорнувши кодекс, читав у голос статті законів. Дарвід, стоячи, уважно слухав, але посмішка його ставала чимдалі іронічнішою, а коли правознавець замовк, він тихо заговорив. Цей стриманий, наче з обережності приглушений голос, був однією з його особливостей.

— Даруйте, але все, що ви прочитали, не стосується випадку, який нас цікавить.

Взявши з рук юриста книгу, Дарвід з хвилину гортав її і, в свою чергу, почав читати, почепивши окуляри в роговій оправі, які ще більше підкреслювали жовтувату блідість його сухорлявого обличчя. Славетний юрист здивувався і знітився.

— Ви маєте рацію. Я помилився. Ви чудово знаєте закони.

Як же він міг їх не знати, коли вони правили йому за зброю, були для нього запобіжним клапаном!

Юрист мовчки сів у низьке, глибоке крісло, і тоді архітектор розкладав на столі проект громадської споруди, який мав бути закінчений взимку, оскільки будівництво планувалося розпочати навесні. Дарвід знову уважно слухав, мовчки розглядаючи креслення. В сталевих очах його іскрами спалахували породжені мозком думки, і він почав викладати їх досвідченому спеціалістові. Говорив він тихо, плавно, дуже стисло і ясно. Архітектор відповідав шанобливо і, як перед тим юрист, не без подиву. Боже правий! Цей чоловік все знає і на всьому розуміється: в глибинах юриспруденції, математики, архітектури він почуває себе так вільно, ніби ходить по власній кімнаті! Дарвід помітив подив своїх співрозмовників, і на його тонких устах промайнула іронічна посмішка. Невже ці люди вважають, що він міг би братися до таких справ, як сліпий до розпізнавання кольорів? Дехто так робить і гине! Він розумів, що зараз тільки великі знання можуть бути фундаментом для спорудження піраміди багатства і лише в пам'яті його збереглися ті довгі безсонні ночі, коли він здобував ці знання.

Тепер біля столу стояв стрункий худорлявий юнак в старенькому костюмі, з палаючими темними очима, в яких світилася геніальність; руhi його були різкі, майже грубі. Це був ще зовсім молодий, але вже відомий скульптор; сухоти, що починалися у нього, відсвічувались на його обличчі надто яскравим рум'янцем, неприродним близком очей і сухим, надсадним кашлем, який стрясав його груди. Він говорив про орнаментальні роботи, які повинен був виконати для споруд, що їх зводив цей крупний ділоқ, показував малюнки, плани, запалювався, говорив дедалі голосніше і дедалі частіше кашляв. Дарвід підвів голову, по його нервовому обличчю пробігла тінь, він обережно, пучками тонких білих пальців торкнувся руки скульптора.

— Відпочиньте,— сказав він.— Вам шкідливо так довго говорити.

Потім, звертаючись до присутніх, пояснив:

— Моя молодша дочка так само кашляє і... це трохи мене непокоїть...

— Може б, в Італію...— почав архітектор.

— Можливо... Я вже думав про це, але лікарі не бачать нічого загрозливого...

Дарвід звернувся до скульптора:

— Вам слід було б поїхати в Італію і через пам'ятники мистецтва, і через клімат.

Митець, невдоволений втручанням у його справи, не відповів, а продовжував викладати й обґрунтовувати свої проекти, але задишка і дедалі сильніший кашель заважали йому говорити. Тоді Дарвід випростався й мовив:

— В питаннях мистецтва я розуміюся мало, не тому що ним легковажу, навпаки, мистецтво — це велика сила, перед якою схиляється весь світ, але для вивчення його у мене бракувало часу. Отже, не утрудняйте себе викладом своїх задумів і намірів. Я наперед приймаю їх, добре знаючи, що роблю. Адже князь Зенон, перед розумом і тонким смаком якого я схиляюсь, порадив мені звернутися до вас. У нього бачив я витвори вашого різця, які мене захопили. Дехто говорить, що ми, промисловці й фінансисти, є лише матерією, позбавленою душі. Проте ваші талановиті твори, які прикрашають князів палац, не справили б на мене такого враження, якби я був лише матерією.

Іронічна посмішка промайнула на його вустах, але він ще люб'язніше вів далі:

— Визначимо гонорар.

І швидко додав:

— Ви дозволите мені проявити ініціативу?

Ніби питуючи, він назвав дуже велику суму. Скульптор вклонився, не бажаючи або не вміючи приховати подив і радість. Дарвід, легенько взявши його під руку, повів до письмового столу й висунув одну з шухляд. Юрист і архітектор, що залишилися за круглим столом, перезирнулися.

— Князів протеже! — шепнув перший.

— Спритність! Реклама! — теж пошепки відповів другий,

Тим часом Дарвід продовжував розмову з молодим скульптором.

— Я чув, що скульптори, починаючи роботу, мусять витрачати великі кошти на попередню підготовку. Маєте завданок. Прошу вас не зважати на витрати. Гроші повинні служити талантові.

Митець був вражений. Зовсім іншим уявляв він собі цього мільйонера.

— Гроші повинні служити талантові! — повторив він. — Вперше я чую це з вуст власника грошей! Ви справді так думаете?

Дарвід засміявся, але відразу ж спохмурнів.

— Мій любий,— сказав він,— я віддав би дуже багато грошей, щоб на світі не було такого кашлю, як ваш.

— Це тому, що ваша дочка... — почав було скульптор, але Дарвід уже охолов і повернувся до круглого столу. В ту ж мить на дверях став лакей і доповів про нового гостя:

— Пан Артур Краницький.

Слідом за лакеєм увійшов гість, який розминувся в дверях із скульптором, що залишив кімнату.

Це був чоловік, який на п'ятому десятку літ зберіг юнацьку еластичність рухів і люб'язну кокетливу усмішку на гарному обличчі. Здавалось, що крізь залишки колишньої мужської вроди прозирала старанно прихована, навіть передчасна старість, ніби забруднена підкладка крізь діри колись розкішного вбрання.

Це був високий на зріст брюнет з правильним овалом обрамленого чорними бакенбардами обличчя, з темними кучерями, які ледь прикривали вже лисіючу маківку, і по-юнацькому закрученими догори вусиками над іще червоними вустами. Легкими молодечими кроками він пройшов по кабінету, маючи намір по-дружньому, фамільярно привітати господаря. Але в холодних очах Дарвіда спалахнули вогни гніву; пучками пальців він ледь торкнувся простягнутої руки гостя, білої, вузької, породистої і випещеної.

— Вибач, вибач, любий пане Алойзи, що я прибув у той час, коли ти займаєшся своїми важливими, колосальними, грандіозними справами! Але, діставши твоє запрошення, я поспішив...

— Так,— сказав Дарвід,— мені треба поговорити з вами... Заждіть хвилинку.

І він повернувся до тих, що стояли біля столу і з не-прихованою цікавістю прислухались до його розмови з Краницьким. Вже давно кожна зустріч Дарвіда з цим нащадком аристократичного роду, постійним гостем його дому, викликала загальну цікавість. Дарвід довго не знав про це і лише недавно довідався; тепер його гострий погляд вловив на устах відомого юриста ледь помітну посмішку, така сама посмішка під його поглядом збігла із уст архітектора. Ще кілька хвилин Дарвід розмовляв з ними, потім провів до дверей, а коли двері зачинилися, звернувся до гостя:

— Тепер я до ваших послуг.

Ніхто ніколи не пропонував своїх послуг таким холодним тоном, в якому до того ж звучала прихована погроза. Через те Краницький довше, ніж треба було, укладав свого капелюха на стільці, а на обличчі його промайнула тінь занепокоєння — чоло зморщилося, щоки обвисли — за одну мить він постарів років на десять.

Проте із звичною, давно властивою йому грацією він обернувся до Дарвіда:

— Ти писав мені, любий пане Алойзи...

— Я викликав вас,— перебив його Дарвід,— щоб запропонувати вам певну угоду і обмін...

Він вирвав з великої вузької книги аркуш, на якому поспіхом написав кілька слів і, подаючи його Краницькому, вів далі:

— Ось вам чек у банк на суму... досить значну... Як я чув, у вас не гаразд з грішми.

На обличчі Краницького засяяла радість, і він ніби помолодшав років на десять. Однак, беручи чек, Краницький, дещо вагаючись, мовив:

— Любий пане Алойзи, це справді дружня послуга, яку ти робиш мені навіть без моєї просьби, це воістину великодушно, але повір, як тільки прибутики з моїх маєтків знову зростуть...

Дарвід вдруге перебив його:

— Ми надто давно знайомі, щоб я міг не знати, якими є ваші маєтки і які прибутики ви можете від них одержати. Немає у вас ніяких маєтків. У вас є лише одне невеличке село, прибутиків від якого ніколи не вистачало для задоволення навіть половини ваших потреб. Ви животіли б усе своє життя в цьому селі, невідомий вищому світові, якби ваша мати не була родичкою князя

Зенона та кількох інших титулованих осіб. Лише завдяки аристократичному походженню вашої матері, вищий світ не зазнав такої втрати. Мені відомо про вас все. Ні в якому разі не пробуйте ввести мене в оману... Мені відомо все.

Останні слова Дарвід сказав з притиском, що викликало у Краницького глибоке хвилювання, яке він не міг приховати.

— Parole d'honneur¹, — промимрив він, — не розумію, не можу злагнути... Така справді дружня послуга і цей тон... не розумію...

— Зараз ви зрозумієте. Запропонована вам сума — це не дружня послуга, а звичайна фінансова операція. На самперед я вимагаю, щоб ви порвали будь-які стосунки з моїм сином Мар'яном...

Краницький зробив кілька кроків назад.

— З Марисем! — скрикнув він, ніби не вірячи власним вухам. — Я маю порвати з Марисем будь-які стосунки! Чи це можливо? Чому? Як же це? Адже ви самі...

— Це правда, я сам поклав цьому початок. Я прагнув, щоб моя родина, живучи тут постійно, могла і під час моїх від'їздів підтримувати в певних сферах бажані для мене стосунки, і я просив вас бути зв'язковим між нею й цими сферами...

— Я виконав ваше бажання, — підводячи голову, в свою чергу перебив його Краницький.

Дарвід, дивлячись йому у вічі, говорив тихо, холодно, повільно, але лід його крижаного тону, здавалось, от-от трісне від кипіння того гніву, що виравав у ньому.

— Так, але ви деморалізували моого сина. Сам би він не дійшов до такого ступеня зіпсованості і марнотратства. Це ви відвернули його від науки, прищепили смак до всіх можливих видів спорту, ввели до всіх місць веселощів та розваг — від першорозрядних до низькопробних. Повернувшись після тривалої відсутності, я застав Мар'яна морально спустошеним. На щастя, він ще дитина, йому лише двадцять три роки, і його можна врятувати. Врятування свого сина я розпочинаю з того, що забороняю вам підтримувати з ним будь-які стосунки.

Дарвід не жестикулював, не підвищував голосу, але, вимовляючи останні слова, став грізним. Пальці його

стиснули край столу, на який він спирався. Глибшим став жмут зморшок між бровами, очі набули сталевого бліску — він здавався уособленням ненависті, люті, зневаги.

Але ѿ Краницьким, який, слухаючи його, спочатку не міг отяmitись від подиву, тепер спалахнув.

— Plait il? ¹ — скрикнув він. — Що ви кажете? Чи не зраджує мене слух? Ви докоряєте мені? Мені, хто понад десять років під час вічних ваших справ та роз'їздів був, можна сказати, єдиним опікуном вашої родини і вихователем вашого сина? Оце так! Либонь, ви вже забули нашу давню дружбу і те, що я, я ввів вас у всі високопоставлені родини нашого міста і всього краю? Либонь, ви забули, як признавались мені в бажанні віддати своїх дочек за людей, що належать до вищих кіл, використавши для цього, як міст, мої зв'язки? Либонь, ви забули, як просили мене ввести Марися увищий світ і призвичайти його до життя цього світу? Дуже гарно! Ви спокійно наживали свої мільйони, їздили по них на край світу, а я тим часом виконував усі ваші бажання, а тепер мушу вислуховувати всі ваші докори у формі щонайменше неделікатній... Des reproches, des grossiéretes... Mais ça n'a pas de nom! C'est іпоюї! ² Це вимагає сatisфакції...

Щире ѿ глибоке обурення відбилося на його ще вродливому обличчі густим темним рум'янцем. А Дарвід раптом наче заціпенів. Так, так, цей чоловік каже правду. Цього чоловіка він використовував у своїх цілях. Він добре ставився до нього, майже любив його і довіряв йому. Він не вивчив його, не розпізнав. Та хіба він мав час для вивчення і розпізнавання людей, які не брали участі в його справах? Але те, що сталося, сталося, безперечно, з його, Дарвіда, вини. Десять глибоко, у найпотаємніших закутках його душі заворушився огидний, холодний і слизький клубок змій і підкотився до горла. Однак Дарвід підвів голову.

— В тому, що ви сказали, багато правди. Проте другою моєю настійною вимогою є те, щоб ви перестали бувати в моєму домі.

Лоб у Краницького почервонів, з вуст зі свистом зривались гострі слова:

---

¹ Як? (Франц.)

² Докори, грубість... Цьому немає назви! Це нечувано! (Франц.)

— Якщо ви так ставитеся до мене, як же я мушу розуміти щойно зроблену мені послугу?

— Як плату за те, що ви будь-коли зробили для мене чи для моєї родини. Я розраховуюсь, ми з вами квити і прощаємося назавжди!

— Ні, пане,— закричав Краницький,— не тільки ви живете на світі, не лише від вашої волі залежить, чи будуть переді мною відчинені, чи замкнені двері цього дому...

Дарвід так зблід, що, здавалось, у його вузьких губах не залишилось ні краплинни крові. Він витяг з буmajника листа в маленькому елегантному конверті, адресованого пані Мальвіні Дарвід і, тримаючи його двома пальцями, показав Краницькому. Темний рум'янець безслідно зник з обличчя Краницького, він зблід і сперся на спинку крісла; очі його широко розкрились. Кілька секунд тривала мовчанка; між цими двома пополотнілими чоловіками висів жах викритої таємниці. Дарвід приглушеним, ледве чутним голосом почав перший:

— Як цей лист опинився у мене — байдуже! Випадково. Такі випадковості трапляються, і тільки те в них добре, що часом вони кладуть край обманові і — підлоті.

Краницький раптом постарів, обличчя його було ще дуже блідим, і тільки чоло взялося червоними плямами. Він ступив кілька кроків і став навпроти Дарвіда, від якого його відділяв тепер лише круглий стіл. Голос його звучав глухо, але чорні палаючі очі сміливо дивилися в обличчя Дарвіда:

— Обман! Підлота! Легко казати! А хіба ви не знали, що ваша дружина в ранній молодості нашій була майже моєю наречененою?

Дарвід відповів з іронією:

— Яку ви покинули з наказу мами, що послала вас у столицю по золоте руно...

— А коли ви їздили на край світу по своє,— вів далі Краницький,— то вважали за можливе залишити мене охороняти жінку, яку я колись кохав. Ви, певно, гадали, що непереможні й тоді, коли вас з нею розділяли сотні чи навіть тисячі миль...

— Облишмо цю безглузду дискусію...— сказав Дарвід.

— Щодо мене,— поспіхом додав Краницький,— то я закінчу її пропозицією сatisфакції, такої, якої ви захочете. Жду ваших секундантів...

Дарвід голосно і різко засміявся.

— Дуель! Невже ви гадаєте, що в світі не дізнаються про її причину? Як це позначиться на колишній вашій нареченій... мене мало обходить, хоч має обходити, бо вона носить мое прізвище, але в мене є дочки і справи...

З хвилину він помовчав, потім закінчив:

— Скандал може зашкодити моїм справам і, напевно, зашкодив би майбутньому моїх дочок... Тому я і на дуель вас не викличу, і не звелю своїм лакеям вас побити!

Краницький здригнувся, ніби від ляпаса, потім випростався, гордо підвів голову, і зім'явши банкового чека, що його досі тримав у руці, жбурнув в обличчя Дарвіду; паперова кулька влучила в мідно-руді бакенбарди і впала до ніг фінансиста. Після цього Краницький гнуучким рухом, сповненим звичної для нього грації, повернувся до дверей і вийшов. Дарвід лишився сам. У високій, розкішно умебльованій кімнаті, залийті яскравим світлом коштовної люстри, він лишився сам і, обома руками обхопивши схилену голову, стиснув її білим, тонкими пальцями, наче кліщами. Скільки прикостей і тривог впало на нього тут після тривалої відсутності! Проте мутило його щось інше, сильніше, ніж прикості й тривоги. Клубок змій ворушився в його грудях і підкочувався до горла. Це був біль, змішаний з почуттям нестерпної огиди. Але Дарвід уникав пишних слів і ніколи не сказав би, навіть не подумав: біль, огіда. Так висловлюються поети і нероби. Він, людина невпинної праці, знав лише слова: неприємності, тривоги, клопоти. Але як йому повестися тепер із цією жінкою? Прогнати її, як вигодоване молоком і медом звірятко, що до крові вкусило свого господаря? Не можна. Діти, особливо дочки, справи, становище у світі, дім... Скандал з усіх точок зору міг йому зашкодити. Отож, як і раніше, жити з нею під одним дахом, бачити її обличчя, її очі... ті очі, які колись давно сяяли лише для нього... Так, інакше не можна. Доведеться все терпіти і не давати собі волі, тільки не давати собі волі, щоб не допустити ніяких сцен, докорів, виправдувань. Звичайно, ніяких сцен, суперечок, розмов. Та ѿ що з них? Тільки зайве витрачання енер-

гії, яка йому так потрібна! До того ж найтяжчою карою для цієї жінки буде його вперте мовчання, яким він відгородить себе від неї, як неприступним муром. У словах, навіть таких нещадних, як караючий меч, можна ще знайти якусь іскру надії на порятунок, але мовчання, в якому тається усвідомлення того, що сталося, це — могила, яка щодня і щогодини вбиратиме в себе і гордість цієї жінки, і все те, що могло лишитися в ній людського. Презирство — мовчазне, як труна. Вона їстиме його мільйони, змішані з його презирством, вдягатиметься в його мільйони, пройняті його ненавистю. Ненавистю? О, безперечно. Він страшенно, несамовито ненавидить цю жінку, і тільки часом ім'я її дивним звуком відчується в його мозку, ніби відгомін чогось найдорожчого, втраченого і незабутнього. Чи можливо це? Чи могла те вчинити вона, Мальвіна, та колись чиста дівчина, а потім, лише десять років тому, жінка, яка так кохала його, що коли він збирався у тривалу поїздку, з плачем кинулась до його ніг, благаючи не залишати її! Цю сцену він добре пам'ятає. Її золотаве волосся розсипалось по грудях і плечах... пишне волосся, в сяйві якого слізози, що текли по її обличчю, блищаючи, як діаманти!..

Він підвів голову, випростався. Які дурниці! На якісь сентименти та екзальтацію він витрачає час і енергію! А вони йому потрібні зовсім для іншого. Він мусить сконцентрувати всі сили, щоб довести свої нові задуми до бажаної мети. І чому досі не з'явився той гончак і не приніс жданої звістки? Ах, якби йому пощастило добитися однієї години, хоч однієї години аудієнції, він зумів би переконати, здобути перемогу над своїми конкурентами і повністю захопити нове поле діяльності та фінансових операцій! Він знає, що на його шляху стоять перешкоди, інтриги, небезпечні конкуренти, але саме це найбільше його запалює. Особливо тепер, коли в нього стільки неприємностей і тривог, ця перемога й нова діяльність були б для нього крихтою гашишу чи склянкою міцного, цілющого вина. Треба поїхати в клуб. Грав в карти, якій він там часом віддає кілька нічних годин, не була для нього особливо приємною, але він грав з людьми, які посадили високе становище у світі або яких він використовував у своїх цілях. Там же він міг зустріти ту людину, яку марно чекав уже кілька днів.

Дарвід простяг руку до кнопки електричного дзвінка, коли з-за портьєри, що наполовину закривала двері, які вели до інших кімнат, почувся тонкий, несміливий голосок, чи то дитячий, чи то дівочий:

— Можна ввійти?

Дарвід поспіхом кинувся до дверей, швидко кажучи:

— Можна! Можна!

В ту ж мить з мороку сусідньої кімнати в яскраво освітлений кабінет прослизнула п'ятнадцятирічна дівчинка в світлій сукні, дуже висока й худенька, з тоненькою талією і вузькими плечима. Розкішна золотава коса, здавалося, трохи відтягувала назад її невеличку гарну голівку; на круглому обличчі вигравав свіжий рум'янець, вуста червоніли, як вишні, з-під дуг темних брів дивилися великі чорні очі. Біля подолу світлої сукні дівчинки котилось кудлате створіння, схоже на шовкову кульку — маленький песик пінчер.

— Кара! — скрикнув Дарвід. — Нарешті ти прийшла, маленька. Скільки разів я тобі казав: завжди вільно заходить до мене! Ну, як ти себе почуваєш? Не дуже сьогодні кашляла? А чи їздила сьогодні на прогулянку? З ким їздила? З міс Мері чи з Іреною? Заходить, заходить. Сідай сюди, в крісло.

Взявши її маленьку ручку в свою, він повів дівчинку до столу, навколо якого стояли крісла. В його руках відчувалися делікатність, запобігливість, чемність, які він виявляв, звичайно, до мілих йому, але мало знайомих осіб, чемність, піднесена до ступеня галантності. До неї приєднувалось почуття радості. Дівчинка також весело усміхалась, проте зашарілась і засоромилася. Ідучи поруч батька дрібненькими кроками, вона щохвилини нахилялась до його руки і цілуvala її. Ці пустощі були сповнені полохливої чарівності. Батько й дочка скидалися на людей, що раді зустрічі, але зберігають церемонність у поводженні. Дарвід приймав її в своєму кабінеті, як королівну, посадовив у крісло, потім сам сів поруч з нею, тримаючи її руки в своїх. Між ними, на країчку сукні своєї господині, умостився сірењкій пінчер, але вся його поза свідчила про неспокій і невпевненість; мабуть, він не звик бувати в цьому кабінеті. Дівчинка теж з несміливою усмішкою на вустах обводила поглядом меблі і стіни, не наважуючись заговорити, а можливо, не знаючи, з чого почати.

Сиділа Кара дуже прямо, маленька рука її нерухомо лежала на долонях батька. Нарешті вона промовила:

— Мені так тоскно було без тебе, татку, мені так хотілось поговорити з тобою, що... я прийшла.

— І добре зробила, маленька. Чого ти не приходиш частіше? Кожний твій прихід — велика радість для мене.

Розмовляючи з дочкою, Дарвід весь час дивився на її майже дитяче обличчя. Кара була така схожа на матір, ніби в ній відродилася молода Мальвіна. Тільки Мальвіна, коли він з нею познайомився, була вже значно старша. Вона мала таке саме золотаве волосся, такі самі темні брови й очі і таку саму форму чола. Жмут зморшок між бровами поглибився, він повторив:

— Чого ти не приходиш частіше?

— Ти завжди такий зайнятий, татку,— прошепотіла дівчинка..

— Ну то що? — різко обірвав її Дарвід.— Ти сказала це з докором. Хіба в моїх заняттях є щось погане? Навпаки, працьовитість є заслugoю, цінною властивістю людини. Мої діти повинні більш, ніж будь-хто інший, цінувати мою працю, бо я працюю задля них такою ж мірою або навіть більшою, ніж задля себе!

Він не збирався говорити з цією дитиною так категорично і таким тоном, його слова зірвалися з вуст, виринувши з глибини душі, з невиразного почуття чогось, чому він до цього часу не дивився у вічі. Адже цю дівчинку він майже не знав! Коли він від'їджав востаннє, вона була дитиною; тепер стала майже дорослою. А Кара миттю спурхнула з низького крісла на килим, стала перед ним на коліна і, сплівши пальці, заговорила швидко, палко:

— Бачиш, татку, дитина твоя стоїть перед тобою на колінах. Коли ти був далеко, вона поклонялася тобі, звеличувала тебе і тужила за тобою; тепер, коли ти повернувся, вона любить тебе над усе на світі...

Тут дівчинка обернулась і зняла з сукні сірий шовковистий клубочок, що видряпувався їй на плечі.

— Іди геть, Пуфику, іди! Мені зараз не до тебе.

Вона відштовхнула песика, і той вмостився на килимі за кілька кроків від неї. Дарвід відчув, як від доччиних слів у його грудях розливается приемне тепло, але як принциповий ворог екзальтованості він над усе цінував стриманість у почуттях і їх проявах. Тому лише взяв

обома руками схилену на його коліна голівку дівчинки і підвів її.

— Не захоплюйся, не будь надто сентиментальною. Спокій — це чудова і необхідна риса; без спокою не можна ні точного розрахунку зробити, ні добре виконати якесь роботу. Я щасливий, що ти так любиш мене, але заспокойся, встань з підлоги і сядь зручніше...

Кара склала руки, як до молитви:

— Дозволь мені, татку, залишитися біля твоїх ніг. Я мріяла, що коли ти повернешся, я матиму змогу часто і довго говорити з тобою, про все розпитати, про все дізнатися...

Вона закашлялась. Дарвід обійняв її і, не підводячи з колін, притис до грудей.

— От бачиш! Ти ще кашляєш! Це часто в тебе? Ну, не кажи, нічого не кажи. Хай пройде! Швидко він у тебе припиняється?

Дівчинка перестала кашляти і засміялась. Зуби, як перли, бліснули з-під пурпuroвих вуст. У сталевих очах Дарвіда спалахнув захват.

— Вже минулося!.. Я не часто кашляю, тільки іноді. Я вже зовсім здорова. Я була дуже хвора, коли застудилася біля відчиненого вікна, коли тебе ще не було, татку...

— Знаю. Знаю. Цій гарячій голівці заманулося взимку серед ночі відчинити вікно, щоб подивитися, який вигляд має при місячному сяйві засипаний снігом сад...

— Дерева, татку, дерева,— сміючись, підхопила дівчинка.— Не весь сад, а тільки дерева, бо в місячному сяйві, вкриті снігом і памороззю, вони скидаються на мармурові, алебастрові чи кришталеві колони, оздоблені діамантами, обвішані мереживом і ледь дихне вітрець — сиплють на землю перлини...

— Боже милий! — вигукнув Дарвід.— Мармур, алебастр, мереживо, діаманти, перлини! Адже насправді нічого цього немає! А є лише сухі стовбури, віти, сніг і паморозь. Все це твоя екзальтованість! Ти бачиш, якою вона може бути згубною! Це вона довела тебе до тяжкого запалення легень, що й досі даеться взнаки.

— Ні, не даеться, татку,— легковажно відповіла дівчинка і знову почала говорити серйозно.— Татку, а хіба схилятись перед чимось дуже гарним або любити когось усім серцем — це теж екзальтація? Якщо так, значить я

вже такою вродилась, але без цієї екзальтації навіщо жити?

Подив, напружена думка відбились в її очах і на дитячому личку, свіжому, наче польова рожа. Вона здивовано розвела руки і повторила:

— Навіщо тоді жити?

Дарвід засміявся.

— Бачу, що в твоїй голівці блукають химерні думки, але ти ще дитина, отже, це минеться.

Погладжуючи сухорлявою рукою її золотаве волосся, він вів далі:

— Поклоніння, любов та інші почуття дуже гарні і милі, але вони не повинні стояти на першому місці...

Дівчинка жадібно слухала, застигши наче статуя, з напіврозкритим ротиком.

— А що, татку, має бути на першому місці?

Дарвід відповів не відразу. Що? Що ж має бути на першому місці?

— Обов'язок,— промовив він врешті.

— Який обов'язок, татку?

Батько знову трохи помовчав. Який обов'язок? Ну, який же обов'язок?

— Звичайно, праця, невтомна праця...

Рум'янець все дужче розгорявся на щоках дівчинки; вона жадібно ловила кожне батькове слово.

— Праця навіщо, татку?

— Як це — навіщо?

— Задля чого? Задля чого? Адже ніхто не працює просто так, аби працювати! То з якою ж метою?

З якою метою? Як же ця дитина припирає його до стіни своїми запитаннями! Вагаючись, він відповів:

— Мета буває різна...

— А ти, татку, з якою метою працюєш? — схвильовано запитала вона.

Він дуже добре знав, з якою метою прагнув зараз взятися до такої великої справи, як спорудження численних будівель для розміщення військ, але не міг же він того пояснити дитині. Тим часом темні очі дівчинки дивились прямо на нього, кваплячи його з відповідлю.

— Що ж? — сказав він.— Я... мені моя праця дає значні, інколи величезні прибутки...

— Гроші? — запитала вона.

— Гроші.

Кара кивнула головою з таким виглядом, який свідчив, що це вже давно їй відомо.

— А я,— почала вона,— якби я захотіла працювати, я б не знала задля чого... Навіщо, з якою метою я б працювала?

Дарвід засміявся.

— Тобі працювати не треба, я роблю це за тебе і для тебе...

Кара відповіла переливчастим сміхом.

— Татку! То що ж виходить? Поклоніння, любов — це екзальтація... Обов'язок — це праця, а працювати не треба, то що ж виходить?

І знову вона здивовано розвела маленькими руками; очі її палали, губи тремтіли. Дарвід з невдоволеним виразом почав діставати годинник.

— Я більше не маю часу,— сказав він.— Мушу їхати в клуб...

В цю мить на дверях, що вели до передпокою, з'явився лакей і доповів:

— Князь Зенон Скіргелло.

На Дарвідовому обличчі заграла радість. Кара підхопилася з колін і, оглядаючись, гукнула:

— Пуфику! Пуфику! Ходімо, песику, ходімо!

— Де князь? — квапливо запитав Дарвід.— Уже тут чи ще в екіпажі?

— В кареті,— відповів лакей.

— Зaproшуй! Зaproшуй!

Радіючи з несподіваного приїзду князя в цей час, він не помітив смутку, який оповив обличчя Кари. Піднімаючи з підлоги песика і пригортаючи його до грудей, вона прошепотіла:

— Це вже втретє чи вчетверте... Я вже не знаю, котрий раз!

Дарвід обернувся до неї:

— Можеш залишитись! Ти ж знайома з князем...

— О ні, татку! Я тікаю... Я в такому вбранні!

Її біла сукня з блакитними цяточками була пошита як капотик, а коса трохи розкуювдилась. З песиком на руках вона побігла до дверей, за якими панувала темрява.

— Почекай! — гукнув Дарвід і взяв одну з свічок, що горіли на столі у високих канделябрах.— Князь піді-

ймається сходами поволі. Я посвічу тобі і проведу, поки ти йтимеш через темні кімнати.

З цими словами Дарвід пішов разом з нею до сусідньої кімнати; з песиком в руках вона ступала поруч нього дрібними кроками, які надавали її високій постаті дитячої привабливості; коли вони пройшли кімнату, дівчинка знову зашепотіла:

— Це, здається, вже четвертий раз.., я вже не знаю, котрий раз так трапляється.

— Що трапляється?

— Тільки я почну розмовляти з тобою, трах! Щось перешкодить.

— Що ж подієш? — усміхнувся Дарвід.— Коли батько твій не пустельник і не якийсь пішак на шаховій дошці цього світу...

Вони поспішли і минали вже другу кімнату. Від полум'я свічки, яку ніс Дарвід, на позолоті стін і на пілоровці меблів спалахували відблиски і тієї ж миті зникали; ці відблиски, наче пустотливі гномики, то з'являлись, то зникали в тиші й пітьмі кімнат. Дарвід подумав: «Як тут темно і порожньо!»

Карольця, ніби вгадавши його думки, сказала:

— Мама й Іра сьогодні на званому обіді у...

Вона назвала прізвище одного з верховод фінансового світу і додала:

— Потім вони заїдуть додому, щоб переодягтись, і пойдуть знову до театру.

— А ти? — запитав Дарвід.

— Я? У світ мене ще не вивозять, а відвідувати театр мені ще не дозволяє лікар. Я читатиму або розмовлятиму з міс Мері і бавитимуся з Пуфом.

Кара погладила шовковисту песикову голівку. Біля дверей третьої кімнати Дарвід зупинився і віддав їй канделябр, від ваги якого її худенька ручка трохи зігнулась.

— Далі йди сама. Я мушу поспішити до князя.

Дівчинка, нахилившись до батькових рук, вкрила їх безліччю квапливих, палких поцілунків, потім підняла вище свічку, яка освітила її рожеве личко і золотаву кошу, що лежала на плечах, міцніше притулила песика до грудей і пішла в темряву. Дарвід повернув назад, а коли проходив через неосвітлені кімнати, раптом відчув, ніби ззаду, із темряви дому, на його плечі навалився

якийсь тягар. Він озирнувся. Нічого, лише тиша, темрява і порожнечा.

«Дурниці! Треба наказати, щоб освітлювали весь будинок», — подумав він і вбіг до кабінету, де аж надто галантним поклоном, улесливо усміхаючись, привітав князя, що вже чекав на нього; потім почав дякувати гостеві, чоловікові середніх літ, ще досить гарному, дуже люб'язному і балакучому, за те, що той ощасливив його своїм візитом. Коли обидва сіли в глибокі крісла, князь пояснив мету свого візиту: він запрошує Дарвіда на полювання, яке має незабаром відбутися в його маєтку. Дарвід прийняв запрошення, виявивши при цьому дещо поспішну і бурхливу радість. Але з високопоставленими особами він не міг триматися так просто й невимушено, як з іншими людьми. Він і сам це відчував, та не міг інакше. У ставленні до них він піддавався одній із своїх пристрастей, і вона повністю оволодівала ним. Князь говорив про талановитого молодого скульптора, який від Дарвіда одразу пішов до нього і розповів про все, що тут бачив і чув.

— Я щиро зворушений вашою добротою до цього геніального хлопця і радий, що він знайшов у вашій особі велиcodушного покровителя.

Дарвід відзначив про себе, що його стріли завжди влучають у ціль. На його думку, саме розмова з молодим скульптором і була причиною цього непередбаченого візиту князя і запрошення на полювання. Солідно усміхаючись, він почав:

— Цей юнак, здається, дуже хворий. Однак переїзд до країни з більш сприятливим кліматом міг би ще його врятувати. Я докладу всіх зусиль, щоб він не відмовився від грошової допомоги, яку я маю намір йому запропонувати. Я гадаю, що він відмовлятиметься, але зроблю все можливе, щоб зламати його опір заради мистецтва і через співчуття до хлопця, який поряд з іншими добрими якостями має ще одну — ваше винятково добророзичливе ставлення до нього.

Якби Дарвід міг, він розцілував би себе самого за цю фразу, так вона йому сподобалась, особливо, коли князь у захваті відповів:

— Ось воїстину прекрасні слова і прекрасні діла! Ви справді чудово використовуєте прихильність фортуни.

— Не фортуни, князю, не фортуни,— вигукнув Дарвід,— а наполегливої, тяжкої праці!

Князь палко підхопив:

— Такі трудівники, як ви, це — лицарі нашої епохи, сучасні Дюгеклени і Сіди!

Князь підвівся і, потискуючи руку сучасному Сідові, ще раз нагадав йому про близький день полювання. Це був справжній аристократ, що користувався широкою і досить заслуженою популярністю. Дарвід аж сяяв. Приводжаючи князя до дверей, він мав такий вигляд, ніби клубок змії ніколи не ворушився в його грудях, такі сповнені вони були радістю й гордістю. На дверях князь трохи затримався, щось пригадуючи.

— Вибачте за нескромне запитання, але мене це дуже цікавить. Наскільки вірогідні чутки, що поширились у місті, ніби барон Еміль Блауендорф незабаром матиме честь удостоїтись руки вашої старшої дочки?

Вираз обличчя Дарвіда враз змінився — став гнівним і суворим.

— Якби в цих чутках була хоч найменша частка правди,— відповів він,— я б доклав усіх зусиль, щоб знищити її разом з чутками.

— І ви б мали рацію! Ви б мали цілковиту рацію! — вигукнув князь.

Потім, нагнувшись майже до самого вуха Дарвіда, прошепотів:

— Немає в світі такої золотоносної річки, яку не подужало б випити це «оленя» — барон Еміль. Це справжній пожирач маєтків. Півтора він уже проковтнув...

Князь засміявся і дуже люб'язно додав:

— Я часто зустрічаю вашого сина... Нам його відрекомендував минулого року шановний Краницький, і ми з дружиною дуже-дуже йому за це вдячні... Симпатичний, вродливий, високоосвічений юнак! Це робить вам честь, робить честь!

Князь вийшов, Дарвід зупинився біля круглого столу і замислився, в його очах і посмішці з'явилася ущиплива іронія, зморшки поміж брів стали глибші. Молодий скульптор, князів улюблений, міг спокійно наживати сухоти, носячи подертий одяг, аж поки не з'явився високочка, який своїм гаманцем виручив кишеню аристократа, а натомість удостоївся візиту і запросин на

полювання. Ось що роблять гроші! Вони справді все-владні... Ха-ха-ха!

З грудей його вирвався сміх, а в голові загуло:
«Убозтво! Убозтво!»

Що, власне, він називав убозтвом? Він не усвідомлював, але його проймало дивне почуття. Він ніби знову почув слова князя:

«Шановний Краницький» — і кров хвилює вдарила йому в голову. Все, чого він не міг забути, постало в його пам'яті, а у вухах лунав голос князя: «Шановний Краницький!» Він сам кілька разів повторив свистячим шептом:

«Шановний! Шановний!» І одразу ж знову додав:
— Убозтво!

А цей барон Еміль — «оленя», здатне вижлуктити безліч золотоносних рік! І за нього він мав би віддати свою дочку, віддати значну частину багатств, здобутих важкою працею? Невже Іrena його кохає? Адже це покруч вібріона з мавпою! Треба буде і про цю родинну справу подумати, щоб запобігти нещастю. Погляд його зупинився на дверях, за якими стояла густа, тиха, нерухома пітьма. Ніби вікно, відчинене у велику, але непроникну таємницю.

«Треба буде наказати, щоб освітлювали весь будинок», — знову подумав Дарвід. І в цю ж мить почув приглушене торохтіння коліс карети, що під'їдждала до ганку. Дарвід натиснув кнопку електричного дзвінка.

— Приїхала пані?

— Так, ясний пане.

— Скажіть візникові, щоб почекав. Відвезе мене до клубу.

Коли лакей виходив з кабінету, крізь відчинені двері долинуло, наче шум вітру, шарудіння шовку. Дві довгі шовкові сукні промайнули через передпокій і рушили далі в темряву кімнат; попереду, розганяючи морок, шанобливо зігнувшись, ішов лакей з лампою в руках.

Пробуджені світлом, застрибали на позолоті стін і поліровці меблів бліскучі гномики, то вибігаючи з темряви, то знову в ній ховаючись, то запалюючись, то гаснучи на схилених обличчях, опущених віях і мовчазних вустах двох гарних, розкішно вбраних і сумних жінок.

Мальвіна Дарвід належала до того типу жінок, які пізно старіють; врода їх кожної пори життя буває інша, проте вони завжди залишаються прекрасними. В ній приваблювали не так риси обличчя, як чарівність усмішки, погляду, мови й рухів. Вона мала таке саме, як і замолоду, густе, золотаве волосся, високо зачесане над низьким, наче в грецької статуй, чолом, і ледь прив'яле обличчя, на якому вирізнялися темні брови і такі самі темні велики очі з теплим, лагідним поглядом. Вони то близьали, то згасали, затуманені глибокою болісною задумою. В мереживній сукні, з ореолом ясного волосся, в якому райдугою мінилася діаманта зірка, Мальвіна вітала знайомих, що заходили до театральної ложі, з невимушеною люб'язністю жінки вишого світу. Зрештою, в цьому великому місті вона славилась притаманними їй рисами так званої світськості, що викликало подив у тих, хто зінав про її минуле. Адже всі знали, що минуле її було дуже скромне. Дарвід замолоду, коли він посідав набагато нижче становище, ніж тепер, одружився з бідною сиротою — вчителькою. Однак Мальвіна Дарвід була однією з тих жінок, яким потрібна лише золота оправа, щоб заблищати, як діамант. У вишому світі вона відзначалася вродою, елегантністю і вищуканою мовою, ніби була природженою аристократкою. Вона випромінювала безжурну радість і спокій, часом навіть бувала веселою й збудженою, і тільки рідко, дуже рідко тоненька зморшка, що ледве помітною лінією перерізала її грецьке чоло, поглиблювалась, або опускалися донизу кутики її ще яскравих і гарно окреслених вуст. Тоді її кругле, біле, ніжне обличчя ставало стомленим і вона видалася років на десять старшою, ніж звичайно. Але це тривало якусь мить, після чого Мальвіна знову з'являлася з блискучими очима, сяючи красою і розкішним вбранням, чаруючи звуками свого лагідного й ніжного голосу. Вона здавалася сестрою своєї дочки, лише на кілька років старшою. Гості, що на хвильку заходили до неї, залишали ложу із словами:

— Вона красивіша за дочку!

А частіше:

— Міліша, симпатичніша, ніж дочка!

Втім, і для Ірени Дарвід доля теж не була мачухою, проте життя, хоч ще й коротке, наклало на неї якусь дивну печать, що вражала і відштовхувала.

Якщо молодша дочка Дарвідів здавалась живим портретом матері, то старша нагадувала батька високим чолом, тонкими устами і — як не дивно в такому молодому віці! — іронічною посмішкою. Волосся її, як і в батька, гратло відблисками золота й міді, а на блідому, продовгуватому обличчі спалахували сірі, невеликі, як і в Дарвіда, очі з проникливим і розумним поглядом. Гарний стан її був трохи затонкий, постава й рухи стримані. У світі її вважали гордою, холодною, неприступною і — оригінальною, навіть ексцентричною.

Ставили п'єсу, якій передував широкий розголос; ось чому в театрі зібралися всі, хто в цьому місті належав до вищого й модного світу; ложі були переповнені, порожньою лишалася тільки одна, але перед другим актом двері її з тріском відчинились, і звідти долинула голосна, безцеремонна розмова. В ложу увійшло кілька елегантних, вишукано одягнених молодих людей, що їх, мабуть, об'єднували спільність становища, звичок і смаків. З верхніх і нижніх ярусів на цю ложу враз були спрямовані всі лорнети й обличчя. Королевичі, молоді набоби, нащадки старовинних родів або спадкоємці величезних багатств! По ложах, партеру й галереї проїшов шелест: називали імена, носії яких вславились безглупдими витівками, дотепними слівцями і приголомшливими витратами, імена, огорнуті таємницею любовних та грошових історій, про які можна було розповідати лише пошепки, а цифри наводити, широко розкривши очі від подиву. Цієї зими особливо багато розмов точилася про двох: барона Еміля Блауендорфа і Мар'яна Дарвіда; обоє вони належали до родин, які розбагатіли недавно, але вже мали великі достатки. Блауендорфи були на кілька поколінь давніші і вже широко породичалися з старовинною знаттю; зате їхнє багатство, яке швидко тануло в руках нинішнього нащадка, поряд із зовсім новим палацом Дарвідових статків здавалося зруйнованою халупою. Ці двоє викликали найбільшу цікавість, привертали до себе загальну увагу; про них уже другу зиму йшли найрізноманітніші чутки, які поширювались і між театральною публікою. Такі молоді, а вже такі відомі! Правда, Блауендорф значно старший, років

тридцяти і такий непоказний! Він низький на зрост, миршавий, з рудим, коротко підстриженим волоссям, надто дрібними рисами змарнілого обличчя і короткозорими маленькими очима, які або ховались за скельцями окулярів, або дивилися на світ з-під примружених, жовтуватих повік, що надавало їм зневажливого і втомленого виразу. Якийсь кволій, хворобливий, зім'ятий, збліклій, він мав дуже непривабливу зовнішність. Проте через його маленькі, худі, жовтуваті руки прослизнув цілий капітал старого Блауендорфа, що помер кілька років тому, а нині прослизає другий, успадкований рік тому від його матері — баронеси Блауендорф, яка благоговіла перед своїм коханим синочком. Побачивши його, люди дивувались, як ця маленька, непоказна істота могла розтринькати таку гору золота. Інша річ — Мар'ян Дарвід! Він також викликав у всіх подив, але разом з тим і симпатію. Ще зовсім молодий! І який вродливий! Йому навряд чи минуло двадцять три роки, але він мав поважну поставу, граціозні рухи і витончені манери, голову ясноволосу й кучеряву, наче в херувима, з рожевошокого обличчя дивились блакитні, як бірюза, очі, розумні, може, навіть надто розумні як на його літа, з поглядом недовірливим і насмішкуватим; здавалося, що ці очі нудьгують і чогось марно шукають по світу. Жінки пошепки розповідали одна одній, що цей хлопець, живучи в Англії, вступив до «Армії спасіння», але перебував у ній недовго, перебрався до Парижа, де став членом клубу гашишистів, звідки привіз звичку до наркотиків, що викликали якесь дивне самопочуття і незвичайні видіння. Тільки завдяки цьому хлопчиську зараз у місті гастролює красуня співачка Біанка Біанетті, бо десь в далеких краях він полонив її серце. Одні запевняли, що Мар'ян витратив на неї фантастичні суми, інші заперечували це, твердячи, що пішли вони не на співачку Біанку, а на циркову амazonку Аврору, відому тим, що її прихильності домагалися в столицях принци королівської крові. Цей привабливий набоб прийшов, побачив, переміг, а потім здобути казковою ціною здобич покинув і привіз сюди Біанку Біанетті. Та хіба тільки це можна про нього розповісти! І він, і барон Блауендорф завжди давали підставу для таких розмов. Барон набагато старший, а у цього хлопчиська є батько. І саме батько — джерело необмеженого кредиту. У молодого Дарвіда стільки

borgів, скільки золотих кучерів на його голові херувима.
А як на це батько?

А як? Після довгої відсутності він недавно повернувся здалекої подорожі, певно, незабаром покладе край синовій сваволі. Та навряд чи зможе він це зробити. На білому чолі юнака печать зріlostі, іноді навіть ще чогось, мабуть, втоми, а в його блакитних очах нерідко з'являється твердий вираз: впертості й презирства. Інколи він має такий вигляд, ніби зневажає цілий світ. Обидва вони з бароном приділяють багато уваги мистецтву й літературі. На витвори мистецтва вони витрачають майже стільки, скільки на жінок та гулянки. І той, і той високоосвічені люди. Барон грає, як артист, а Дарвід перекладає вірші з різних мов. Загалом вони знають стільки мов, скільки знали апостоли після того, як на них зійшов святий дух.

Спочатку в ложі з'явилось кілька схожих один на одного молодих людей, але більшість із них мала свої місця в театрі, сюди вони зайшли лише на хвилину і вийшли, в ложі лишилося тільки двоє: Блауендорф і Дарвід. Та за їхніми кріслами, намагаючись привертати до себе якомога менше уваги, сидів хтось третій. Це був Артур Краницький. Публіка звикла бачити його і тут, і всюди з цими або іншими молодими людьми, найчастіше з цими. Старанно поголений і зачесаний, з чорними вусами, по-юнацькому закрученими догори над червоними вустами, все ж він сьогодні мав вигляд куди скромніший і здавався старішим, ніж завжди. Звичайно Краницький багато й збуджено говорив, голосно сміявся, граціозно закинувши голову догори, намагаючись ні в чому не поступатися і справді не поступався перед цими молодими набобами. Здавалось, він був водночас їхнім ментором і ровесником, незмінним супутником і ласкавим опікуном. Сьогодні ж — похмурий і млявий, з червоними плямами на постарілому чолі, — він сидів у кутку ложі, не помічаючи ні публіки, ні того, що діється на сцені, і, головне, не докладаючи зусиль, щоб привернути до себе увагу. Тільки рука його, ніби нею керувала якась непереборна сила, раз у раз піднімалася з-за плечей молодих людей і наводила бінокль на ложу Мальвіни Дарвід. Він почував, що не повинен так невідривно дивитися на цю жінку з діамантовою зіркою над замисленим чолом і зразу ж опускав руку з біноклем,

але за хвилину знову підводив її і спрямовував на ложу Мальвіни... Ніби копіюючи Краницького, а насправді навіть забувши про його існування, барон Еміль з абсолютною зневагою до публіки і другого акту п'єси, що вже розпочався, робив те ж саме, розглядаючи в бінокль байдуже, нудьгуюче обличчя Ірени Дарвід, але з таким зухвальством, яке могло б збентежити та обурити будь-яку іншу жінку. Проте Ірена якийсь час лишається байдужою, потім теж підносить до очей бінокль і спрямовує його на барона. Скельця біноклів зближують їх обличчя; зневажаючи все, що відбувається навколо, вони дивляться просто у вічі одне одному, наче відокремлюють себе від натовпу і панують над ним з висоти своїх лож у бельєтажі. Вони привертають до себе увагу публіки, проте ні Еміль, ні Ірена не хочуть нічого знати, не бачать ні глядачів, ні сцени, на якій показують любовну драму. Дивляться одне на одного довго й байдуже, так байдуже, що хочеться запитати, нащо вони це роблять? Може, тільки для оригінальності, щоб викликати цікавість публіки чи її осуд? Та через якийсь час на обличчях обох з'являється глузлива, свавільна посмішка з відтінком дружньої фамільярності, в очах барона сплахують вогники, а високе чоло Ірени заливає блідий рум'янець і відразу ж зникає. Опустивши руку з біноклем, барон нахиляється до Мар'яна і каже:

— *Très gagçonneière ta soeur!*¹ Вона смілива, всіх зневажає і в усьому розчарована. *Une désabusée!*² Вона чимдалі більше цікавить мене!

— А може, викликає у тебе нове трептіння? — засміяється Мар'ян.

— Так, зовсім нове. Цей тип жінок тільки починає з'являтися. Двадцять років — і така досконала індивідуальність! Двадцять років — і так чудово розуміється на мальованих горщиках!

— Це у нас фамільне! — кинув Дарвід, а Блауендорф вів далі:

— Краса твоєї матері нев'януча. Яке пишне волосся і які очі! Але це зовсім інший тип краси...

— Старовинний! — зауважив Мар'ян.

— Так, так, старовинний, простий. А панна Ірена

¹ Твоя сестра скидається на хлопчака! (Франц.)

² Розчарована! (Франц.)

вражає новизною і складністю! Qui, c'est le mot¹, складністю! Всі ми тепер складні, сповнені контрастів, дисонансів, скреготу...

В залі залинуали гучні оплески. Молоді люди перезирнулись і вголос засміялись.

— Що воно за вистава? — кивнувши головою в бік сцени, спитав Блауендорф.

— Ma foi!² Я не чув жодного слова.

Мар'ян обвернувся до Краницького.

— Mon bon vieux³, що там діється на сцені?

Краницький зразу спустив руку з біноклем і пропелькотав:

— Plait-il? Що ти сказав, Марисю?

В його довгастих, ще гарних очах стояли сльози.

— Го, го! В нашого романтика сльози на очах! Ма-бути, п'еса зворушлива! Послухаймо!

Вони почали слухати, але зовсім не так, як усі. Коли на сцені боротьба пристрастей змушувала серця глядачів частіше битися або пафос поезії осявав захватом обличчя, вони недбало і зневажливо посміхались, коли дурість, себелюбство, дотепність викликали посмішки або сміх, вони застигали в холодному, презирливому й гордовитому мовчанні; і нарешті, коли під нескінченний і оглушливий грім оплесків падала завіса, їх руки демонстративно лежали на бар'єрі ложі. Це протиставлення своїх вражень і почуттів загальноприйнятим могло б здатися дитячим бажанням вирізнилися з юрби, якби в ньому не відчувався надто сміливий виклик визнаним смакам і перекручене розуміння всіх основ і цінностей життя.

Незадовго до закінчення останнього акту п'єси в ложу Мальвіни Дарвід увійшов Краницький і, мовчки вклонившись обом жінкам, нерухомо застиг на місці. Мальвіна відповіла йому легким кивком голови, на обличчі її промайнула тінь, ніби випливла хмарка, що ховалась десь глибоко в душі. Брови зійшлися, зморшка на чолі стала глибшою, кутики вуст опустилися вниз, і обличчя її, обрамлене ореолом ясного волосся, в якому виблискувала діаманрова зірка, на тлі червоної драпіровки ложі набрало страдницького-вигляду.

¹ Саме так (франц.).

² Слово честі! (Франц.)

³ Старий (франц.).

Але це тривало недовго. Ложа наповнилась світським, веселим товариством, серед якого привертав до себе увагу сивий чоловік з манерами сановника. Він особливо низько вклонився дружині Алойзи Дарвіда і, всміхаючись, захоплено дивився на неї, ніби готовий впасти до її ніг. Мальвіна підвелась назустріч привітна, збуджена, рухи її були сповнені грації, а голос чудово моделював, коли вона відповідала люб'язністю на люб'язність, обіцянками на запрошення, висловлювала свої думки щодо спектаклю, який оце закінчився. Тим часом барон Еміль підійшов до Ірени і, показуючи очима на збуджену виставою публіку, запитав:

— Як вам подобається лемент цих пастушків?

Одягаючи подану бароном накидку, вона відповіла:

— Щасливі!

— Чому?

— Бо найви!

— Дуже влучне визначення,— захоплено вигукнув барон.— Лише пастушки можуть бути такі щасливі...

— Щоб вірити в ці мальовані горщики...

— Прадідівські горщики,— додав він.

— Хто зна,— в глибокому роздумі мовила Ірена,— чи дійсно в них вірили прадіди, чи тільки...

— Прикидалися, що вірили! Ха-ха-ха! Безцінно! Чудово! Як ми у всьому з вами сходимось, чи не так? Це акорд!

— Але не без дисонансу,— зауважила Ірена.

— Так, так,— підтримав барон,— не без дисонансу.

Та це нічого, це навіть хвилює...

В той час, коли вони вели цей обмін думками, подібний до миготіння холодної, вигостrenoї сталі, Краницький пробрався крізь натовп, що оточував Мальвіну, і пошепки кинув їй:

— Завтра об одинадцятій.

Брови її здригнулися і зійшлися на перенісці; не дивлячись на нього, Мальвіна відповіла:

— Дуже рано.

— Конче необхідно. Катастрофа! Нещастя! — знову прошепотів він.

Вона кинула на нього втомлений і стривожений погляд, але в цю ж мить Мар'ян подав їй руку.

— Заради оригінальності, для повчання пастушків і для власної втіхи я буду сьогодні доброчесним сином і проведу сходами мою красуню маму!

Гарно збудований, елегантний, з блакитними, в цю мить по-дитячому веселими очима, але з саркастичною посмішкою, що ніби приросла до відтінених вусиками уст, цей юнак вів через фойє вже немолоду жінку. Її своєрідна краса і розкішне вбрання привертали загальну увагу.

— Я пишаюсь тобою, мамусю! Сьогодні всі співали оди на твою честь; навіть Еміль каже, що своєю вродою ти затъмарюєш Ірену.

Мальвіна і сміялась, і гнівалась. Її темні, блискучі очі з любов'ю дивились на вродливе синове обличчя. Проте з навмисне суворим виглядом вона почала:

— Сину мій, ти ж знаєш, що я не люблю, коли ти розмовляєш зі мною таким тоном...

Мар'ян голосно засміявся:

— Тож треба було тобі, мамусю, швидше постаріти, одягти чепчик і з панчохою в руках сісти біля каміна... тоді б я пройнявся боязкою шанобливістю до тебе і тікав би щодуху від такої нудної мами!

— А оскільки я не нудна, будь гречним і єдь з нами додому. Вип'ємо разом чаю.

— Au désespoir, chère maman! ¹ Але це неможливо. Решту дня чи ночі я обіцяю сьогодні провести з своїми друзями.

— Хіба тільки сьогодні? — сумно промовила мати.

— Для справжнього мудреця не існує ні вчора, ні завтра,— відповів Мар'ян.

Вони вже стояли біля відчинених дверцят карети. Мар'ян нахилився і поцілував матір у руку.

— Не гнівайся, мамусю! Та ти ніколи й не гніваєшся. Єдине, що я ще обожнюю на землі, це твою дивну ніжність.

— Надмірну,— відповіла вона.— Якби я вміла бути суveroю...

Сміючись, він перебив її:

— То я б тікав від тебе, а так між нами зберігаються чудові стосунки, хоч і конституційні чи республіканські...

¹ Я в розpacі, дорога мамо! (Франц.)

— Я голосую за анархію! — втрутився барон Еміль, допомагаючи Ірені сісти в карету.

Говорив він трохи в ніс, цідячи слова крізь зуби, важко було визначити — від природи чи за звичкою, але це надавало його мові лінівого і зневажливого відтінку.

— А про дисонанси завтра, n'est-ce pas? ¹ — запитав він.

— І про скрегіт! — докінчилася із сміхом Ірена, причому рука її на кілька секунд більше, ніж треба, затрималася у бароновій руці.

Невдовзі після цього Мальвіна Дарвід сиділа за столом з чайним прибором у невеличкому будуарі, схожому на коштовну, підбиту ватою і позолочену всередині бон-боньєрку. Масивне, майстерно карбоване срібло, коштовна порцеляна, добірні страви, що приваблювали гарним оздобленням і смачними пахощами, які, проте, приглушував аромат гіацинтів, бузку й фіалок, що розцвітали на вікнах, на стінах, на столах і тумбочках, — всюди.

Сукню, яка була на ній у театрі, Мальвіна змінила на обшитий мереживом пеньюар з м'якої, як пух, матерії. Вона сиділа в глибокому, низькому кріслі; поза її і навіть складки вбрання, здавалося, свідчили про втішання спокоєм, проте думка її напружено працювала, а в очах світилася тривога: «Катастрофа! Нещастя!»

Що б це могло бути? Уста її болісно скривились, пальці з силою сплелися на колінах. Може, то загублений лист? Треба бути таким екзальтованим і... безвольним, як Краницький, щоб писати подібні листи. Можливо... Напевно, так, бо вже кілька днів і вона також відчуває наближення катастрофи, що нависає в повітрі. А коли?.. Що ж! Хіба це нещастя? О, мабуть, скоріше навпаки! Здогад, що тяжка, темна правда її життя стала відомою тому, хто шукатиме помсти, породжував в ній не тривогу, а бажану, хоч і гірку надію. Хай би вже раз і назавжди розірвати огидний вузол, який обплутав її життя! В неї самої не стане сил, щоб розплутати чи розрубати його, вона квола, квола, квола! Що б не сталося, гірше, ніж тепер, не буде. Дві близкучі слізинки поволі покотилися по її щоках, над опущеними повіками поглибилася зморшка і темною лінією перерізала чоло,

¹ Адже так? (Франц.)

а діамантова зірка, що райдую виблискувала у її волоссі, і свіжі квіти, блідими плямами розкидані по кімнаті, свідчили про багатство, яке було тлом трагічної долі цієї жінки.

Іrena з чашкою в руці стояла на протилежних дверях і проникливо, тривожно, з таким напруженням дивилась на матір, що повіки її тремтіли. На обличчі дівчини не лишилося й сліду тієї сухої, іронічної посмішки, з якою вона відповідала баронові. Все ж вона спокійно перейшла кімнату і сіла навпроти матері.

— Здається, сьогоднішня вистава не дуже розважила тебе,— почала Іrena.

Вона так пильно розглядала свою чашку, що не могла бачити ні виразу материного обличчя, ні її сліз. Але обличчя Мальвіни враз, наче від дотику чарівної палички, прояснило і на ньому з'явилася невимушена усмішка.

— Кара вже спить? — запитала вона.

— Напевно; і у неї в кімнаті, і у міс Мері зовсім тихо... Чому ти не п'єш чаю?

Мальвіна поволі піднесла ложечку до рота, а Іrena спокійно вела далі:

— Я сьогодні почула зовсім несподівану новину: нібито батько в розмові з князем Зенона сказав, що не дастъ згоди на мій шлюб з бароном Блауендорфом.

Мальвіна уважно подивилась на дочку.

— Чому ти називаєш цю новину несподіваною?

Іrena знизала плечима.

— Я не думала, що батько витрачатиме свій дорогоцінний час на такі дрібниці. Це несподівано і може привести до неприємностей.

— Яких? — стурбовано запитала Мальвіна.

— Може виявиться, що ми з батьком думаємо по-різному.

— В такому разі твоя думка нічого не важитиме.

— Сумніваюсь,— відповіла Іrena.— У мене свої наміри, потреби і смаки, про які батько може й не знати.

Досить довго обидві мовчали, причому Мальвіна кілька разів підводила очі на дочку, хотіла щось сказати, але не могла, принаймні не зважувалась. І все-таки нерішуче, несміливо вона запитала:

— Ти кохаєш його, Іро?

— Чи я кохаю барона?

В голосі молодої дівчини прозвучав щирий подив.
Якби барон почув це запитання, то назвав би його
пасторальним або прадідівським.

Ірена засміялась.

— Це річ нереальна, принаймні мінлива, скроми-
нуша, залежна від стану нервів і уяви. А у мене твереза
уява ї міцні нерви. Я можу обійтись без малюваних
горщиків.

Мальвіна в міру того, як ці слова спокійно ї холодно
випливали з вуст дочки, випростовувалась, і обличчя її
вкривалось легким рум'янцем. Вона зберегла рідкісну
і навіть дивну в цьому віці здатність червоніти.

— Iро! — вигукнула вона. — Я вже не вперше від те-
бе чую такі мудрування, і мені це боляче!

Мальвіна заломила руки.

— Кохання... симпатія, коли робиш вибір...

Раптом голос її урвався. Вона опустила очі і, відки-
нувшись на спинку крісла, замовкла.

Ірена, сміючись, безнадійно розвела руками.

— Що ж вдієш? — жартівливо сказала вона. — Не я
створила світ, і я не можу його перебудувати. Я ї хоті-
ла б, але не можу!

Далі вже серйозно продовжувала:

— Кохання, симпатія, це — мабуть, дуже приємні по-
чутия, я навіть припускаю, що вони справді такі, якщо
тільки існують, але звичайно вони нетривкі, блиснуту-
ті погаснуть... міне кілька років, може, днів, найчастіше
саме днів і... їх ніби ї не було. То навіщо ж ці ілюзії,
коли після них неминуче наступає розчарування? Вони
приносять лише надмірні вимоги до життя, розчаруван-
ня й страждання.

Її слова ї жорсткий, холодний тон дивно суперечили
дівочій округлості руки, яку відкривав широкий рукав
халатика, і свіжому карміну ніжних вуст, і блискові сі-
рих очей.

— Зрештою, — додала вона, — я почиваю симпатію
до барона Блауендорфа... симпатію певного роду.

Мальвіна, хвилину помовчавши, тихо спитала:

— Який же це рід?

Після деякого вагання Ірена відповіла сухо, урив-
часто сміючись:

— Здається, дуже поширений і загальновідомий.
Часом мене хвилює те, як він дивиться на мене або

потискує мені руку. Однак мені найбільше подобається, що він завжди щирий і ніколи не прикидається. Жодного разу він не казав мені, що кохає мене, як інші мої залицяльники. Барон почуває до мене, як і я до нього, своєрідну симпатію і, маючи на увазі мій посаг, вважає мене чудовою партією; ось дві причини, через які він хоче поділити зі мною свій баронський титул та сімейні зв'язки з кількома князівськими і графськими родинами. А я, з свого боку, хочу якнайшвидше стати незалежною і мати власний дім. Отож послуга за послугу — і по всьому. Ми зовсім не приховуємо одне від одного своїх мотивів, це створює між нами щирі, дружні, навіть пріємні стосунки, але вони не дають жодних підстав для будь-яких тирад і елегій, в яких нема й крихти правди, так само, як і для екзальтації та розчарувань у майбутньому. От і все.

Мальвіна довго мовчала і нарешті прошептала:

— Iро!

— Що, мамо?

— Коли б я могла... Коли б я мала право...

Обидві помовчали.

— Що, мамо?

— Якби ти захотіла повірити, незважаючи на...

Майстерно зроблений, позолочений годинник відстукував серед пишного бузку: цок-цок, цок-цок!

— Що, мамо?

— Подай мені тістечко, Iро!

Коли вона брала тістечко з срібного кошика, рука її трохи тримтіла, але Irena, весело сміючись, вигукнула:

— Нарешті ти з'їси хоч би тістечко! Ти дуже змінилась, мамусю. Зараз я вже не можу, як раніше, називати тебе маленькою ненажерою, з якогось часу, мамусю, ти майже нічого не їси.

Мальвіна ласково усміхнулась, почувши забавне ім'я, яке колись дала їй дочка, а Irena й далі жартувала:

— А пам'ятаєш, мамо, як ми вдвох із тобою за дуже скромною участю Кари з'їдали цілий кошик тістечок або такі великі-великі коробки цукерок! Тепер це минуло. Я вже давно помічаю, що ти майже нічого не їси і гарно вбираєшся тільки для годиться. Якби можна було, ти б уже не раз змінила свою чудову муарову сукню на власяницю. Адже так? Я вгадала?

Знову легкий рум'янець залив щоки ї чоло Мальвіни.

— Ти вгадала,— відповіла вона.

Ірена на хвилину замислилась і, не підводячи очей, тихо запитала:

— Що ж спричинилося до цього?

Мальвіна, теж досить довго помовчавши, відповіла:

— Хвилі життя, що вертаються назад.

І, замислившись, продовжувала:

— Бо бачиш, моя дитино, річкові хвилі пропливають і зникають назавжди, а хвилі життя вертаються. Ти знаєш: рання молодість моя була небагата, тиха, трудова, але освітлена ідеалами, від яких я відійшла... далеко-далеко! Давно це було, але було. Часом минає стільки років, стільки років, що все давнє вже здається сном, але то була дійсність, і вона вертається.

Ірена слухала схвильовану розповідь, підперши голову руками і опустивши очі. Вона нічого не відповідала. Мальвіна, замислившись, теж замовкла.

За кілька хвилин на столі вже не було чайного прибору, який тихенько винесла молода покоївка.

Ірена, все ще не підводячи очей, ніби закінчуєчи думку, що снувалася в її голові, мовила:

— Власяниця!

Потім підвелася і, тамуючи позіхання, сказала:

— Спати хочеться. На добраніч, мамусю!

Вона поцілуvalа матір у руку.

— Гукнути Розалію?

— Ні, ні! Скажи, щоб лягала спати. Я сама роздягнусь і ляжу.

— На добраніч!

Тихо ступаючи по килиму, Ірена пішла. Мальвіна поглядом провела її до дверей і, як тільки лишилась сама, закинула руки за голову, підвела вгору обличчя і кілька разів пошепки повторила: «Боже! Боже!» Потім сперлася ліктями на бильця крісла і сховала обличчя в долонях; широкі рукави впали її на плечі, як зім'яті крила. Так, заціпенівши, вона поринула в безодню спогадів, скорботи і тривог.

Ніч минала. В будуарі серед бузку годинник пробив один раз, потім два і кожного разу з темряви покоїв низьким дзвоном йому лунко відповідав другий. Бузок та гіацинти пахли дедалі дужче, хоч у кімнаті ставало холодніше.

Морозна зимова ніч вкрадалася і до добре натопленого дому, проймаючи холодом темряву. По схилених плечах Мальвіни пробіг дріж.

У холодній пітьмі почувся легкий шелест, і на дверях з'явилася Іrena. На ній була сама тільки коротка, батистова, оздоблена мереживом сорочка, а вогниста коса спадала на плече. Вона постояла на дверях, витягнувши шию і дивлячись на матір, потім, тихо ступаючи в м'якому взутті, як тінь, ковзнула по кімнаті і зникла за протилежними дверима. Було щось примарне в цих двох жінках, з яких одна безшумно проходила повз другу, що нерухомо сиділа в низькому кріслі. За стінами будинку вулиці міста потонули у довгій і глибокій тиши.

Годинник пробив третю, з глибини темряви йому відповіли три низькі басовиті удари. В повітрі пливли легкі солодкі паходії бузку, приглушені п'янким ароматом гіацинтів.

Різко контрастуючи з цими запахами, кімнату огортає холод. На протилежних дверях знову з'явилася Іrena, вона тихенько, як і раніше, пройшла по кімнаті і шаллю, яку несла в руках, легенько вкрила материні плечі.

Відчувши дотик м'якої тканини, Мальвіна ніби прокинулась зі сну.

— Що це? — скрикнула вона, підводячи голову, обличчя її було мокре від сліз, що блищають у світлі лампи, але, побачивши дочку, вона невимушено всміхнулась.

— Це ти, Iро? Чому ти ще не спиш?

— Я не могла заснути і пішла до твоєї спальні по книжку, яку ми разом почали читати. Стало холоднівато, і я принесла тобі шаль. На добранич.

Іrena зробила кілька кроків, але не вийшла з кімнати. Книжки в руках у неї не було; очевидно, вона сподівалася знайти її в наповненій книгами чудовій різьблений шафці, яку відчинила. Дівчина стала перед цією шафкою, піднявши руки до верхніх полиць, коса її нерухомо лежала на білому батисті, що прикривав худенькі плечі.

Мальвіна нетерпляче дивилася на дочку, чекаючи, коли та піде.

— Вже пізно? — спитала вона.

— Дуже пізно,— не повертаючи голови, відповіла Ірена.

— Кара кашляла цієї ночі?

— Сьогодні я зовсім не чула її кашлю.

Мальвіна підвелася, але так поточилася, що мусила спертися рукою на край столу. Здавалося, вона була дуже втомлена.

— Лягай спати. На добраніч! — сказала Мальвіна, проходячи повз дочку.

Ірена побачила, що мати, зробивши кілька кроків, знову заточилася, підбігла до неї.

— Мамо! — скрикнула вона.

— Що, Іро?

Хвилину Ірена стояла перед матір'ю, вуста її тремтіли, ніби стримуючи готові вихопитися слова, але вона мовчки нахилилась, поцілуvalа матір у руку і звичайнim, буденним тоном сказала:

— На добраніч.

Потім Ірена ще трохи постояла біля відчиненої шафки, прислухаючись до шелесту в сусідній кімнаті, а коли мати лягla і все стихло, закрила шафку і тихо зникла в темряві за дверима.

В цю хвилину тишу порушило торожкотіння карети, що в'їдждала в браму. З передпокою долинув глухий шум, один лакей вибіг на ледь освітлені сходи, другий — кинувся засвічувати світло в кабінет і спальні господаря дому. Дарвід швидким пружним кроком піднявся сходами, кинув на руки лакеєві дорогу шубу, привезену з далекої півночі, сів за круглий стіл і, почепивши окуляри, почав читати останні записи в своїй кишенськовій книжці. На її opravі із слонової кості була золота monograma, а збоку прикріплений позолочений олівець. Чи-таючи книжку, Дарвід коротко кинув лакеєві:

— Пан Мар'ян повернувся?

Відповідь була негативна; між бровами Дарвіда заліг великий, важкий жмут зморшок. Однак він продовжував читати записи, а потім ще з чверть години, схилившись над бюро, щось стоячи писав. Незабаром у спальні, оздобленій одним з найуміліших столичних декораторів, нічник, що стояв на карнизі прегарного каміна, освітлював прикрашене майстерним різьбленим ліжко, білу, сухорляву руку, витягнуту на шовковій ковдрі, і таке саме сухе, наче вирізьблене з слонової кості,

обличчя, на якому горіли сірі, блискучі очі. Дарвід не міг заснути. Стомленим поглядом він обводив спальню, де в блідому свіtlі лампи, здавалося, кружляли дві гарні жіночі голівки, які віdbивалися і повторювалися у дзеркалах. То був справжній чудовий Грьоз. На придбання цих шедеврів він витратив великі гроші, змусивши віdstупитися кількох високопоставлених панів; тоді він тріумфував і радів. Але тепер його безсонний погляд неуважно перебігав по цих скарбах мистецтва. Ніч, проведена в клубі, замість того щоб розважити і заспокоїти, нагнала на нього нудьгу і роздратування. Його вельможний партнер виявився марудним і до того ж нахабою. Він ніколи не примусив би себе з ним грati, якби це знайомство не було таке почесне і,— що куди важливіше,— потрібне. Жінки в такому разі кажуть: *il faut souffrir, pour être belle*¹. Що ж до чоловіків, то треба змінити лише останнє слово: *il faut souffrir, pour être puissant*². Але це починає йому надокучати і насамперед втомлює. Тільки зараз, лежачи в ліжку, Дарвід відчув, як втомився. Він не міг спати. Вже кілька тижнів він погано спить, відтоді як той злощасний лист... Від цього спогаду у грудях Дарвіда заворушився клубок змій, але він загнав його в потаємне лігво, цінькнувшi: «Дурницi!» Потім довго, з тривогою думав про людину, послану у важливій для нього справі, яка все ще не вернулася.

Може статися, що цього разу надії його не спровадяться, і поле діяльності, а разом з тим і колосальні прибутки захопить хтось інший. Він знає, що в нього є конкуренти й вороги, які заздрять і копають йому яму. Але цьому він дастъ раду, тільки він волів би — що? Сам не знає... Може, відпочити. Поїхати на якийсь час в Італію, Швейцарію... Але навіщо? Мистецтво і природа не дуже його цікавлять, полюбити їх він не мав часу. Без роботи йому скрізь буде нудно, і, зрештою, треба владнати родинні справи. Треба приборкати Мар'яна і відвернути шлюб Ірени з бароном Блауендорфом. Доведеться повоювати з сином і дочкою. Тільки з маленькою Карою йому не потрібно воювати. Мила, лагідна дівчинка. Голівка її теж сповнена химерних думок, про-

¹ Треба терпіти, щоб бути гарною (франц.).

² Треба терпіти, щоб бути могутнім (франц.).

те іншого роду — миліших. Вона дуже прив'язана до нього, кохана дитина! Але така квола... Треба поговорити про неї з лікарем. Може, послати її в Італію... З ким? З матір'ю? Ніколи він цього не дозволить. Ця дитина належить йому. Він сам поїде з Карою. Але що тоді буде з його справами?

В глибині дому, десь за стінами спальні розлігся низький металевий дзвін. Годинник пробив п'ять.

В іншому кінці дому, в кімнаті, освітленій блакитним нічником, почувся слабкий, сухий кашель, і висока худенька дівчинка в облямованій мереживом сорочці сіла на біло-голубу постіль.

— *Mic Mері! Mic Mері!* — зляканим голосом гукнула вона.

З сусідньої кімнати відповів приємний, трохи сонний голос:

— Ти не спиш, Каро?

— Я спала, але мене розбудив кашель. Однак це добре, бо я бачила такий страшний сон, ніби татко і мама...

Вона раптом замовкла і, хоч ніхто на неї не дивився, сковала личко в блакитній ковдрі. Тільки їй вона пошепки довірила кінець свого сну:

— Сварилися... Дуже сварилися... Іра обіймала маму... Марись засвистів і пішов... а я вчепилася в тата і так плакала, так гірко плакала...

І дійсно, її очі й зараз були повні сліз. А втім, вона зруочно вмостилась у ліжку, поклала голову на подушки і, з хвилину подумавши, знову гукнула:

— *Mic Mері! Ти спиш?*

— Ні, люба, тобі щось потрібно?

Кара схильовано почала говорити:

— Мені дуже, дуже хочеться, Мері, поїхати з тобою в Англію до твоїх батьків. О боже, як я мрію колись поїхати до твоїх батьків, у ту парафію, де твої сестри вчать убогих дітей і доглядають хворих, а твоя мати готує чай для батька, який після проповіді повертається додому. О Мері, якби ми могли колись туди поїхати. Там, певне, так хороше!

Серед нічноїтиші у блакитному свіtlі її тонкий голосок нагадував щебетання жайворонка.

— Поїдемо туди колись, люба! Батьки твої дозволять — і поїдемо. А зараз спи спокійно.

— Добре, міс Мері, я спатиму. На добраніч, міс Мері... Моя хороша, люба Мері!

Вона замислилась і якийсь час лежала спокійно, але знову закашлялась і сіла на ліжко. Коли кашель припинився, вона тихо покликала:

— Mіс Mері! Mері!

Відповіді не було.

— Спить,— прошепотіла Кара, потім оглянулась і ще тихше покликала:

— Пуфику! Пуфику!

На її голос з крісла зіскочив сіренський пінчер і миттю опинився на ліжку.

Кара гладила шовкову песикову шерсть і, нахилившись до нього, зашепотіла:

— Пуфику! Пуфику! Песику мій любий! Лягай тут! Спи! — Вона лягла на спину, вмостила песика на грудях, майже біля підборіддя, поклала на нього руку, і шепочучи:

— Пуфику! Хороший мій Пуфику! — заснула.

Тоді почулося торохтіння дрожок, які під'їхали до брами, і знову в домі знявся приглушений гомін. Сходами підіймалося двоє чоловіків, один з них старший, в старанно випрасуваному, але трохи потертому капелюсі і в модній, але трохи потертій шубі, притишивши голос, казав другому:

— Так-так! C'est quelque chose d'inouï! ¹ Він вимагає, щоб я розірвав з тобою будь-які стосунки і перестав заходити до його дому.

— Тисяча і одна ніч! Що ж сталося? Чому? — вигукнув другий.

Він раптом зупинився посеред сходів і, дивлячись на свого приятеля, чи то глузливо, чи то співчутливо, запитав:

— Невже він довідався?

Краницький відвернувся.

— Дорогий Марисю... з тобою... про це...

— Мальовані горщики,— засміявся Мар'ян.— Чи ти маєш мене за моого прадіда? То що ж? Довідався?

У Краницького щоки і чоло взялися червоними плямами, він опустив повіки на знак ствердження.

---

¹ Це зовсім нечувано! (Франц.)

— Sapristi! ¹ — вихопилося у Мар'яна, і він знову засміявся.

— То через це? За це? Невже й він вірить у мальовані горщики? А я вважав його людиною нових поглядів.

— Hélas! ² — зітхнув Краницький.

Вони мовчки зійшли на другий поверх. Парубоцькі покої Мар'яна були на третьому.

— Шкода мені тебе, топ bon vieux, дуже шкода,— почав знову молодий Дарвід.— Я так зжився з тобою, так звик... Тобі буде тяжко, і бідолашній мамі теж... З чого б це в нього? Такий розумний чоловік! Я гадав, що у нього краще провентильована голова...

Мар'ян не встиг закінчити, бо біля самісіньких дверей, що вели до покоїв, Краницький кинувся йому на шию. Він плакав. Витираючи очі напахченою батистовою хусткою, Краницький палко заговорив:

— Любий Марисю, я не переживу цього удару! Я вас так усіх люблю... ти... для мене... як молодший брат...

Краницький намагався поцілувати Мар'яна, але той ухилився від обіймів, з огидою відчувши дотик мокрої щоки Краницького.

— Mais c'est absurde! ³ — скрикнув Мар'ян. — Невже ми маємо розірвати з тобою стосунки тільки тому, що вони комусь не подобаються! Хіба ми раби? Не зважай на це, мій любий, і приходь до мене так, як завжди приходив, а сьогодні переночуєш у мене, бо тобі важко буде так пізно повернатися додому.

Мар'ян натиснув кнопку електричного дзвінка, двері відразу відчинилися, уже на порозі він сказав своєму другові:

— А правда, Біанка чудово співає цю аріозу з «Кавалерії»? Ля-ля-ля... — завів він, але голос йому урвався. Зникнувши за дверима, Мар'ян почав насвистувати арію, щойно почуту на вечері у відомої співачки.

Внизу два годинники один за одним пробили шосту. З вкритої снігом вулиці крізь великі вікна будинку вже прокрадався світанок, ніби повільно і поступово розсувалася чорна завіса, з-за якої дедалі чіткіше виступали меблі, картини, дзеркала, канделябри, вази, килими, плюш, муар, лак, позолота, мозаїка, бамбук, слонова

¹ Хай йому чорт! (Франц.)

² На жаль! (Франц.)

³ Адже це безглаздо! (Франц.)

кость і порцеляна. І вже в повному свіtlі зимового ранку все це заграло, як перламутрове, всілякими кольорами та відблисками, а на стінах і стелі засяяло золото, розбризкавши свіtlі плями на блискучій піdlозі.

III

Сходами, застеленими килимом і прикрашеними лампами та статуями, піdіймався Кралицький в поношенні шубі з дорогим коміром і блискучому циліндрі; він ішов невимушено, і на його устах піd старанно закрученими вусами грала завчена посмішка. Бо сходи — це майже вулиця. Люди спускаються і піdіймаються ними, а там, де можна зустріти людей і їхні очі, невимушенність, впевненість у собі, елегантність є одинадцятою заповідю божою, яку Мойсей лише через незрозумілу забутливість не начертав на своїх скрижалях.

Кралицький ввійшов до передпокою, кинув шубу на руки лакеєві: приміщення оповив запах дорогих парфумів. З кишені його сюртука визирав бережок кольорової хустинки. Він пригладив перед дзеркалom волосся, ще густе над чолом, хоч іzzаду вже ледь світилася невеличка кругла лисина, і з циліндром в руці пружним впевненим кроком пройшов у вітальню. Тільки дві червоні плями над бровами виділялися на його білому, прорізаному неглибокими зморшками чолі, а карі очі, завжди блискучі й усміхнені, були затуманені.

У дверях, навпроти входу, піd червоною драпіровкою портьєri, з розгорнутою книжкою в руках стояла Іrena. Кралицький піdійшов до неї, похитуючи стегнами, тією особливою ходою, якою франти звикли наблизатися до жінок, і, галантно схилившись, поцілував її руку.

— Чи можна? — запитав, улесливо кинувши в бік дверей, що вели до інших кімнат.

— Будь ласка, йдіть. Мама у себе в кабінеті.

Уклін і інтонація Ірени були такою мірою люб'язними, якою вимагали цього правила етикету, але вона трималась так завжди і з усіма. Від неї віяло холодом і байдужістю, іноді навіть зневагою до людей. Однак, коли Кралицький з циліндром у руці йшов вітальню, Іrena проводжала його поглядом, в якому поряд з тривогою відбивалась доброзичливість, а може, навіть і жа-

лість. Вона змалку звикла бачити його в їхньому домі; Краницький був лагідний, послужливий, як раб, чуйний і уважний друг, радий виконати будь-які бажання чи потреби не тільки господині дому, а й кожного з її дітей. Він був тихий і делікатний, як людина, що не вважає себе гідною дарованого їй блага і тому вічно тримтить, боячись його втратити. До того ж він мав декламаторський талант і володів кількома мовами. Останніми роками серцю Ірени наймиліші були вечори, не зайняті світськими обов'язками, які вони з матір'ю проводили в товаристві цієї людини. Часом у домашніх зібраннях брали участь Кара і міс Мері, інколи, хоч і рідше, їх оживляла присутність Мар'яна, який у перервах між читанням жартував з матір'ю та сестрами, а з Краницьким сперечався про різні напрямки і стилі в літературі. Але найчастіше Кара була зайнята уроками, Мар'ян — світськими розвагами, і лише вони з матір'ю, схилившиесь над вишиванням, спокійно і замислено слухали звучний чоловічий голос, який з таким глибоким розумінням і почуттям читав вірші — шедеври людської думки. Такими вечорами Ірену охоплювали мрії про чисте і спокійне життя, таке далеке від шуму вулиць, шарудіння шовку, галасу пишних фраз, марноту яких вона вже пізнала, але дівчина тут-таки казала собі: «Мальовані горщики! Ідилії! Цього взагалі не існує!» Ірена махала рукою, ніби відганяючи від себе чудового метелика, впевнена, що цей метелик — лише примара. Сьогодні, спостерігаючи деякі, нібито незначні факти, вона прийшла до думки, що сталося або має статися щось надзвичайне, а тому була особливо сувора і холодна, і лише в глибині її сірих, прозорих очей спалахувала іскра тривоги. Сукняне плаття, з ліфом майже чоловічого крою, щільно облягало її фігуру, а у вогнистому волоссі, сколотому на маківці японським вузлом, сталлю виблискувала шпилька. З розгорнутою книгою в руках Ірена почала поволі походжати по двох великих салонах. Погляд її не відривався від книжки, але вона зовсім не гортала сторінок. Підходячи до одних дверей, дівчина відразу вертала назад, а біля других, зачинених, на кілька секунд зупинялася, і тоді до неї долинали приглушені звуки двох голосів за дверима. Ірена не хотіла нічого чути з цієї розмови, о, не хотіла! Як давно вона старається бути сліпою, глухою, часом мало не

мертвою, аби жодним поглядом, жодним рухом не виказати, що має зір і слух! Але тепер, коли крізь зачинені двері до неї долітали голосніші слова, вона зупинялася, наче вкопана, і вії її тремтіли, як листя під вітром. Давно вже їй спадало на думку, що в їхньому домі станеться щось страшне і тоді вже вона не зможе лишатися сліпою і глухою. Можливо, це станеться саме сьогодні?.. Не відводячи погляду від книжки, дівчина повільним розміреним кроком ходила по близькому паркету від одних дверей до других серед пурпuru, блакиті і найрізноманітніших відтінків білості обох салонів; в своєму строгому вбранні вона здавалась суворішою і холоднішою, ніж будь-коли, худеньке обличчя її було застигле, а від довгої, встремленої у волосся шпильки на нього раз у раз падав відблиск металу.

Раптом за іншими дверима, звідки долинали голоси двох жінок, що розмовляли англійською мовою, задзвенів сріблястий сміх. Двері з грюкотом відчинилися, і у пурпурово-блій салон, освітлений золотим промінням зимового сонця, влетіла незвичайна пара. Висока, ясноволоса п'ятнадцятирічна дівчинка в світлій сукні, низько нахилившись, тримала за передні лапки сірого пінчера і, розчервонівшись, разом з ним закружляла по салону, наспівуючи модний вальс: «Ля-ля-ля! Ля-ля-ля!» Дві маленькі ніжки в гарненьких туфельках і дві пухнасті собачі лапки швидко вальсували по близькому паркету навколо крісел, столиків, тумбочок з вазами, аж поки на дверях другого салону не наскочили на Ірену. Кара, піднявши з підлоги песика, випросталась і зустріла здивований погляд сестри.

Іrena часто закліпала, ніби їй в очі ударило різке світло.

— Яка ти завжди весела, Карап

— Я? — вигукнула дівчинка.— Так... Мене розсмішив Пуфік, і... сонце сьогодні так гарно світить. Правда, Iро, сьогодні чудовий день? Бачиш, які діаманти виблискують на снігу? Дерева вкриті памороззю... Ми з міс Мері підемо на прогуллянку... Я й Пуфика візьму з собою, тільки надіну на нього попонку, я саме вчора закінчила її гаптувати. Мама здорована?

— Чому ти питаєш про мамине здоров'я?

— Коли я заходила вранці привітатися з нею, мені здалося, що вона нездужає... Вона була така

бліда! Я спитала, що з нею, але мама сказала, що то нічого, що вона здорова. Однак мені здається...

Ірена трохи сердито перебила її:

— Хай тобі нічого не здається! Здогадки таких дітей, як ти, найчастіше бувають безпідставні. Куди ти йдеш?

— До татка.

Кара показала очима на материну кімнату.

— Той пан... там?

Чомусь ці слова вона вимовила притищеним голосом. Зате голос Ірени звучав майже твердо, коли вона в свою чергу запитала:

— Який пан?

— Пан Краницький.

Червоні губи Кари мимоволі скривились, потім, подавшись до сестри, вона запитала:

— Скажи мені, Іро, тільки правду, чи ти... ти... любиш цього пана Краницького?

Ірена голосно і широко засміялась, як сміялася дуже рідко.

— Яка ти кумедна!.. Ах, яка ти ще смішна дитина! Чому я маю його не любити? Адже це наш давній і добрий знайомий!

І вже з властивою їй байдужістю додала:

— Зрештою, ти знаєш, що я взагалі нікого не люблю.

— Навіть мене? — лащачись, запитала Кара і доторкнулась рожевими губами до блідої щоки сестри.

— Тебе трішечки! А тепер іди. Ти заважаєш мені читати...

— Іду! Ходімо, Пуфику, ходімо!

З песиком на руках Кара пішла до дверей, але раптом обернулася до сестри і, трохи нахилившись уперед, приглушеним голосом сказала:

— А я його не люблю... сама не знаю за що, але не люблю. Раніше любила, а останнім часом не люблю, терпіти не можу, ненавиджу... сама не знаю за що!

З цими словами вона пустотливо крутнулась на місці і пішла далі. Ірена, схилившись над книжкою, прошептала:

— Сама не знає! Не знає! Тому й може танцювати з песиком! Яке щастя бути пастушкою!

Кара знову почала наспінювати, але біля дверей батькового кабінету замовкла і зупинилась: звідти чути було чоловічі голоси. Вона опустила голову і прошепотіла:

— У татка гості!.. Що ж нам робити, Пуфику? Як же ми туди підемо?

Після недовгих роздумів і вагань дівчинка тихенько прослизнула за портьєру і миттю опинилася на низенькому стільчику, що стояв біля дверей за високою етажеркою з книжками, яка разом із стіною утворювала вузький трикутник.

Цей куточек був надійним сховищем, яке вона вже давно собі наглянула і куди могла непомітно проникати. Книжки, що стояли на етажерці, надійно закривали її, але крізь вузькі щілини між ними Кара могла бачити все. Щоразу, коли в батька були гості, вона, зробивши від дверей один нечутний крок, прокрадалася сюди, перечікувала гостей і, коли вони розходились, якусь ча-シンку розмовляла з батьком.

Навколо круглого столу, заваленого книжками, картами і брошурами, в глибоких кріслах сиділи якісь люди різного віку і вигляду з капелюхами в руках. Вони прийшли не в справах, а з візитами, коротшими чи довшими, одні давали місце іншим, які невпинно підходили, а далі напливали, наче хвиля за хвилею. Одні виходили, інші входили. Потиски рук, більш або менш низькі уклони, гречні й вищукані слова, розмови про високі матерії, про європейську політику, найважливіші місцеві події, про громадські проблеми, особливо ті, що стосуються економіки й фінансів, раз у раз починалися тут і уривалися.

В кабінеті розлягався голос Дарвіда з металевими нотками, він говорив тихо, проте виразно; присутні слухали його майже з благоговійною увагою, взагалі здавалося, ніби вся ця юрба людей, яка безупинно змінювалася, підпала під владу господаря дому, підкоряючись кожному його слову, жесту, погляду його холодних і проникливих очей, що виблискували з-за скелець окулярів. Цей чоловік володів своєрідною силою, яка зробила його тим, чим він був, а люди корилися цій силі, бо вона створювала предмет загальних, найпристрасніших жадань — багатство. Та й сам він у такі хвилини відчував всевладність своєї сили. Коли на дверях кабінету лакей вигукував імена знатних чи сановних осіб, або тих, що прославилися в науці чи мистецтві, Дарвід почував себе точнісінько так, як кіт, якого гладять по

спинці. У нього було таке почуття, ніби його пестила рука долі, він раював і ставав дедалі люб'язніший, красномовніший, вражаючи присутніх ерудицією і твердістю суджень. В ньому не було помітно пихи, але ніби ореол слави сяяв навколо високого чола, а таємна втіха від загальної пошани підносила його на невидимий п'єдестал, звідки він здавався вищим, ніж був насправді.

До кабінету ввійшло кілька чоловіків з смиренним і в той же час урочистим виглядом. Це була делегація від відомого в місті благодійного товариства, яка прибула до Дарвіда з проханням надати товариству грошову допомогу і взяти особисту участь у його діяльності. Дарвід пожертував значну суму, але брати участь у роботі товариства відмовився за браком часу. А якби й був час, то він принципово проти будь-якої благодійності. Філантропія свідчить про добрі наміри тих, хто їй себе присвячує, але не може відвернути злигоднів, що мучать людство; бо, видаючи допомогу безсилим і неробам, вона лише підтримує їх марне існування.

— Напруження сил, панове, тільки напруження сил і невтомна, наполеглива праця можуть звільнити світ від раку злигоднів, що пожирає людство. Якщо ніхто за своєю спиною не відчуватиме підтримки і ніхто не сидітиме, склавши руки, а всі напружать сили, злидні зникнуть зі світу.

Дехто з присутніх спробував обережно і дуже чемно заперечувати:

— А хворі, каліки, самотні старі люди і діти...

— Філантропія,— відповів Дарвід,— не полегшує долі цих покидьків суспільства, а тільки зберігає і продовжує їх існування.

— Однак у цих покидьків порожні шлунки, розбиті серця і такі самі душі, як у нас.

Дарвід розвів руками на знак співчуття і вів далі:

— Що ж вдієш? На світі мусять бути переможці і переможені, і чим швидше переможені загинуть, тим краще і для них, і для світу.

На обличчях у декого з гостей з'явився вираз відрази, проте всі мовчали, а глава делегації підвівся і з люб'язною усмішкою припинив суперечку, сказавши:

— Однак, якби філантропія мала якнайбільше таких патронів, як ви, вона могла б не раз своєю діяльністю віправити несправедливість долі.

— Не називатимемо долю несправедливою,— теж з усмішкою кинув Дарвід,— через те, що вона сприяє сильним і пригнічує немічних. Навпаки, вона благодійна, бо зберігає життєздатне і знищує непристосоване до життя.

— Безперечно, для вас вона виявилась справедливою, і ми всі її за це вдячні,— поспішив закінчити розмову глава делегації.

При тому на його обличчі, поораному зморшками, відбилося глибоке почуття вдячності, він взяв руку Дарвіда і обома руками потис її, а сива голова його склонилася в низькому уклоні. Для тих, кому співчувало його благородне серце, він ніс звідси такий щедрий дар, що, незважаючи на Дарвідові слова, з якими він не міг погодитись, ця пошана і вдячність були цілком щирі.

Нарешті в кімнаті не лишилося нікого, крім господаря, і на його устах з'явилась колюча, як шпилька, посмішка. В ім'я чого він викинув таку силу грошей на справу, до якої йому було зовсім байдуже, якої він не визнавав? Що ж? Інакше не можна! Цього вимагають зв'язки, звичай, громадська думка, висловлена в усному і друкованому слові! Комедія! Убоztво! Дарвід спохмурнів, зморшки між бровами поглиблися. Раптом він почув за спиною легкий шелест. Дарвід озирнувся і спитав:

— Кара! Як ти сюди потрапила? А! Ти сиділа в куточку за книжками! Треба бути такою стеблинкою, як ти, щоб протиснутись в цю щілину! Що тобі, маленька?

Він усміхався до дочки, але погляд його зупинився на годиннику, що стояв у кутку кімнати. А Кара з поважним виразом на рожевому личку подала йому заспаниого песика, якого оце тільки розбудила.

— Перш за все, татку, погладь, будь ласка, Пуфика... Пуфик розумний і дуже гарно поводиться; погладь його, татку, хоч однісінький раз.

Дарвід кілька разів байдуже провів рукою по песьковій шовковистій спинці.

— Я вже погладив,— сказав він.— А тепер, якщо тобі більше нема що мені сказати, то...

— Мені ніколи,— сміючись, закінчила Кара і, посадивши Пуфика в крісло, обома руками обняла батька.

— Не пущу,— вигукнула вона.— Ти мусиш, татку, подарувати мені чверть години, десять, вісім, п'ять хви-

лин... Я говоритиму хутко-хутко! Чи я маю що сказати тобі? Авжеж, дуже багато чого! Я сиділа тут у куточку, дивилася, слухала і не розуміла, татку, чого до тебе приходить стільки людей? Коли дивитися на все це з куточка, то так смішно! Заходять, вклоняються...

Вона підбігла до дверей і ходою, жестами, мімікою почала зображеніти те, про що казала. Пуфік підскочив до Кари і, застигши посеред кімнати, не зводив з неї очей.

— Заходять, вклоняються, потискують тобі руку, сідають, слухають...

Вона по-чоловічому сіла в крісло, надавши своєму личку виразу глибокої уваги. Пуфік, вступивши в неї погляд, загавкав.

— Або так...

Вона миттю змінила міну з уважної й зосередженої на придурукувату.

— Потім...

Кара зіскочила з крісла. Пуфік також підстрибнув і вчепився маленькими зубами в край її сукні.

— Встають, знову вклоняються і говорять одні й ті самі слова: «Маю честь!.. Матиму честь!.. Сподіваюсь мати честь!» Човг! Човг! Човг!

Вона вклонилась по-чоловічому, човгаючи маленьками ніжками в гарненьких туфельках, а Пуфік смикав край її сукні, відскакував, гавкав і знову хапав зубами поділ.

— Не заважай,. Пуфику! Іди геть, Пуфику! Човг! Човг! Одні виходять, інші заходять і вклоняються... Знову: «Маю честь!.. Сподіваюсь мати честь!» Забираіся, Пуфику!.. Потискують тобі, татку, руку!.. О боже, я втомилася!

Від різких рухів і швидкої мови Кара захекалась, закашлялась, обличчя її залив яскравий рум'янець, проте, кашляючи, вона знову обома руками схопила батька.

— Не тікай, татку! Мені треба так багато тобі сказати. Я говоритиму хутко.

Дарвід, стоячи посеред кімнати, спочатку з поблажливістю, а потім з веселою усмішкою стежив за її швидкими рухами. Багате внутрішнє життя, гострий розум, надзвичайна вразливість робили цю дитину подібною до інструменту з багатьма струнами, що вічно бриніли. Кара була напрочуд схожа на матір замолоду.

Коли вона закашлялась, Дарвід обійняв її.

— Не поспішай і не говори так багато, сядь!

— Я, татку, не маю часу говорити поволі... я не можу сісти, бо ти відразу втечеш... Я мушу поспішати, щоб тебе затримати! Я хочу, щоб ти мені сказав, навіщо до тебе приходить так багато людей і ти до них їздиш? Невже ти їх любиш? Чи вони тебе люблять? Хіба тобі з ними приємно й весело? Чого вони від тебе хочуть? І що це дає? Втіху чи користь? І кому це корисно: їм чи тобі? А може, ще комусь? Навіщо це все? А правда, ці візити скидаються на спектакль? Адже, я не один раз була в театрі... І тут також, як в театрі, кожний грає якусь роль, прикидається, кривляється... Чи не так? А навіщо? Хіба тобі це подобається, татку? Прошу тебе на все, на все мені відповісти, бо я хочу, хочу, щоб ти, татку, був моїм учителем, моїм світочом, ти ж такий розумний, великий, любий!

Гаряче почуття іскрилося в її темних очах, звернених на батька. Дарвід сухорлявою рукою пестив її золотаве волосся.

— Дитинко! — сказав він.— Маленька!..

Помовчавши хвилину, додав:

— Хіба ти дикунка, привезена з Африки або ж з Австралії, що питаш про такі речі? Ти ж бачиш це змалку. Ніби ти не знаєш, що мама завжди приймає силу-силенну візiterів?

— Так-так, татку, але мама розважається і хоче, щоб Іра бувала в світі... А тобі це навіщо? Ти теж розважаєшся?

— Де там! — всміхнувся Дарвід.— Найчастіше мені буває нудно, хоч інколи це дає втіху.

— Яку?

— Ти цього ще не зрозумієш. Зв'язки, вплив, становище в світі...

— А навіщо тобі, татку, це становище? Нашо ти добиваєшся високого становища в світі? Яку користь воно дає? Хіба в ньому щастя? Бачиш, татку, я знаю одну історію... Батько міс Мері — англіканський пастор, у нього убога парафія в якісь глухині, де зовсім немає ні знатних, ні багатих, а лише бідні і неосвічені люди... Отже, тільки він серед цих убогих займає певне становище, тобто не має ніякого становища, але він щасли-

вий, і всі там щасливі! Вони люблять одне одного і живуть дружно... Так тепло і світло в цьому будиночку пастора серед старих дерев!.. Міс Мері поїхала звідти, щоб зібрати трохи грошей для молодшої сестри, яку вона дуже любить. Їй добре тут, але вона сумує за ними і завжди багато мені про них розповідає. Я колись попрошу тебе, татку, щоб ти дозволив мені поїхати з міс Мері до Англії, до тієї убогої сільської парафії, щоб побачити це велике, тепле, світле щастя!

Сльози, мов діаманти, блищаю в Каїнів очах, Дарвід обійняв її тендітний стан і мовчки стояв, поринувши у важкі роздуми. Ця дитина своїми запитаннями опускала його думку, наче на ниточках, на самісіньке дно явищ, яких він раніше ніколи не помічав. Не мав часу, Хіба міг він їй сказати, що високе становище в суспільнстві тішить його самолюбство, часто сприяє успішному веденню справ, тобто збільшенню капіталу? Хіба міг він признатися навіть самому собі, що той англіканський пастор у тихій парафії серед старих дерев раптом видався йому найщасливішою людиною!.. Подумавши з хвилину, Дарвід сказав:

— Так мусить бути. Щастя, як і нещастя, одне для бідних, інше — для багатих.

Глянув на годинник.

— А зараз...

— Уже не маю часу! — засміялася Карапіт. — Ні, ні, татку, ще дві хвилинки, хвилинку... Я ще про щось маю тебе запитати...

— Ще питатимеш? — вигукнув Дарвід, сміючись так, як, може, ніколи не сміявся.

— Так-так, навіть про щось іще важливіше. Мене це так хвилює... так болить...

Переступаючи з ноги на ногу, вона з усієї сили обіймала батька, ніби боячись, що він втече.

— Татку, ти справді вважаєш, що бідних, голодних, скривдженіх не треба ні підтримувати, ні втішати, а залишати без допомоги, щоб вони якнайшвидше повмирали? Коли ти, татку, це сказав, мені стало якось... недобре... Мама і Іра давно вже утримують двох стареньких — дідуся й бабусю, таких сивих, мілих, і ми з міс Мері теж часто до них заходимо. Хіба мама й Іра роблять щось погане? Хіба треба робити так, щоб вони швидше померли з голоду?.. Бр-р-р!.. Страшно! Ти справді, татку, так

думаєш, чи сказав це тільки для того, щоб швидше відчепитися від цих панів? Ти, татку, добрий, найкращий людий, золотий! Чи ти справді так думаєш, чи... щоб від тебе відчепились? Будь ласка, скажи мені, будь ласка!

Цим разом її блискучі, гарячі очі уп'ялися в його обличчя, а він стояв і мовчав, знову вкрай здивований. Чому він не може розтулити вуст, щоб висловити цій дитині все те, в чому він був глибоко переконаний?

Нахмуривши брови, Дарвід без усмішки відповів:

— Аби від мене відчепилися. Я казав це, щоб швидше позбутися тих панів.

Кара почала підстрибувати від радості.

— Так-так! Я була певна цього! Мій найкращий, любдий...

А він, пестячи її волосся, провадив далі:

— Треба бути доброю. Будь завжди доброю... Допомагай цим сивим стареньким людям. Вистачить у тебе на це грошей...

Кара цілуvala ѹому руки, раптом погляд її впав на батьків письмовий стіл, і вона вигукнула:

— Пуфику! Пуфику! Куди ти заліз? Оце так! Виліз на стіл і наробить там ще якоїсь шкоди!

На великому письмовому столі відомого ділка біля високої купи паперів сидів сіренський пінчер і, уткнувшись мордою у шибку, гарчав на ворон, які, голосно каркаючи, пролітали повз вікна. В строгому, майже урочистому кабінеті срібною гамою залунав сміх Кари.

— Подивись, татку, як він гнівається! Це він на ворон гнівається! А як він задирає мордочку, коли вони пролітають! Бачиш, татку?

— Бачу! Бачу! Вперше на моєму столі хазяйнує та-
кий шановний помічник. Ах, ти маленька!

Дарвід обійняв дочку і на мить міцно пригорнув її до грудей. В цю хвилину в його голові промайнув давній спогад: золотий промінь блиснув з-за хмари, розірвав її і відкрив смугу чистої блакиті. Колись Дарвід бачив такий промінь з вікна вагона; тоді дививсь на нього не-
свідомо, байдуже, як дивляться на безліч непотрібних речей. А зараз раптом згадав його.

На дверях передпокою лакей промовив:

— Коні запряжені.

— Вже,— з жалем скрикнула Кара.

— Ах ти маленька баламутка,— дивлячись на годин-

ник, сказав Дарвід,— ще чверть години тому я мав виїхати з дому.

Кара підбігла до стільця, на якому лежав батьків капелюх, і, низько вклонившись, подала його Дарвідові. Потім, швидко нахилившись, підняла рукавичку, яку він упustив.

— Не забудь залишити тут Пуфика, щоб він навів лад у моїх паперах!

З цим жартом на устах Дарвід вийшов у передпокій, а, одягаючи шубу і спускаючись сходами, вже думав про аукціон, на який їхав купувати будинок, що продавався за борги: дуже вигідна справа!

У швейцара, який відчиняв перед ним двері на вулицю, запитав:

— Пан Мар'ян вдома?

Швейцар чув від лакеїв, що молодий пан ще спить.

Який нікчемний спосіб життя! Треба нарешті приборкати це розбещене оленя! Що ж вдієш, коли він ніколи не має часу, завжди не має часу! Сідаючи в карету, Дарвід кинув кучерові:

— Мерщій! Жени!

Запізно він виїздить з дому. Його зовсім заморочило це дитя своїм щебетанням і пестощами... Промінь сонця!..

Кара зняла Пуфика з паперів і, як завжди, притуливши його до грудей біля самого підборіддя, швиденько пішла через кімнати. Вона також спізнювалась на урок з міс Мері. В одному з салонів вона зустрілась з Іреною. Висока, гордовита панна з розгорнутою книгою в руках все ще походжала по салону. Проходячи повз неї і не затримуючись, Кара радісно мовила:

— А я сьогодні довго-довго розмовляла з татком!

Ірена байдуже відповіла:

— Оце так-так!

Кара зупинилася, як вкопана. В байдужому голосі Ірени вона вловила іронію і, здавалося, готова була дати відсіч сестрі; брови її зійшлися на переніссі, очі заблищали. Але Ірена, заглибившись у читання, вже відійшла на кілька кроків. Відразу ж зникла і Кара за дверима кімнат, де жили вони з міс Мері.

Обличчя Ірени, худеньке і трохи продовгувате, було, як і перед цим, нерухоме, а блідість підкresлювала його холодний вираз. Чим більше часу минало, тим

важчими від втоми ставали її повіки. Щоразу, коли вона проходила повз одне з вікон салону, шпилька, ввіткнута у вузол волосся на маківці, в свіtlі сонця спалахувала коротким, раптовим блиском.

Нарешті двері з кабінету Мальвіни відчинилися, і з них вийшов Краницький, зовсім інший, ніж був, коли прийшов сюди. Він увесь згорбився, опустив голову, його щоки і зморщене чоло вкрили червоні плями. Він мав такий вигляд, ніби тільки-но плакав. Навіть вуса його сумно звисали на старанно поголене підборіддя. Ірена зупинилася і, опустивши руки з книжкою, пильно подивилася на нього. Краницький, підходячи до неї, прискорив крок і, схопивши її руку, тихо і швидко почав говорити:

— Немає людини нещаснішої за мене! Я був не гідний такого великого блага, як... як... дружба вашої матері, тому втратив її. *Je suis fini, complètement et complètement fini!*¹ Прощайте, панно Ірено... Стільки років! Стільки років!.. Я всіх вас так широко, так гаряче любив! Дехто називає мене старим романтиком. Такий я і є. Я страждаю. *Je souffre horiblement...*² Бажаю вам щастя. Можливо, ми вже ніколи не побачимося. Можливо, я виїду в село. Прощайте, панно. Стільки років! Стільки років! *Oh Dieu!*³

Він пішов, ще більше згорблений, з почервонілими повіками, а на обличчі Ірени промайнула тривога.

— Он як! Он як! — прошепотіла вона і, зірвавшись з місця, швидко і тихо, як птах, пролетіла через вітальню. Невидимі крила несли її до зacinених дверей материного кабінету. Та коли вона ввійшла до матері, рухи її вже були, як завжди, спокійні й стримані, тільки тризводжий погляд турботливо огортає жіночу постать, що напівлежала в глибокому кріслі, затуливши руками обличчя. Мальвіна плакала тихо й гірко; беззвучні ридання судорожно струшували її плечі, вона дедалі нижче й нижче схилялась під невидимим тягарем, що, здавалося, от-от притисне її до самісінької землі, а може, й втovче у землю.

Ірена тихо промайнула по кімнаті й принесла з су-

¹ Мене знищено, остаточно й жорстоко знищено! (*Франц.*)

² Я страшенно страждаю (*франц.*).

³ О боже! (*Франц.*)

сідньої спальні флакон, вилила кілька краплин на долоню і обережно намочила скроні й лоб матері. Мальвіна підвела обличчя, спотворене жахом. Можна було подумати, що в цю хвилину вона злякалася дочки, але Ірена звичайним, спокійним тоном сказала:

— Безсоння завжди тобі шкодить. Знову ця нестерпна мігрень!

Мальвіна тихо відповіла:

— Так, я трохи нездужаю.

Вона підвелася і спробувала над силу всміхнутися, але її бліді губи тільки затремтіли, а набряклі від сліз повіки опустилися. Намагаючись ступати впевненим, твердим кроком, вона пішла до спальні.

Ірена рушила за нею.

— Мамо!

— Що, моя дитино?

Вуста Ірени беззвучно ворушилися; здавалося, що з них вихопиться крик, проте вона лише вимовила приглушеним голосом:

— Може, принести тобі вина чи бульйону?

Мальвіна заперечливо похитала головою і, ступивши кілька кроків, обернулася:

— Іро! — гукнула вона.

Дочка миттю стала перед нею, але тепер Мальвіна, в свою чергу, не могла вимовити ні слова. Схилене чоло її поступово червоніло, нарешті вона запитала:

— А... батько твій вдома?

— Кілька хвилин тому я чула, як він від'їджав.

— Якщо, повернувшись, він захоче мене бачити, то я на нього чекаю.

— Добре, мамо.

На дверях Мальвіна ще раз озирнулася:

— Якщо хтось інший... не можу!

Стоячи за кілька кроків від матері, в гордовитій позі модно вбраної панни, Ірена відповіла:

— Не турбуйся, мамо. Я не піду звідси ані на хвилину і не дозволю, щоб будь-хто порушив твій спокій. Навіть батько, якщо захоче... то, може б, краще завтра!

— О ні, ні! — раптом палко вигукнула Мальвіна.— Навпаки, якнайшвидше... попроси батька і попередь мене... якнайшвидше!

Ірена відповіла:

— Добре, мамо!

Мальвіна причинила за собою двері спальні і, ступивши кілька кроків, упала на коліна перед своїм розкішним ліжком. В цій прегарній кімнаті з меблями, оббитими оранжевим одамашком, з пишною постіллю з батисту та мережива вона заломила руки, високо зняла їх і, ридаючи, прошепотіла:

— Боже, боже! Боже!

Мальвіна належала до тих безвольних жінок, яким, мов повітря для життя, потрібне щире кохання, і такому коханню вони віддаються безоглядно. В холодній порожнечі багатих покоїв вона давно, вже багато років тому, пішла назустріч такій любові, відчувши себе особливо безпорадною, коли на неї війнуло весняним подихом юності, проведеної разом з людиною, яка стелилася до її ніг. Вже тоді, з самого початку, кохання це каменем лягло на її душу, і тягар той гнітив її дедалі більше, в міру того як минали роки і підростали діти. Але ні на хвилину вона не вважала себе героїнею драми. Навпаки, думаючи про себе, вона завжди повторювала, червоніючи від сорому: «Безвольна! Безвольна! Безвольна!» — і вже давно до цього слова додавала друге: «Злочинниця!..» Вона була безвольною, проте сьогодні, нарешті знайшла в собі сили розрубати один із вузлів тих огідних тенет, що обплутали її життя. Скоріше б розірвати і другий, а потім поринути в якийсь бездонний морок самотності, далекий від світського життя, сповнений лише її безмежної скорботи! Поволі в її голові визрівало рішення. Вона прагнула якнайшвидше поговорити з Дарвідом і не мала сумніву, що він теж скоро сам цього вимагатиме. А дочки? Що ж? Чи не краще буде, як вона піде від них, зникне з їхніх очей... Така мати!

Ірена підсунула до вікна столик з приладдям для малювання, сіла біля нього і з зосередженим виглядом почала підправляти на шматку блакитного атласу букет осінніх квітів. Це були хризантеми, які, наче для містичних поцілунків, розкрили свої сніжно-білі і вогнисті пелюстки. В домі панувала глибока тиша, і лише через якийсь час з далеких кімнат долинув брязкіт скла і порцеляни, а на дверях кабінету з'явився лакей, який доповів, що сніданок подано. Ірена підвела голову:

— Скажи панні Кароліні і міс Мері, що ні мама, ні я не вийдемо до столу.

Вона також звеліла лакеєві принести дві чашки бульйону й сухариків, а за хвилину з чашкою в руці підійшла до зачинених дверей материні кімнати:

— Можна зайти?

Приклада вухо до дверей: відповіді не було. Повіки її тривожно затремтіли; вона повторила запитання, додавши:

— Я прошу тебе, мамусю...

— Заходь, Іро! — озвалась за дверима Мальвіна.

Вона лежала на ліжку, вкрита, наче хвилею, блискучою шовковою сукнею. Ірена увійшла. Поставила біля ліжка бульйон і сухарики, потім тихо пройшла по кімнаті і спустила штори на вікнах. М'які сутінки наповнили кімнату.

— Так буде краще. Коли болить голова, світло заважає.

Ірена підійшла до ліжка.

— В цих туфлях ти не заснеш нізащо в світі, а якщо не поспиш кілька годин, мігрень не пройде.

Перш ніж прозвучали ці слова, худенькі доччині руки вже замінили вузьке взуття матері на інше — зручне і м'яке. Ірена схилилась над Мальвіною і одним дотиком пальців розстебнула ліф її плаття.

— Тепер тобі стане легше.

Ірена стояла, опустивши руки, і ледь усміхалася. Незважаючи на модну сукню і химерну зачіску, вона зараз скидалась на сестру-жалібницю, терплячу й обережну.

— А тепер, мамусю,— почала вона, всміхаючись,— стань маленъкою ненажерою: випий бульйону і поїж сухариків, а я піду малювати своїх хризантем.

Вона була вже біля дверей, коли мати покликала її:

— Іро!

— Що, мамо?

Дві руки простяглися до Ірени і обняли за шию, а гарячі вуста обтекли її лоб і обличчя, осипаючи їх поцілунками. Ірена теж припала до чола і рук матері, але тільки на мить, потім лагідно звільнилась з її обіймів і, відступивши, сказала:

— Не хвилюйся, мамо, це може посилити мігрень.

На дверях вона ще раз обернулася:

— Якщо тобі буде щось потрібно, шепни мені; ти ж знаєш, який у мене добрий слух: я почую. Я малюватиму

в кабінеті. Хризантеми чудові, у мене виник щодо них новий задум, який мене дуже захоплює.

У вікно кабінету, прикрашеного позолотою, художніми витворами, розквітлим бузком і гіацінтами, лилося мертвотне зимове світло; воно падало на столик з фарбами, за яким, замислившись, сиділа Ірена. З-під тонких, схожих на промені, брів світилися її прозорі очі. Вона поринула в спогади.

Тоді їй було років із десять, вона з захватом вбирала ляльку в нове платтячко і спочатку не звертала уваги на розмову батьків у сусідній кімнаті. Однак пізніше, коли сукня, як влита, сиділа на ляльці, підвела голову і крізь прочинені двері почала дивитися й слухати. Батько, жартівливо всміхаючись, сидів укріслі; мати в якомусь білому вбранні стояла перед ним з таким виразом в очах, ніби благала про порятунок.

— Алойзи,— казала вона,— чи не досить для нас уже багатства? Невже немає на світі нічого-нічого важливішого від заробітків, прибутків — цього золотого ідола?..

Батько з іронією в голосі перебив її:

— Даруй мені, є ще дещо: та розкіш, яка тебе оточує і яка тобі так пасує!

Тоді Мальвіна сіла навпроти нього і, подавшись уперед, швидко, безладно заговорила:

— Хіба ми живемо з тобою, Алойзи? Зовсім ні. Ми тільки бачимося. Для спільногого життя у нас не вистачає часу. Тебе поглинули справи, мене — світ. Я полюбила розваги — це так, але в глибині душі я часто сумую. Я почуваю себе самотньою. Ти знаєш, замолоду в мене було скромне, вбоге, трудове життя, і часом воно, мов докір, постає переді мною. Ти цього не знаєш, бо в нас немає часу для відвертих розмов.

Я належу до тих жінок, яким потрібна опіка, треба, щоб хтось прислухався до кожного поруху їхнього серця, спрямовував їхнє сумління. Я зовсім безсила. Мене все лякає. Я боюся, що без тебе — адже ти часто, майже завжди десь у роз'їздах — я не зможу добре виховати дітей. Я вмію тільки любити їх, я віддала б за них життя, але я безсила. Прошу тебе, не залишай так часто нас, мене й дітей... нехай краще не матимемо таких розкочішів... я навіть буду рада, бо це зблизить нас. Благаю тебе, Алойзи!..

Вона схопила його руки і, здається, цілувала їх; Ірена добре пам'ятає, що на них впала золотава хвиля її розпущеного волосся. Хоч дівчинці тоді було всього років із десять, їй стало жаль матері, і вона з напруженовою цікавістю чекала батькової відповіді.

— Чого ти, власне, хочеш? — почав він. — Я слухаю тебе, слухаю весь час і все-таки не зовсім розумію, чого ти хочеш? Щоб я кинув улюблену справу, в якій досяг успіхів? Справді, ти ніби мариш наяву. У тебе якісь по-тойбічні ідеї, просто дитячі примхи...

На цьому спогади Ірени перебила Кара, яка увійшла до кімнати.

— Іро, хіба мама хвора, що не прийшла снідати?

— Ти ж добре знаєш, що у мами часто буває мігрень.

Кара повернула до дверей материні спальні, але Ірена зупинила її:

— Не йди туди, може, вона заснула.

Дівчинка підійшла до сестри.

— Мені здається... — прошепотіла вона і замовкla.

— Що тобі знову здається?

— Що в домі щось діється...

Ірена нахмурилась.

— Що за фантазія! Завжди тобі здається щось незвичайне. А насправді все незвичайне — це лише мальовані горщики, ілюзії. Життя йде раз і назавжди встановленим порядком, воно дуже прозаїчне. Покинь ліпити мальовані горщики і йди гуляти з міс Мері та Пуфом.

Кара уважно слухала, пильно вдивляючись в обличчя сестри, але погляд її був недовірливий.

— Добре, — відповіла вона, — я піду гуляти, але те, що ти кажеш, Іро, неправда. Це — не мальовані горщики. Мама чимось схильована і хвора, татко вже з тиждень їздить обідати до міста і зовсім не буває вдома, навіть цей... пан, ідучи до передпокою, плакав... Я випадково побачила... Він хотів мені щось сказати, але я втекла...

Ірена повела плечима.

— Ти, либонь, будеш поетесою, бо схильна все перебільшувати. Мама не схильована, а в неї мігрень. Тато не обідає з нами, тому що дістає силу-силенну запрошені, а пан Краницький втирав носа, але тобі, з твоєю поетичною уявою, здалося, що він плаче. Чоловіки

взагалі ніколи не плачуть, а розумні дівчатка, замість того щоб забивати голову мальованими горщиками, йдуть на прогулянку, поки хороша погода і світить сонце. Лікар наказав тобі щодня гуляти, але не вечорами, а саме в цей час.

— Іду, вже йду! Як ти мене проганяєш!

Ступивши кілька кроків, Кара ще раз обернулась до сестри.

— Татко гнівається на Марися... Це я вже добре помітила... Все у нас якось так... дивно!

Кара пішла, а Ірена сплела пальці і міцно їх стиснула. Ще трохи, і ця дитина побачить той бік життя, який вона сама вже давно побачила. Треба запобігти цьому, неодмінно треба!

Вона знову поринула в спогади. Мати казала:

— Ми й так вже дуже багаті.

— О ні,— зáперечив батько,— грошей ніколи не буває надто багато, чи навіть досить.

Потім, голублячи її чудове волосся, запитав:

— Але ж ти віриш, що я тебе кохаю?

З хвилину повагавшись, вона відповіла:

— Ні, я давно вже втратила в це віру.

Потім було сказано ще багато слів, але деякі з них Ірена забула.

— Найкраща в світі опора,— казав батько,— це велике багатство. Хто має, тому ніколи не забракне й розуму, бо в разі потреби може купити його в інших. На виховання дітей можеш витрачати стільки, скільки тобі буде потрібно. Ти ж виховаєш мені дочок світськими дамами, чи не так? Постарайся, щоб вони, коли виростуть, могли ввійти до вищого світу, як у рідний дім. А сама розважайся, зав'язуй знайомства, як найкраще вбирайся. Чим вище своєю вродою, дотепністю, вмінням жити ти піднесеш ім'я, яке носиш, тим більшу послугу зробиш мені. Зрештою, якщо у тебе будуть труднощі з господарством, з вчителями, з світськими обов'язками, то до твоїх послуг шановний Краницький, який охоче тобі допоможе. Я дуже радий цьому знайомству. Саме така людина була мені потрібна. Він має широкі зв'язки, до того ж чудово вихований, люб'язний, послужливий. Я зблизився з ним, передбачаючи, що він зможе бути нам дуже корисний. Щоправда, він уже кілька разів позичав у мене гро-

ші, але за те зробив мені кілька послуг. Comptant, comptant¹, це найкраще.

Він пройшов кілька кроків по кімнаті, обличчя його, погляд, рухи виражали впевненість в собі, у своїх правах, у своєму розумі. Раптом, обернувшись до дверей, що вели до інших кімнат, він радісно вигукнув:

— Про вовка помовка, а вовк тут! Вітаю, вітаю вас, любий пане!

З цими словами він подав руку гостеві. Це був Кралицький, тоді ще дуже вродливий, сповнений сил мужчина, який, можливо, через це, а можливо, завдяки іншим якостям, був улюбленицем світського товариства. Він сердечно привітався з господарем, що радісно зустрів його, а перед дружиною Дарвіда застиг у такій позі із таким виразом на обличчі, ніби єдине, чого він бажав на землі,— це впасти до її ніг...

Ця розмова і сцена назавжди закарбувалися в пам'яті Ірени. У свій час вона зробила з них далекосяжні висновки, потім зовсім перестала про них думати, а зараз знову згадувала, забувши про свої хризантеми, які, здавалося, дивилися на неї з блакитного атласу, такі ж ніжні й загадкові, як і вона сама.

Лакей на дверях доповів:

— Барон Блауендорф.

Ірена почала поспішно:

— Нікого...

Але потім наказала лакеєві зачекати і за материним письмовим столом написала по-англійськи на вузькому аркушику паперу:

«У мами мігрень, я доглядаю її і бачити Вас сьогодні не можу. Шкодую, бо розмова про дисонанси стає цікавою. Приходьте завтра, щоб її продовжити».

Надписавши конверт на ім'я барона, вона віддала його лакеєві і знову сіла за розпочату роботу; цього разу з іронічною і водночас веселою посмішкою. Дивна річ! З появою в домі барона, хоч вона його й не бачила, в її голові виникла химерна думка. Ірена розуміла її химерність, але саме це їй подобалось і мало сподобатися баронові. Хутко, навіть із завзяттям, вона почала малювати між квітками темні силуети чортіків, розміщуючи їх так, що вони мов розділяли, розштовхували пелюстки

¹ Готівкою, готовкою (франц.).

квітів. Одні дерлися вгору, інші спускалися вниз, визираючи з-за бутонів, повзли по стеблах і пустотливо кривлялись, свавільно розсугаючи голівки квітів, ніби для того, щоб не дати їх напіврозкритим пелюсткам злитися в поцілунку. Швидко малюючи, Ірена сміялась. Вона уявляла, як барон Еміль, побачивши її роботу, скаже: «*C'est du nouveau!*¹ Це не мальовані горщики! В задумі є щось індивідуальне! Тут якесь нове тремтіння! У цьому відчувається скрегіт!»

Вислови «мальовані горщики», «пастушки», «скрегіт», «нове тремтіння», «ревматизм думки» та багато інших Ірена запозичила у барона. І не тільки вона. Ці слівця поширилися серед численного гуртка людей, які зневажали все існуюче і шукали чогось нового і гідного подиву. Барон був дуже освічений, багато читав. Часто перечитував книгу Ніцше «Заратустра» і багато говорив про народження породи «надлюдів». Цідячи слова крізь зуби, він говорив трохи в ніс:

— Надлюдина — це той, хто, незважаючи ні на що і не шкодуючи нікого, вміє хотіти!

Коли Ірена подумала, що, можливо, вона незабаром одружиться з бароном і покине цей дім, у неї зсунулися брови і з обличчя зійшла усмішка. О ні, вона покине його не сама. Вона поставить перед бароном вимогу, на яку він обов'язково пристане, з огляду на її посаг. В сірих очах дівчини горіла енергія. Вона так рвучко обернулась до дверей материнії спальні, що металева шпилька у вузлі її волосся блиснула, немов вигострена сталь.

— Треба вміти хотіти! — прошепотіла вона.

IV

Коли Краницький, який ночував у Мар'яна, повернувся після довгої розмови з Мальвіною додому, стара Клеменсова, глянувши на нього крізь великі окуляри, сплеснула руками.

— Ти хворий, чи що? Кумедія арабська! На кого ти схожий! Що сталося? Може, ті кольки напали, що вже не раз були?.. Чому ти не скидаєш шуби? Почекай! Я до-

¹ Це вже нове! (*Франц.*)

поможу тобі! Бракувало б іще, щоб ти зовсім занедужав!

Це була присадкувата, ограйдна жінка, з картатою хусткою на плечах і в короткій спідниці, з-під якої виглядали плоскі ступні в подертих калошах. Їй було, мабуть, років із сімдесят; на її широкому, пожовклому, дуже зів'ялому обличчі, обрамленому сивим волоссям і білим очіпком, сяяли темні, блискучі, ще вогнисті очі, які проникливо дивились з-під зораного зморшками чола. Від усієї її постаті віяло чимось одвічно сільським, що ніяк не в'язалось ні з цією маленькою вітальнюю, ні з її господарем. У кімнаті цій було все, як годиться у вітальнях: диван, крісло, столи, дзеркало, низька, широка отоманка з подушками у східному стилі, порцелянові статуетки на піддзеркальнику, старомодна шафка з книгами в розкішних обкладинках, кілька маленьких, але гарних малюнків, безліч фотографій, зі смаком розвішаних над отоманкою, великий альбом з фотографіями на столику перед диваном. Але все це був мотлох, збираний роками і постарілій від часу. Вишивка на подушках вичвіла, на рамці дзеркала де-не-де стерлася позолота, шкіряна оббивка на меблях потріскалась, і крізь щілини виглядала повстіть, альбом був подертий, порцелянова підставка лампи пощербилась. На перший погляд вітальня здавалася елегантною, але минала хвилина — і старанно прихована біdnість аж світилася крізь дірки й плями. Приховувала її, головним чином, ідеальна чистота, в якій знати було чиєсь дбайливі, невтомні, працьовиті руки, що вимітали, витирали, зашивали, лагодили... Це були маленькі старечі руки з широкими долонями і короткими пальцями, які зараз допомагали Краницькому скидати шубу. При цьому буркотливий, різкий голос з нотками ніжності вичитував їому:

— Знову ти вдома не ночував. Певно, карти і мадами якісь! Ох, кара божа! А оце прийшов хворий! Я вже бачу, що хворий. Обличчя в червоних плямах і сам ледь на ногах тримаєшся! Кумедія арабська!

Краницький знесиленим голосом відповів:

— Дайте мені спокій, мамо! Я хворий і найнешансіший у світі. Для мене вже все скінчено. Tout est bien fini pour moi¹. Прошу вас, пильнуйте, щоб ніхто не зайшов.

¹ Для мене все безповоротно скінчено (франц.).

Я надто страждаю, щоб терпіти цих набридливих гостей.
Je souffre trop¹.

В очах у нього стояли сльози, і він мав жалюгідний вигляд. В цю хвилину його ніхто не бачив, крім старої, вірної, як собака, няньки, і Краницький міг нарешті скинути з себе пута удаваної молодості та елегантності. Плечі його згорбились, щоки обвисли, над бровами з'явивились глибокі зморшки й червоні плями. Він зник за прочиненими дверима спальні, а Клеменсова знову взялася за роботу, яку перервав його прихід. Посеред вітальні на розсунутому карточному столі лежав розстелений чоловічий шлафрок з колись прекрасної турецької тканини, а тепер вилинялий, з подертою підкладкою. Латання цієї підкладки перервав прихід Краницького; зараз Клеменсова знову сіла за стіл і, почевивши окуляри у великій дротяній оправі та надівши на товстий палець мідний наперсток, почала розглядати дірку, звідки з цікавістю визирала вата. Хоч Клеменсова й зосередилась на роботі, проте вона весь час щось шептала, вірніше тихо й монотонно буркотіла:

— Пильний, щоб ніхто не зайшов! Ніби тепер сюди хтось заходить? Раніше було частенько заходили дружки і різні добродійники; але чимдалі рідше, а нині, може, вже років zo два, жодна собака сюди не заглядає. Він, бачиш, набридливих гостей витерпіти не зміг би! А як же! Повно їх сюди зараз прип'яться: князів, графів та багатіїв різних! А як же! Поки був новий і блищав, вони ним бавились, як перлистим гудзиком, а коли набрид і стерся, його й закинули в куток. Родичі, приятелі, дружки! Кумедія арабська! Ох, вже цей світ!

З хвилину вона помовчала, прикладала до дірки старанно припасований клапоть матерії, кілька разів підняла руку з довгою ниткою і знову забуркотіла:

— Хіба це світ? Гріх, а не світ! Спочатку борсаються в гріах, як чорти в смолі, а потім лементують, що смола пече! Ох, ох!

В кімнаті панувала тиша, тільки монотонно цокав на піддзеркальнику між порцеляновими статуетками годинник, неодмінний мешканець кожного дому і супутник усіх людей. Клеменсова, старанно шиючи, продовжувала далі буркотіти. Майже постійна самотність, рій думок

¹ Я надто страждаю (франц.).

у голові і безнастанна тривога у серці привчили її розмовляти саму з собою.

— А чи те ще буде! Боргів у нього — не злічити! Доведеться йому ще на солом'яній підстилці або в лікарні вмирати. Добре, хоч небіжчиця пані цього не бачить! Кумедія арабська! Хіба що ми з Стефанком витягнемо його з цієї прірви!

Клеменсова відклала шитво, зсунула на лоб окуляри, вони аж заблищали двома скляними очима над сивими бровами, і глибоко замислилась. Часом вона ворушила губами, але вже не бурмотіла. З руху її уст і зморшок можна було здогадатись, що вона складає якісь плани, про щось мріє. Раптом зі спальні долинув голос Кралицького:

— Клеменсова! Клеменсова!

Вона хутко схопилася, мов двадцятирічна, і, гучно човгаючи старими калошами, підбігла до дверей.

— Чого тобі?

— Подайте мені шлафрок. Мені недобре, я нікуди сьогодні не піду.

— Оце так маєш! Шлафрок! А як підкладка подерта!

— Подерта чи не подерта, а дайте мені його і пантографі дайте... бо мені недобре.

— Оце так маєш! Недобре! Я ж одразу здогадалась, що ти хворий! Боже милосердний, що ж це буде?

Однак, допомагаючи йому надіти шлафрок, вона недовірливо запитала:

— А ти правду кажеш чи жартуєш, що сьогодні з дому не вийдеш?

— Жартую,— з гіркотою відповів Кралицький.— Якби ви знали, мамо, які жарти! Я не вийду з дому ні сьогодні, ні завтра, ні, можливо, вже ніколи. Я тут лежатиму і гризтиму себе, аж поки не загризу на смерть, аби тільки швидше. *Voilà!*¹

— Кумедія арабська! Такого ще ніколи не було! Видно, добре смола припекла! — прошепотіла сама собі Клеменсова.

А вголос сказала:

— Поки ти загризеш себе, треба тобі обід приготувати. Я побіжу до міста по м'ясо. А двері замкну з того

¹ Ось! (Франц.)

боку.— І насмішкувато додала: — Щоб не поналали сюди осточортілі... графи та різні барони!

Краницький лишився сам у замкненій на ключ квартирі і, загорнувшись у свій колись дорогий, а тепер вилінялий шлафрок з обтріпаними краями рукавів, лежав на отоманці навпроти вміло розташованої на стіні колекції люльок. У світському товаристві, у якому він бував, колекціонування було дуже поширене. Одні збирали картини, інші — мініатюри, гравюри, автографи, порцеляну, старовинні книжки, ложки, тканини. Краницький збирав люльки. Деякі з них він придбав сам, але більшість дістав як подарунки — на іменини, на знак дружньої уваги, на спогад про подорожі. Протягом багатьох років він зібрав їх із сотню; серед них були дорогі, були й дешеві, але всі оригінальні й комедні. Від великих до маленьких, від яскравих до майже чорних, вони були зі смаком розставлені на полицях і мали дуже ефектний вигляд.

Крім цих люльок, в спальні були ще інші цінні речі: бюро з якогось особливого дерева, порцелянова рама з амурами вгорі навколо овального дзеркала, що стояло серед флаконів, бляшанок, коробок з речами туалету, і продовгуватий з чистого золота портсигар, який Краницький завжди носив із собою, а зараз, лежачи на отоманці, машинально крутив між пальцями. Цей портсигар був для нього дорогою пам'яткою. Його подарувала Краницькому понад двадцять років тому, відразу після приїзду його до цього міста, двоюрідна сестра матері, графіня Євгенія, яка з першої хвилини їхнього знайомства душі в ньому не чула. В світі навіть йшли чутки, що, незважаючи на свій зрілий вік, вона шалено закохалася в цього хлопця, напрочуд гарного і свіжого, до того ж добре вихованого матір'ю. Мати прищепила йому манери вищого світу, до якого належала від народження. Сама Краницька, з різних причин, стала жертвою мезальянсу; вона вийшла заміж за порядного, але не світського і не дуже багатого шляхтича і все своє життя журилася й нишком плакала в сільському закутку. Але вона мріяла про кращу долю для свого одинака і заздалегідь готовувала його до неї. Він розмовляв французькою мовою з паризьким акцентом і непогано володів англійською, добре знав західну літературу, славився як танцюрист, до того ж був послужливий, відзначався природженою добро-

зичливістю, його всі любили, запрошували, балували; коли грошей, що їх висилала мати, було не досить, Краницький за протекцією впливових родичів дістав невелику посаду, яка не тільки поліпшувала його фінансові справи, але й робила його, про людське око, незалежним. Цілі дні Краницький проводив у високопоставлених та багатих сім'ях, де читав у голос книжки княгиням і графиням або тримав на розставлених руках мотки шовку, які розмотували їх дочки. Він виконував доручення і старався владнати різні дрібні справи, на вечорах керував танцями, розважався, закохувався, бував коханим; інколи вечори й ночі проводив у клубах, ресторанах, театрах і за лаштунками, де волочився за актрисами різного амплуа й хисту. Це були справді веселі, золоті часи. Тоді при ньому був лакей, а не Клеменсова; обідав Краницький якщо не у родичів або приятелів, то в першорядних ресторанах. В ту пору він зробив великомудрій вчинок, за який був винагороджений можливістю розширити свій кругозір. Зі своїм родичем графом Альфредом, хворим на сухоти, він провів цілий рік в Італії, доглядаючи, розважаючи і втішаючи хворого з щирою відданістю, терпінням і ніжністю, що йшли з глибини його лагідного серця. Зате за цей рік Краницький досконало вивчив італійську мову і ґрунтовно ознайомився з творами та різними школами живопису, палким прихильником якого він був. Незабаром після цього Краницький поїхав з князем Зеноном до Парижа, познайомився з культурним життям Франції та її столиці, а після повернення ще якийсь час залишався біля хворого на очі князя як читець. Тоді його декламаторський талант разом із знанням кількох мов завоював йому широку популярність, а сам він, знаючи світ, мистецтво, літературу, вражав усіх красномовством і витонченими манерами і був для одних цінним помічником, коли треба було розважати гостей, або приемним співбесідником в години самотності, а для інших — майже ментором щодо розваг, елегантності, вміння подобатись і втішатися життям. Саме в цю пору він познайомився з Алойзи Дарвідом і зустрів його дружину, яку знав ще з юнацьких років і яка була його першим ідеалом жінки в юності... Відтоді він став значно рідше бувати в інших домах, але родині Дарвідів був відданий душою й тілом. Хоч у дітей Мальвіни було багато вчителів, він одну з її дочок вчив італійської мови,

другу — англійської, і робив це з самозабуттям і радістю, бо завдяки цьому почував себе своєю людиною в домі, який для нього завжди був відкритий. Зрештою, за останні десять років сталися великі зміни у товаристві, яке його усіновило і в якому він так довго був улюбленою дитиною.

Графиня Євгенія віддала дочку за французького графа і оселилася в Парижі; граф Альфред помер; померла також добра, мила баронеса Блауендорф, яка подарувала йому оце дзеркало в порцеляновій рамці з амурями. Інші також повмирали або пороз'їдждалися. Лишився тільки князь Зенон, але й він значно охолов до свого кошишного читця під впливом дружини, яка не могла прощати Краницькому його всім відомого захоплення дружиною завжди відсутнього мільйонера.

У Краницького з'явилися нові знайомства та зв'язки, але в них не було вже ні принадності, ні надійності тих, які час у різний спосіб розірвав або послабив.

Матері, винуватиці його долі, вже давно не було на світі.

*Pauvre maman! Pauvre maman!*¹ Як ніжно і безмежно вона любила його! Як довго він вагався і боровся з собою, перш ніж погодився на її вмовляння залишити батьківський дім! Гірко йому було розлучатися з селом, свободою, ясноволосою сусідською дівчиною. Але широкий світ і велике місто поставали з материних розповідей як справжній рай, а знатні родичі — як напівбоги. Коли, нарешті, після довгих вагань і внутрішньої боротьби він вирішив поїхати, скільки було поцілунків і обіймів з матір'ю! Скільки повчань, порад та пророкувань райського щастя! Він і сам почав пильно розглядати себе у дзеркалі, охоплений честолюбними мріями і бажаннями. Якось він спіймав себе на тому, що, стоячи перед дзеркалом, мимоволі вклонявся, жестикулював, усміхався. Він голосно розсміявся, сміялась і його мати, яка також спіймала його на гарячому.

*Pauvre maman! Pauvre chère maman!*¹

На фоні цього родинного щастя і рожевих надій лише одна особа всією своєю поведінкою нагадувала хмару на чистому небі. Це була Клеменсова, стара служниця сім'ї Краницьких і його няня, вже тоді немолода, бездітна

¹ Бідна мама! Бідна мама! (Франц.)

вдова. Вона була зажурена, стурбована й сердита, але довго мовчала, щоб не заважати радошам й мріям ні схудлої, посивілої матері, ні прекрасного, як мрія, юна-ка; нарешті, одного разу лишившись віч-на-віч з улюбленою дитиною, вона заговорила. Це був кінець осіннього дня, сутінки спускалися на Липівку, і липовий гай чорною смugoю перетинав на заході палаюче небо. Вдивляючись в гай і в небо, Клеменсова почала:

— Ох! Тулеку! Тулеку! Що ж це буде? Ти поїдеш, візьмеш та й поїдеш, а сонце сходитиме і заходитиме, гай шумітиме, жито дозріватиме, і сніг падатиме — без тебе!

Він сидів на ганку й мовчав. А на далеких ланах, у густих сутінках лунали звуки пастушачої сопілки: монотонні, прості й чисті, вони пливли над полем і, здавалося, ніби плакала ця широчінья.

— Від чого ти ідеш, ти знаєш, до чого — лише бог знає. Що залишаєш? Оцю красу божу. З чим повернешся? Може, з багном людським.

В хліві заревла корова, молода наймичка завела десь у глибині саду пісню. Захід погас; натомість з-за даху виплив вузький, срібний серп місяця.

Клеменсова шепотіла:

— Бідний ти! Бідний!

Він зовсім не вважав себе бідним, проте серце у нього щеміло, коли думав про рідне село, про Мальвіну, і в голові промайнуло: «Може, лишиться?»

І все-таки він поїхав, поїхав у широкий світ, цей Аргонавт, що мав за плечима двадцять з чимось років, високий, стрункий, з чорними, вогнистими, як сама юність, очима, ніжним, свіжим, мов персик, обличчям, гладеньким, білим, як пелюстки лілії, чолом; поїхав по багату наречену, по всі втіхи світу, по золоте руно...

Тепер, щільно загорнувшись полами вилинялого шлафрука, Краницький сидів, низько похиливши голову, аж видко було ясніючу на маківці лисину; нижня губа його відвисла, на зморшкуватому чолі, над чорними бровами, повиступали червоні смуги. В руках він тримав портсигар, подарований йому на спогад вдовою графа Альфреда, яка нині жила в Парижі, і час від часу машинально крутив його між пальцями; блискучий предмет кидав на обшарпані рукава шлафрука, на його сумне обличчя, на довгі випещені пальці миготливі відблиски золота.

Тим часом Клеменсова вернулася з міста, пішла на кухню і там, гучно човгаючи калошами, почала готовувати обід. Але Краницький нічого не чув, не помічав, як голова у великому очіпку раз у раз висувалася з-за кухонних дверей і Клеменсова, стурбовано подивившись на нього, зникала, щоб знову за хвилину визирнути. Нарешті вона промовила:

— Ти будеш зараз їсти? Обід готовий.

Кволим голосом він попросив подати обід, але майже нічого не єв; Клеменсова ще ніколи не бачила його таким пригніченням. Проте вона ні про що не питала. Коли настане слушна година, він сам її про все розповість. Краницький не належав до тих, хто забирає свої таємниці з собою в могилу. Стара мовчки прислужувала йому, подавала страви, принесла чай, прибрала зі столу. Раптом в неї трапилась неприємність: хутко проходячи по кімнаті, вона загубила одну з калош.

— А бодай тобі! Щоразу падають з ніг! — буркнула стара і кілька хвилин воювала з калошою, яка наче навмисне тікала від неї і човгала по підлозі.

Краницький підвів голову.

— Що там у вас? — запитав.

Клеменсова не відповіла, та, коли вона вже була біля кухонних дверей, він гукнув:

— Що це у вас на ногах, що ви так човгаєте? Це неприємно!

Вона зупинилась на дверях.

— Що в мене на ногах? А твої старі калоші. Чи я маю щодня дерти черевики, а тоді купляти нові? «Неприємно!» Кумедія арабська! Дай боже, щоб в тебе не було інших неприємностей, як човгання калош по підлозі!

А в кухні, підходячи з порожньою склянкою до самовара, вона ще бурмотіла:

— Мав би ти хоч щіпку чаю в домі, якби я повсякчас у нових черевиках ходила!

Сутеніло. Краницький курив цигарку за цигаркою, так замислившись, що здригнувся всім тілом, коли Клеменсова принесла лампу з молочно-білим абажуром, яка наповнила кімнату м'яким білим світлом. Краницький глянув на залиту цим світлом голову старої жінки і вперше за кілька годин промовив:

— Підійдіть сюди, мамо! Близче!

А коли вона підійшла, взяв її огрубілі руки у свої і міцно їх стис.

— Що б я робив? Що б тепер сталося зі мною, коли б вас тут не було? Ні душі, ні живої душі. *Seul, seul, comme au désert!*¹

Приплив почуттів прорвав греблю. Полилися звіряння. Він кохав востаннє у житті, *le dernier amour*², і от всьому кінець. Вона заборонила йому зустрічатись із нею. Це рішення давно вже визрівало в ній. Докори сумління, сором, страх за дітей. Одна дочка знає все, друга от-от може довідатись... Вона випустила з рук стерно, яке керувало їх серцями і сумлінням, бо, коли розмовляла з ними, власна вина, ніби розпечена печать, затуляла її вуста. Зараз вона почуває себе найнікчемнішою істотою. Вона не хоче більше користуватися чоловіковим багатством і становищем, яке воно дає їй в світі. Вона прагне виїхати звідси, оселитися в якомусь глухому закутку, зникнути з людських очей.

Тут в схвильовану, близьку до ридання розповідь Краницького увірвався хрипкий, глумливий голос:

— Добре, що хоч зараз схаменулася!

— Як схаменулася? Що ви, мамо, мелете? Ви нічого не знаєте... Кохання ніколи не буває злочином... «*Ils ont péché, mais le ciel est un don...*»³

— Чи ти здурів, Тулеку! Чи я мадама яка, щоб зі мною по-французькому балакати?

Однак він закінчив:

— «*Ils ont souffert le sceau du pardon*»⁴. Як же це вам перекласти: «Вони грішили, та небо — їхня доля».

— Дай спокій небу, Тулеку! В такі справи небо вплутувати... Кумедія арабська!

— Їй-бо, ви наче ксьондз... Я вам розповідаю про страждання свої і цього коханого, чарівного створіння... *de cet être noble et doux...*⁵

Тут, в передпокої, двері якого Клеменсова, повертаючись з міста, забула замкнути, почулися кроки, і молодий чоловічий голос гукнув:

¹ Сам, сам, як в пустелі! (Франц.)

² Остання любов (франц.).

³ «Вони грішили, та небо — їхня доля» (Ламартін, «Гармонії», II, IV). (Франц.)

⁴ «Вони страждали, але це запорука прощення» (там же).

⁵ Цього благородного і ніжного створіння... (Франц.)

- Чи пан вдома?
- Кумедія арабська! — сплеснувши руками, прошептола Клеменсова.
- Марись! — радісно вигукнув Краницький і голосно відповів:
- Вдома! Вдома!
- Випадок, гідний бути занесеним до світської хроніки,— трохи в ніс і крізь зуби озвався з передпокою другий чоловічий голос.
- І барон тут! — вигукнув Краницький і зашепотів:
- Клеменсова, зачиніть двері до вітальні. Адже мені треба хоч трохи... освіжитись!
- Крізь зачинені двері він голосно розмовляв з друзями, які були у вітальні:
- Зараз, мої любі, зараз я буду до ваших послуг.
*Un quart de minute et je suis prêt*¹.
- І справді, за кілька хвилин Краницький легким кроком увійшов до вітальні, освітленої лампою, яку внесла Клеменсова, вбраний, зачесаний, напахчений, елегантний, з невимушеною усмішкою на вустах. Тільки повіки у нього були червоні і не розійшлися зморшки на чолі. Клеменсова, гучно човгаючи калошами, повернулася в кухню і забурмотіла:
- Комедіант! От комедіант!
- Молоді люди один за одним дружньо потисли йому руку. Видно було, що вони його люблять.
- Що це ви сьогодні зникли на цілий день? — спитав барон Еміль. — Ми чекали вас у Бореля... Він нас сьогодні чудово нагодував... Чи ви постились?
- Дай йому спокій, він зажурений,— втрутився Мар'ян. — Мені так жаль тебе, *mon bon vieux*, що я умовив барона поїхати зі мною до тебе. Не міг же я залишити тебе на поталу меланхолії...
- Краницький був зворушений; вдячність і ніжність світилися в його очах.
- *Merci, merci, quel coeur!*² Ви мене розчулили...— Він знову потис їм обом руки, але Мар'янову руку затримав довше, ніж баронову, кажучи:
- *Mon cher... cher... cher...*³

¹ Чверть хвилини — і я буду готовий (франц.).

² Дякую, дякую! Яке серце! (Франц.)

³ Мій дорогий... дорогий... дорогий... (Франц.)

Юнак засміявся.

— Не розчулюйся так, бо це шкодить печінці! Ти ж син покоління, яке зберегло *antidotum*¹ проти меланхолії.

— Яку? — запитав Краницький.

— Ну, віру, надію, любов, покірливість долі і... інші мальовані горщики. Ми їх не маємо, а тому йдемо до «Трон-трон», де співатиме Лілі Керт. Ми сьогодні влаштовуємо для неї вечерю у Бореля, який обіцяв мені все, що можна дістати в п'яти частинах світу.

— Яка загадкова вдача у цієї Лілі,— зауважив барон.— Бувають хвилини, коли вона стає ніби потойбічною, неземною...

Краницький спалахнув:

— *Quelle idée, cher baron!*² Лілі — і потойбічне, неземне! *Mais c'est un animalcule, qui chante merveilleusement des choses abjectes!*³

— Авжеж, авжеж! — обстоював свою думку барон.— Звірятко у вигляді ангела... Виконання шансонеток з таким *diable au corps*⁴, а до того ж таке обличчя, погляд, усмішка, від яких від якимось містичним ароматом лілій... В цьому, власне, той дисонанс, той скрегіт, се *mystère*⁵, завдяки яким Лілі підкорила Європу... Це інтригує, збуджує, протистоїть шаблонові, порушує гармонію... Невже ви цього не розумієте?

— *Laissez*⁶, Емілю! — сміючись, вигукнув Мар'ян.— Ти звертаєшся до охоронця могил. Він ще схиляється перед гармонією.

Краницький здавався трохи зніяковілим. Він провів рукою по волоссу і нерішуче почав:

— Це так, мої любі. Я й сам помічаю, що стаю старомодним. Я, як і мої ровесники, називав кішку кішкою, а шахрая шахраєм. Коли така Лілі набирала ангельського вигляду, ми говорили: «От крутійка». І знали, як до цього ставились. А ця ваша мішанина *du profane et du sacré*⁷, найгрубішої хтивості з містичними поривами...

Барон і Мар'ян сміялись.

¹ Протиотруту (лат.).

² Що за ідея, любий бароне! (Франц.)

³ Та це звірятко, яке чудово співає мерзенні речі! (Франц.)

⁴ Диявольським вогником (франц.).

⁵ Та таємниця (франц.).

⁶ Облиш (франц.).

⁷ Грішного з праведним (франц.).

— Tout cela est et restera pour toi du grec, mon bon kieux! ¹ Ти народився в епоху гармонії, гармонійним і залишишся. Ну, а тепер trêve de conversations ². Поїхали. Ідь з нами. Послухаємо Лілі, разом повечеряємо...

— Справді, їдьте з нами, в екіпажі є для вас місце,— підтримав запрошення молодого Дарвіда барон.

Краницький засяяв, ніби на його обличчя впав сонячний промінь.

— Добре, mes très chers ³, добре, merci ⁴, я пойду з вами, це розважить і підбадьорить мене. Тільки хвилинку... дозвольте?

— Будь ласка. Охоче. Почекаємо.

Краницький вбіг до спальні і зачинив двері. В голові його роїлися образи й слова: театр, співи, музика, вечеря, розмови, яскраве освітлення, словом, усе, до чого він звик і чим стільки років жив. На місце тяжкої журби прийшло передчуття насолоди. Після гіркої мікстури він відчув у роті смак карамельки. Він кинувся до туалетного столика, але раптом зупинився посеред кімнати, наче вкопаний.

Погляд його впав на прекрасну геліографюру, що, освітлена лампою, стояла на письмовому столі. Краницький, нерухомо застигши посеред кімнати, вдивлявся в жіночий портрет, вставлений в красиву рамку.

— Pauvre, pauvre, chère âme! Noble créature! ⁵ — шепотів він, і губи його тремтіли, а над бровами знову виступили червоні плями. За дверима Мар'ян гукнув:

— Скоріше, топ vieux! Ми спізнююмося!

За кілька хвилин Краницький вийшов зі спальні. Він згорбився, повіки його дуже почервоніли.

— Не можу... Я вас дуже люблю, але не можу поїхати з вами! Я нездужаю.

— Ви, видно, їй справді нездужаєте! — скрикнув Мар'ян.— Подивись, Емілю, який вигляд у нашого старого! Він навіть змінився! Хіба ні?

— Але кілька хвилин тому ви мали непоганий вигляд! — бовкнув Еміль і додав: — Не ставайте нудним,

¹ Все це так і залишиться для тебе незрозумілим, старий! (Франц.)

² Досить розмов (франц.).

³ Мої любі (франц.).

⁴ Спасибі (франц.).

⁵ Бідна, бідна, дорога! Благородне створіння! (Франц.)

не хворійте. Хворі люди схожі на гній під посів, який пожне смерть... і нудьга!

— Чудове визначення! — зауважив Мар'ян.

— Non, non¹, — виправдувався Краницький, — нічого серйозного, це *ancienne maladie de foie*². Але сьогодні вона нагадує про себе... доведеться вам їхати без мене.

Він намагався триматися рівніше, усміхався, невимушено жестикулював, але на обличчі і в очах його було видно тяжку муку.

— Може, тобі прислати лікаря? — спитав Мар'ян.

— Hi, nі,— заперечив Краницький, а барон взяв його під руку і повів до спальні.

Хоч Краницький у цю хвилину і був згорблений, він все-таки мав гарну імпозантну поставу; маленький та миршавий барон, що вчепився за його руку, скидався на комара.

У спальні барон тихо заговорив:

— Il y a du nouveau!³ По місту йдуть чутки, що татуньо Дарвід проти моїх намірів щодо панни Ірени. Вам щось відомо про це?

Вже кілька місяців барон часто розмовляв з Краницьким про свої наміри, нерідко звертаючись до нього по пораду і вказівки. Бо хіба ж не був той найближчим другом цього дому, мало не опікуном і, певно, порадником усієї сім'ї? Краницький в свою чергу добре ставився до барона Еміля і часто про нього говорив:

— Ce brave garçon⁴, у нього золоте серце, він освічений і розумний, oui, très intelligent⁵, а його мати, ця мила й добра, як ангел, баронеса Блауендорф, була однією з найяскравіших зірок, що освітлювали мое життя.

Краницький, який завжди доброзичливо ставився до людей і зберігав добру пам'ять про «одну з найяскравіших зірок», приязно ставився до барона і підтримував його намір щодо Ірени, особливо коли помітив, що вона не байдужа до барона. Він охоче давав поради баронові, вичерпно відповідав на його запитання. Проте цього разу слова барона викликали на його обличчі вираз страждання.

¹ Hi, nі (франц.).

² Застаріла хвороба печінки (франц.).

³ Є новина! (Франц.)

⁴ Це славний хлопчина (франц.).

⁵ Так, дуже розумний (франц.).

— Не знаю, любий бароне, справді нічого не можу сказати... бо вже... бо я...

Рясний піт виступив на його чолі, і він над силу додав:

— Здається, панна Ірена...

— Панна Ірена,— не помічаючи хвилювання Кра-ницького, перебив барон,— цесонет з бодлерівських «Les fleurs du mal»¹. В ній є щось незбагненне, якесь роздвоєння.

Краницький різко обернувся:

— Бароне...

— Але ж ви не зрозуміли мене, любий пане Артуре. Я зовсім не збираюсь ганити панну Ірену. В моїх устах епітет, що я його зараз вжив, є найвищою похвалою. Панна Ірена цікава саме своєю неясністю і складністю. Це розчарована жінка. Вона до всього ставиться іронічно — то риса вищих натур. О, панна Ірена не є фіалкою, хіба що з квітника Бодлера. Але, власне, це зацікавлює, збуджує... *Une désabusée...* *Une vierge désabusée*². Вам це ясно? В цьому є якийсь аромат таємниці... нове трептіння. Тільки з такими натурами ніколи ні в чому не можна бути впевненим.

— Це благородна натура! — палко вигукнув Кра-ницький.

Барон з усмішкою сказав:

— Ви поділяєте людей на благородних і неблагород-них, а я — на нудних і цікавих.

За дверима почувся гучний голос Мар'яна:

— Емілю, я залишаю тебе тут, а сам іду до «Трон-трон». Лілі я скажу, що ти залишився на ніч у хворого приятеля доглядати його.

Слова ці здалися молодим людям такими кумедними, що по обидва боки зчинених дверей одночасно вибухнув сміх.

— Bon!³ — вигукнув барон.— Ти створиш мені славу доброго християнина. Але я, як той бранденбуржець, що боїться лише самого господа бога, боюся бути смішним і тому іду з тобою.

Через кілька хвилин обидва приятелі Краницького залишили його квартиру, а він, знову згорбившись, сидів

¹ «Квіти зла» (франц.).

² Розчарована... Розчарована діва (франц.).

³ Гаразд! (Франц.)

на отоманці, похиливши голову, і крутив між пальцями золотий портсигар. З порожньої вулиці за вікном в кімнату долинуло торохкотіння екіпажа. Краницький прислухався до цього торохкотіння, а коли воно затихло, раптом щиро пошкодував, що не поїхав туди, де співають, жартують, їдять, п'ють у сліпучому свіtlі, серед веселого сміху. Та одразу ж відчув безмежну огиду до всього цього. Зараз він був такий засмучений, пригнічений, хворий... Чому ж вони, його молоді друзі, не лишилися тут довше? Адже він не раз допомагав їм у найрізноманітніших ситуаціях, завжди був до їхніх послуг і любив обох, особливо Мар'яна, се *cher enfant*...¹ І багатьох інших. Скільки разів він доглядав їх, коли вони хворіли, втішав, виручав, розважав... Тепер, коли він не може бігти слідом за ними, як пінчер за своєю господинею, побратимами його є лише морок і тиша.

Темрява оповивала вітальню, в усій квартирі залягла могильна тиша. Її порушило човгання калош по підлозі, і на дверях кухні з'явилася Клеменсова. На високому чолі, над сивими бровами старої виблискували скляні очі окулярів; на ліву руку була натягнута чоловіча шкарпетка, яку вона почала церувати. Стоячи на дверях, вона дивилася на цього згорбленого, враз постарілого чоловіка, що непорушно застиг у мовчанні, і хитала головою.

Потім тихенько, як тільки могла, підійшла до отоманки, сіла на табуретку, що стояла поряд із нею, і сказала пошепки:

— Ну, чого ти сидиш на самоті зі своєю журбою? Поговори зі мною, тобі полегшає...

Краницький глянув на неї, але не відповів; тоді стара ще тихше спитала:

— А вона? Дуже тебе кохала? Справді? Як же сталося, що ви знову зійшлися?

Після недовгих вагань і роздумів Краницький, спершись на валик канапи і сховавши чоло в долонях, почав:

— Вам, мамо, я можу розповісти все, бо ви не належите до нашого товариства; ви найблагородніша, найвідданіша і до того ж найближча мені людина на світі...

В тихій кімнаті пролунало щось схоже на трубний

¹ Цього коханого хлопчика (франц.).

звук: це Клеменсова добула з кишені краечок грубого носовика і висякалась. Очі в неї були мокрі. Краницький здригнувся, скривився, але розповідав далі:

— Коли ми вперше зустрілися після розлуки, на нас війнуло весною. Ви знаєте, мамо, що ми розлучилися тільки через те, що я був не досить багатий, щоб дозволити собі одружитися з бідною дівчиною. Мама й слухати не хотіла про шлюб з гувернанткою... Взяв її незабаром оцей багач. Ф'ють, ф'ють! Як змінилася ця гувернантка, ця скромна, як фіалка, дівчина! Світська дама, завжди в піднесеному настрої, елегантна, розкішно вбрана... Але спогади про село, про польові квіти, перші сердечні хвилювання знову оповили нас подихом нашої весни... Чи вона кохала чоловіка? *Pauvre, chère âme!*¹ Спочатку вона, здається, прив'язалась до нього, але він часто залишав її саму, занедбав, вперто і невпинно никаючи по світу в пошуках мільйонів... Вона завжди була самотня! І в світі, і вдома, завжди самотня! Бо діти ще були малі, а їй, такій ніжній і кволій, потрібна була дружба, пестощі, віддане серце... Вона відразу покорила мою душу і відчула це, а чоловік, від'їжджаючи, залишив мене коло неї як порадника, опікуна, часом навіть як покровителя, так, по-кро-ви-те-ля... Вискочка, дурень! Такий розумний і такий дурний, ха-ха-ха!

Глузливий, мстивий сміх спотворив його обличчя, червоні плями над бровами розплівлися вже до половини чола, зібраного в глибокі зморшки.

— Не хвилюйся, Тулеку, не хвилюйся... ще захворіеш,— почала вмовляти його Клеменсова, але він, вже почавши звіряння, не міг зупинитися.

— І все-таки рік або навіть більше між нами нічого не було. Ми залишалися приятелями, вона тримала мене на відстані, боролася з собою. Ви знаєте, мамо, який успіх я завжди мав у жінок...

— Ох, мав, на вічну свою погибель мав! — буркнула стара.

— Замолоду у мене був декламаторський хист, якому багато чим я завдячував...

— Ох, завдячував! Чим завдячував? Гнівом божим та суєтою...— намагалася почати сварку Клеменсова, але він, незважаючи на це, вів далі:

¹ Сердешна, люба! (*Франц.*)

— Якось вона нездужала після тяжкої мігрені, був пізній вечір, у великому порожньому будинку вже погасили світло, діти спали... Я піклувався про неї, як брат і як мати. Глибоко приховуючи свої почуття, я старався бути делікатним і поводився так, ніби доглядав хвору кохану дитину. Розважаючи її розмовами, говорив півголосом, подавав ліки й цукерки. Потім почав читати. Не раз вона говорила, що мое читання — це музика. Я читав Мюссе. Ви, мамо, не знаєте, хто це такий. Співець кохання, власне, того кохання, яке світ називає злочинним. Вона попросила принести їй щось із сусідньої кімнати; коли я повернувся, наші погляди зустрілись — і... «цього дня ми більше не читали»¹.

Останні слова він насилу вимовив, затулив обличчя хустинкою, склонив голову на валик канапи, і завмер. Може, навіть плакав. Клеменсова нахилилась, витягла з кишені край грубого носовика, і в кімнаті знову розлігся трубний звук. Потім разом з табуреткою вона присунулась ще ближче і, торкнувшись плеча Краницького рукою в шкарпетці, зашепотіла:

— Заспокойся, Тулеку, не побивайся так! Нехай вас розсудить господь бог, суддя праведний, але й милостивий! А мені жаль тебе і ту сердешну жаль! Що ж? Серце — не камінь, а людина — не ангел! Але ти все ж таки не побивайся! Все минає, і твоє горе мине!.. Ще, може, колись буде тобі добре на світі! Може, ти ще спокійно, щасливо житимеш у Липівці, в рідній хаті... Може, ми зі Стефком ще придумаємо, як тебе витягти з цього міського багна.

Краницький не відповідав, стара вела далі:

— Знову я одержала від Стефка листа...

Краницький прошепотів:

— Що ж пише цей поштивий чоловік?

Клеменсова знову розходилася:

— А певно поштивий, і ти даремно називаєш його так, чи то з ласки, чи то глузуючи. Кумедія арабська! Він хоч і не син мені, а хрещеник, проте крацій за багатьох рідних... Пише, що господарство в Липівці йде добре, що знову посадив в садку ще сто молодих плодових дерев, що тижнів за два або чотири приїде і привезе трохи грошей.

¹ Рядок з «Божественної комедії» А. Данте.

— Гроші! — прошепотів Краницький. — Це добре!

— Певно, що добре, бо той єрей вже забрав би в тебе це дрантя, якби я його перший раз зі сходів не зіпхнула, а другий — не умовила зачекати.

Вона засміялась.

— Зіпхнути легше було, ніж умовити, бо я дужа, а він малий, як комар. Я йому мало руки не цілувала, і він погодився зачекати... «Тільки заради вас, Клеменсова, я це зроблю,— сказав він,— бо ви йому — як рідна мати». А певно, що як мати. Своїх дітей у мене немає, і на цілому світі нікого немає, крім тебе.

Краницький дивився на неї і похитував головою. А жінка вступилася в його обличчя похмурими, блискучими очима й теж почала похитувати головою у великому очіпку. Лампа, що стояла на столі, заливала білим світлом голови цих двох зажурених людей, які без слів розуміли одне одного, і розставлену попід стіною колекцію лульок, а на золотому портсигарі, який Краницький крутив між пальцями, викресала миготливі вогни.

V

Алойзі Дарвід повернувся з аукціону у чудовому настрої: йому вдалося на дуже вигідних умовах придбати будинок з великою садибою. Будинок його мало цікавив — це була руїна, яку доведеться найближчим часом знести, але ділянка під розлогим садом, розташована неподалік від одного з вокзалів, становила неабияку цінність. Вона набувала високої ціни через те, що на ній планувалось будівництво великої громадської споруди.

Дарвід мав намір перепродати ділянку, а потім взяти підряд на будівництво. Це була вже третя справа, що потрапила до рук фінансиста з часу його повернення, тобто протягом останніх кількох місяців. Та що з того, коли досі він не тільки не прибрав до рук найголовнішу, за яку охоче віддав би всі три, а й навіть не зізнав, у якому вона стані! Часом це не давало йому спати, проте не відбивало охоти займатися справами, що він їх уже здобув і розпочав.

Був ясний, морозний день, міriadи діамантів іскрилися в паморозі дерев і на снігу, що вкривав великий розлогий сад. Дарвід у супроводі землеміра, архітект-

ра та інженера прогулювався по саду, але метою цієї прогулянки було не споглядання природи, закутої в усіянний діамантами мармур і алебастр. Інженер прийшов сюди, щоб домовитись про придбання ділянки і енергійно захищав інтереси своїх довірителів; землемір і архітектор говорили кожен про своє, жестами показуючи в просторі різні точки розташування майбутньої будови. Дарвід у вузькій шубі з рідкісним і дуже дорогим коміром і в близькому циліндрі рівним кроком ходив по снігу, більше слухав, ніж говорив, і мовчки задоволено усміхався. Зненацька в очі йому вдарило яскраве сліпуче проміння, що йшло від дерева, яке скидалося на високу колону. Кінчики його гілок — тендітні, нібито виліплени з алебастру свічки,— мінилися всіма кольорами райдуги. Снопи різnobарвного проміння розсипалися фонтаном над цією майстерно вирізьбленою колоною. Дарвід швидким рухом почепив на носа пенсне і, прикро зморщившись, вимовив:

— Яке нестерпне світло!

Архітектор, розглядаючи дерево, з усмішкою сказав:

— Такої колони не створив жоден митець, навіть у стародавній Греції!

— Шкода тільки, що вона тут ні до чого,— теж всміхаючись, відповів Дарвід.

— Ви не любитель природи!.. І я теж...— почав інженер.

— Навпаки, навпаки... Я інколи помічаю дещо в природі,— жартував Дарвід.— Але стати, як ви кажете, її любителем я не мав часу. Це розкіш... Для людей невтомної праці вона недоступна... адже для цього потрібен час!

З цими словами він відвернувся від чудового витвору природи, рушив далі, але знову зупинився біля штакетів, що відділяли сад від вулиці. У вуличному русі він розгледів щось таке, що відразу привернуло його увагу.

Наблизився час відходу одного з поїздів. Широкою, ще не зовсім забудованою вулицею неслісъ карети і сани в бік вокзалу. Брязкаючи упряжжю, мчали сани, під колесами карет пронизливо рипів сніг, лунали вигуки кучерів. Жіночі й чоловічі капелюхи, найрізноманітніші хутра, ліvreї візників, хмари пари від коней, вкритих різnobарвними попонами,— все це, наче мінливий

кольоровий багатолюдний ланцюг, з шумом і гамором просувалося по білому снігу в морозному іскристому повітрі.

Одна з карет була схожа на великий квітник у коробці. З її вікон визирали, наче хотіли вирватись на волю, троянди, конвалії, гвоздики, фіалки. У глибині карети було видно жіночий капелюшок з широкими крисами, що потопав у різnobарвних хвилях вінків, букетів, кошиків. Слідом за каретою летіли сани, запряжені парою добрих коней, якими правив кучер з великим хутряним коміром; у них сиділо двоє молодих людей, біля їх ніг стояв ще один кошик з квітами, дуже рідкісними й дорогими — орхідеями. Карета й сани промайнули крізь вуличний натовп, мов чарівне видіння весни, що раптом виринуло зі снігу і вмить зникло.

Дарвід звернувся до своїх супутників:

— Хто ця дама в кареті з квітами?

— Біанка Біанетті.

Це ім'я коментарів не потребувало. Дарвід задоволено всміхнувся. Нічого дивного, що Мар'ян разом з тим барончиком проводжає на вокзал жінку, яка має європейську славу, і везе для неї квіти! Авжеж! Авжеж! Він і сам кілька разів у житті... А якщо не більше, то тільки тому, що не мав часу.

— Цікава пригода станеться сьогодні на вокзалі,— почав інженер.— Для Біанки замовлено екстрений поїзд, який відійде за п'ять хвилин після звичайного.

— Навіщо? — запитав архітектор.

— Не важко здогадатися: щоб зайві п'ять хвилин побути в товаристві відомої співачки і помилуватися її вродою.

— Екстрений поїзд! Це безумство! — вигукнув Дарвід.— Хто ж це зробив?

Інженер та архітектор значуще перезирнулися. Нарешті інженер відповів:

— Ваш син.

По обличчю Дарвіда промайнула тінь, але він зовсім спокійно сказав:

— А, так! Тепер я пригадую! Мар'ян щось казав мені про це. Я трохи заперечував, але він наполягав... Що ж поробиш? Il faut que la jeunesse se passe!¹

¹ Молодість повинна взяти своє! (Франц.)

Промовивши це, він почав прощатися, потискуючи руки своїм супутникам.

— Мені шкода, що ми не закінчили сьогодні нашої розмови, але я згадав про важливу справу. Будь ласка, зайдіть до мене завтра в приймальні години.— Дарвід вклонився і пішов. Сідаючи в карету, він гукнув кучерові:

— На вокзал! Мерщі!

Біля платформи вже стояв ряд вагонів, причеплених до паровоза, що пихав клубами диму. Натовп ринув на засніжений перон і кинувся до вагонів. Дарвід також вийшов, шукаючи очима молоде обличчя, яке сповнювало тривогою його безсонні ночі. Спочатку він не міг його знайти, але з часом значну частину натовпу поглинули вагони, а купка людей, що залишалася тут в пасивній ролі спостерігачів, з'юрмилася на пероні і з цікавістю дивилася в бік одного з вагонів. Там у руках кількох осіб розквітав чудовий сад, а двоє молодих людей вели жваву розмову по-італійськи. Співачка, вродлива брюнетка, з палаючими, мов чорні зірки, очима була італійкою. З нею розмовляв гарний, елегантно вбраний блондин, що здавався молодшим за неї. За кілька кроків од цієї пари стояв миршавий, рудуватий тридцятирічний барон Блауендорф у недбалій позі і з байдужим виразом обличчя.

В морозному повітрі прозвучав другий дзвінок, заликаючи пасажирів до вагонів. Артистка з чарівною усмішкою кивнула головою своєму приятелеві на знак прощання і зробила крок до вагона, але він швидким рухом заступив її дорогу, продовжуючи щось говорити і не зводячи з неї блакитних очей. Ще не виказуючи хвилювання, вона зупинилась і, усміхаючись, слухала.

Алойзи Дарвід стояв на пероні, змішавшись з натовпом, і до нього долинали уривки розмов.

— Не поїде,— сказав хтось.
— Поїде! Ще досить часу! — заперечив інший.
— Він навмисне її затримує, щоб не поїхала!
— Але вона справді красуня! І усміхається так само чарівно, як співає!

З другого боку біля Дарвіда кілька осіб перекидалися словами:

— Молодець хлопець! Дивіться, дивіться, як він її

заговорює... Бідна жінка, вона змушеня буде як миленька повертатися до міста!

— Хіба ж так можна! Адже це було б нечесно з його боку!

— А хто цей гарненький блондин? — запитав чийсь жіночий голос.

— Молодий Дарвід. Син того відомого комерсанта.

— Який же він молоденький! Зовсім дитина!

— Люди з мільйонами, як персик на сонці, швидко дозрівають.

— По-якому ж вони розмовляють? Не можу розібрати, але не по-французькому.

— По-італійському, бо вона італійка.

— Але ж він чеше по-їхньому, наче природжений італієць.

Той самий голос, що говорив про персик, зауважив:

— Мільйони — це як святий дух: на кого зійде, той відразу всіма мовами починає говорити.

Від'їждаючі уже зникли у вагонах, сухо постукуючи, зачинялися двері. Цього разу артистка швидко зробила крок уперед, але молодий Дарвід сказав їй кілька слів, від яких на обличці красуні спочатку з'явився подив, а потім розлилась найчарівніша усмішка. Вона кивнула головою, з чимось погоджуючись, за щось дякуючи, з виглядом королеви, яка ласково приймає від своїх підданих вияви найвищої пошани.

У натовпі, який оточував Алойзи Дарвіда, хтось за сміяўся:

— Зух хлопець! Не пустив її!

— А який гарненький цей молодий Дарвід! — обізвався дівочий голосок.

— Справжній королевич! — додав інший.

— Ну ѿ що ж буде? Вона не поїде?

— Поїде!

— Не поїде!

— Б'ємося об заклад!

— Згоден!

За одну хвилину за спиною Дарвіда кілька чоловіків побилося об заклад, виїде чи не виїде сьогодні з цього міста жінка, з якою розмовляв його син. На його тонких губах з'явилася усмішка задоволення, очі з-за скелечь пенсне дивилися на сина майже з ніжністю. Королевич! Так! Яка невимушенність і грація рухів! Яка бай-

дужість і зневага до натовпу, що вилупив на нього очі. Мабуть, щастить йому в коханні! Ця артистка з європейською славою так і пасе на нього своїми чорними очима.

Пролунав третій дзвінок — і в ту ж мить довгий гудок прорізав повітря. Колеса вагонів почали поволі й розмірено обертатися і покотились по рейках.

— Ага! — вигукнув хтось в натовпі. — Не поїхала!

— Я програв! — вимовило кілька голосів.

— Як добре, що цей гарний хлопець поставив на своєму! — задзвенів дівочий голосок.

Враз з іншого кінця перону знову долинув свист паровоза і почулося ритмічне постукування коліс по рейках; вдалини показалася якась чорна маса, що швидко наблизжалася, і, нарешті, під султаном диму виразно окреслилися обриси паровоза, що тягнув за собою кілька вагонів. Це був поїзд-іграшка, маленький, свіжопофарбований; виблискувалася на сонці жовта мідь, іскривляється синій лак, у вікнах червоніли оксамитові подушки. Поїзд зупинився. Кондуктор відчинив двері вагона і став біля них в очікувальній позі, а Мар'ян жестом запросив до вагона знамениту артистку.

Тепер купка людей, що юрмилася на пероні, про все здогадалася і була в захваті. Ця витівка, на яку викинули таку суму грошей, вразила уяву поміркованих людей, розбудила в них інтерес до золота і безглуздих вчинків незалежно від їх мети і значення.

На пероні затріщали сухі оплески кількох десятків пар долонь, але незабаром паровоз ще раз свиснув, і маленький екстрений поїзд рушив, відставши від великого і звичайного всього на п'ять хвилин.

Алойзи Дарвід став біля виходу з вокзалу, звідки міг спостерігати за сином, який, не кваплячись, ішов пероном. Він дивився на Мар'яна з тривожною цікавістю, бо його здивувало в синові щось несподіване й незрозуміле. Всупереч тому, чого можна було сподіватися і що здавалося природним, у виразі обличчя й руках Мар'яна не відчувалося ні юнацької втіхи від своеї витівки, ні жалю з приводу від'їзду жінки, заради якої він замовив екстрений поїзд. Коли на пероні залунали оплески, він повернувся і мимохіть глянув у бік натовпу, ніби це був предмет, не вартий навіть презирства. Тепер його вигляд також свідчив про цілковиту байдужість,

навіть нудьгу, від якої скривилися його губи і дещо зблідли рожеві, круглі щоки, а в блакитних, наче скляних, очах відбилося незадоволення чи то розчарування, мрія чи навіть мрійливість, що марно неслася у просторі за якимсь невловимими примарами. Він не помітив батька, бо його прозорі очі дивилися кудись в далечінь; не бачив Дарвіда й барон, який довго рився в портмоне, чогось шукаючи, поки не дістав, нарешті, десятку і не кинув її носильникам, що вносили в вагон пакунки і квіти співачки. При цьому він процідив крізь зуби:

— У мене нема дрібних!

Мар'ян, не виходячи з стану задуми, машинально промовив:

— Це дивно!

— Що? — запитав барон.

— Те, що все на світі таке дрібне, дрібне...

— Крім моого апетиту, апетит у мене зараз колосальний! — вигукнув барон.

«Ну і тих казкових сум, які, очевидно, витрачає Мар'ян», — подумав Алойзи Дарвід, прямуючи до своєї карети.

Перш ніж до неї дійшов, він почув ще кілька уривків розмов.

— За кількахвилинну розмову з вродливою жінкою сипонути стільки грошей — це характер!

— Багатообіцяючий бешкетник! Хіба ні?

— Особливо для тата!

— У нього стільки боргів, скільки кучерів на голові!

— Він і позичає з розрахунку на батькову кишеню...

— Або й на батькову смерть...

Інші говорили:

— В таких руках ця «maleparta»¹ скоро потрапить до дідька в зуби.

— Чому «maleparta»?

— Бо хіба можна уявити собі святого Франціска Асізького, який наживав би мільйони?

Поки карета котилася вулицями міста, в голові у Дарвіда роїлися найсуперечливіші думки. Так-так, це оленя здатне поглинути пісок з будь-якої золотоносної річки! Але як граціозно він це робить, ніби справжній

¹ «Maleparta» — від латинського прислів'я: «Male parta, male dilabuntur» — тобто: «Легко здобуте легко марнується».

королевич! Дарвід пишається таким сином, але разом з тим він занепокоєний і прикро вражений. Однак так довго тривати не може. Мар'ян робить борги з розрахунку на його смерть! І це абсолютне байдикування! Чого варта людина без праці? На ньому вже позначилась бездіяльність: якесь передчасне прив'янення, якесь безплідна мрійливість... Він хлопець гарний! У нього такий вигляд, ніби він народився з королівською короною на голові!

Підіймаючись мармуровими сходами свого дому, Дарвід сказав одягнутому в ліvreю швейцару:

— Коли пан Мар'ян повернеться додому, передай, що я прошу його зайти до мене.

Понад годину Дарвід просидів у своєму кабінеті над паперами, щось пишучи, нотуючи, підраховуючи, переглядаючи різні листи, але по його обличчю раз у раз пробігала судорога, а від нервових рухів руки неприємно шарудів папір. Нарешті двері з передпокою відчинились, і з циліндром у руці до кабінету увійшов Мар'ян. Ледь переступивши поріг, він почав:

— Добрій день, батьку. Я дуже радий, що ти мене покликав, бо вже давно я не мав приємності розмовляти з тобою. Ми обидва дуже зайняті. Кілька тижнів весь мій час забирала Біанка Біанетті.

Він тримався зовсім вільно, хоч і не був веселий. Дарвід, стоячи біля круглого столу, уважно подивився на сина і запитав:

— Ти закоханий в цю акторку?

У відповідь Мар'ян щиро і голосно засміявся:

— Твоє запитання, любий батьку,— це святыня, зведенна на маковому зернятку, бо кохання, здається, святыня, а моя витівка щодо цієї чарівної Біанки...

— Макове зернятко, яке ти возиш по світу в екстремних поїздах,— закінчив Дарвід.

— Ти вже чув про це, батьку?

— Я бачив це.

— А, ти був на вокзалі! Дивно, що я тебе не помітив. Він зневажливо махнув рукою:

— Знову розчарування. Я так мріяв про цей сюрприз для Біанки і так був певен, що це принесе мені жадану втіху... А тим часом переконався, що то дрібниця — не нова і мізерна, як усе на світі. І так завжди: те, що так довго створює уява, вмить руйнує здоровий глузд. Не

можна вигадати нічого надзвичайного. Світ такий давній, що нам він дістався у вигляді зношеного лахміття!

Він сів у крісло біля столу і поставив на килим циліндр. Дарвід, не змінюючи пози, відповів:

— Нічого дивного, що, коли уява створює дурниці, здоровий глузд вмить їх руйнує.

— А хто може бути певен, що створює щось мудре? — перебив його Мар'ян. І, витягши з кишені портсигар, запитав:

— Ти дозволиш, батьку?

Потім шанобливо простяг портсигар батькові:

— Може, ти теж запалиш?

Дарвід, насупивши брови, заперечливо похитав головою, і, сідаючи, запитав:

— Чому відразу після моого від'їзду ти перестав відвідувати університет? Я не раз задавав тобі це запитання в листах, але ти не дав мені ясної відповіді.

— Пробач мені, батьку, але я дуже лінуюсь писати листи. В усній розмові я охоче тобі це поясню...

Дарвід перебив його:

— У мене немає часу для довгих розмов, тому скажи мені відразу: тебе не приваблює наука?

Мар'ян пустив тоненьку, як нитка, цівку диму і, подумавши, почав:

— Ні, чому ж. Я зовсім не відчуваю відрази до науки. Я багато читаю, і жадоба знань є саме однією з найвідмініших рис моєї індивідуальності. Уже в дитинстві я поглинав велику кількість книжок, але шкільних уроків не вчив ніколи. Всіх це дивувало, однак суть цього явища лежить на поверхні. Пасивні індивідуальності підкоряються правилам, а енергійні і високообдаровані їх не терплять. Правила і обов'язки — це загони, куди людство заганяє худобу, щоб вона не витолочила обрелених полів. Волі і барани терпляче стоять там, особи ж з високою організацією їх руйнують і виходять на волю. Мені потрібна у всьому абсолютна свобода, і тому я перестав відвідувати цей трактир науки, де знання подаються у визначений час, певного гатунку і у певних дозах. Ідучи назустріч проханням і наполяганням мами, я спершу виявив багато терпіння й доброї волі: з юридичного факультету перейшов на природничий, а звідти — на філософський, сподіваючись, що мене хоч що-небудь зацікавить і що я зможу розігнати хмари розпачу, які охопили

бідну маму. Але я не зміг. Професори виявились нудними, колеги — якимось набродом. Світське життя мене ще бавило і забирало весь мій час; уява несла мої мрії все далі і вище. Я припинив нудні, беззмістовні заняття, які до того ж мене дратували.

Мар'ян загасив у попільничці допалену цигарку, і, зручиніше вмостившись в глибокому кріслі, вів далі:

— Бо наскільки я міг помітити, люди систематично вивчають науки заради однієї з двох цілей: або вони мають намір присвятити себе тому, що називається спасінням світу, або мусять заробляти собі на шматок хліба. Жодна з цих цілей не може мене задовольнити. Щодо першої, то я керуюсь індивідуалістичними принципами, які ведуть до анархізму. Так зване спасіння світу в нашу занепадницьку епоху стало байкою, маловірогідною, а гола правда полягає в тому, що кожний живе собою і задля себе. Кому доля всміхається, той живе більш-менш приємно, кому не щастить,— гине. Всім керує випадок і певний збіг обставин. Не можна перетворити землю на рай для всіх, так само, як не можна перетворити маленьку планету на величезну. Спасіння світу — це один із наркотиків, вигаданих для приспання людської скорботи. Альтруїсті мають цілу аптеку таких наркотиків, і той, хто бажає, може нею користуватись, це його право, що ж до мене, то я не хочу бути приспаним. Я індивідуаліст і не розумію, чому Павел повинен терпіти заради полегшення страждань Гавла. Нехай Гавел, так як і Павел, сам думає про себе, а якщо вони спритні, то дадуть собі раду і без пляшечок з етикетками. Така моя думка відносно однієї з цілей, заради яких люди систематично вивчають науки. Що ж до другої...

Він знову дістав портсигар і, запаливши цигарку, вів далі:

— Що ж до другої цілі, то, зрозуміло, що мені, твоєму синові, любий батьку, не потрібно самому пекти свій хліб. Такі мої переконання, і я охоче виклав їх тобі, бо здавна щиро поважаю силу і незалежність твого розуму. До того ж я певен, любий батьку, що краще за тебе мене ніхто не зрозуміє.

Він помилявся. Той, до кого він так довго і члено промовляв, не розумів його зовсім. Може, вперше в житті Дарвід не розумів людину, з якою розмовляв. Він був здивований. Він вважав, що його син — легковажний

юнак, якого пристрасті штовхали на марнотратство та байдикування; тим часом перед ним сидів мудрець, мислячий і розчарований, з гіркою посмішкою на вустах і з іронією у погляді й мові. Ця гірка мудрість в поєднанні з безмежною самовпевненістю, переконаністю у своїй правоті і у своїй незалежності, вражали в цьому стрункому і тендітному юнакові з рожевим обличчям, з блакитними, мов незабудки, очима і з дещо збляклими вустами, відтіненими маленькими юнацькими вусиками. При цьому досконала мова, елегантність та витонченість жестів, бездоганна ввічливість у розмові і навіть у тому компліменті, яким він закінчив свою думку.

Дарвід був вражений. Йому ніколи було стежити за новими напрямками думок і характерів, ніколи було приглядатись до зміни форми, в які час відливає різні покоління людей. Він, заціпенівши, мовчав, і лише через якийсь час на його вустах з'явилася іронічна посмішка... Цей шмаркач з своїми теоріями просто кумедний!

— Все, що ти казав, смішне,— вимовив Дарвід.— Ти створюеш принципи з абсолютноного браку принципів. У твоєму віці такі погляди, такий холод почуттів — це неприродно. У твоєму, майже дитячому віці, ти з цим багажем просто смішний.

Тепер уже Мар'ян, швидко підвівши голову, з подивом дивився на батька. Він також чекав зовсім іншого.

— Смішно! Смішне! Смішний! — вигукнув юнак. — Що це значить, батьку? Це не доказ. Я був певен, що ми зрозуміємо один одного, проте це не так. Я глибоко вражений. Як же, батьку, виходить, ти не прихильник девізу: кожен живе собою і задля себе? Адже не можна ставитись з більшим презирством до всіх мальованих горщиків, ніж ти, батьку, бо ти це робиш усе своє життя? Можливо, наша суперечка тільки удавана? Будь ласка, наведи аргументи. Смішно — це не аргумент. Я можу бути смішним і мати рацію. Брак принципів? Добре. Принципи — це один з найяскравіше розмальованих горщиків, і тому важко розпізнати, що вони виліплени з глини. Але це не так важливо. Будь ласка, поясни точніше. Які принципи ти маєш на увазі, батьку?

Судорога пересмикнула обличчя Дарвіда:

— Про які? Про моральні. Певна річ, моральні...

— Так-так, але, будь ласка, поясни мені точніше. Що це за принципи? В чому вони полягають?

Дарвід знову мовчав. Що це за принципи? Та що він — ксьондз чи гувернантка, щоб мав над такими речами сушити собі голову? Якби йшлося про юриспруденцю, математику, архітектуру, біржу, банки... Але питаннями моралі він ніколи не займався, не мав часу. Його охопив глухий гнів, і, коли він знову почав говорити, слова з сичанням зривалися з його вуст:

— Мій любий, ти помилувся адресою. Не батьки приступлють дітям моральні принципи. Це справа матерів. У батьків немає на це часу. Воскреси в пам'яті своє дитинство, згадай принципи, які приступлювали тобі маті, і ти знайдеш відповідь на свої питання.

Мар'ян засміявся.

— Те, що ти сказав мені, батьку, нагадує мені одного моого приятеля, який пише книжки. *Un pauvre diable*¹, але ми прийняли його до нашого товариства, бо він талановитий: це легітимація. Отже, якось його запитали: «Що ти робиш, коли, описуючи що-небудь, стикаєшся з труднощами?» — «Намагаюсь подолати їх», — відповів він. «А коли не здолаєш?» — «Тоді я роблю петлю чи, як заець, кидаюсь убік і не говорю про те, про що не вмію сказати». Отож, любий батьку, ти повівся так, як той автор. Ти зробив петлю. Ха-ха-ха!

Він сміявся. Проте Дарвід ставав дедалі похмурішим. Хоч як не дивно, але перед цим професором він, безпременно, почував себе школярем. Мар'ян вів далі:

— Дамо спокій бідній дорогій мамі. Вона — уособлення ніжності і принади. Коли щось ще не стало для мене мальованим горщиком, то це почуття ніжності, яке вона у мене викликає. Мама часто говорила мені, та й тепер ще говорить про принципи, проте найкраща й наймиліша жінка все-таки лишається жінкою. Чуттєвість, рутина і до того ж відсутність логіки: теорія сама по собі, а практика сама по собі, чи не так? Ти, батьку, знаєш про це краще за мене, бо в тёбе було більше часу для дослідження цієї половини людства.

Його блакитні очі іскрилися, золоті кучері впали на біле чоло, з губ, відтінених маленькими вусиками, плавно текли слова, які ставали дедалі сміливішими і дедалі частіше пересипалися уривчастим сміхом.

— Щодо мене, то якби я був старою дівою, то не од-

¹ Бідняк, звичайно (*франц.*).

мінно став би сестрою-жалібницею. Це завжди забезпечує певне становище у суспільстві, а добре накрохмалений чепець кидає рятівну тінь на зморшки. Оскільки ж я є тим, ким я є, про принципи я думаю так: вони залежать від місця, часу, географічного положення і від еволюції, якої досягла цивілізація. Якби небо створило мене древнім греком, принципом моїм була б боротьба проти азіатів за свободу і любов до красивого хлопчика. У період середньовіччя я бився б за честь своєї дами і смажив би людей на вогнищах. На Сході я, не ховаючись, мав би стільки дружин, скільки б мені забаглося, а на Заході принцип велить прикидатися, що маєш тільки одну. В Європі мій сбов'язок шанувати батька і матір; на островах Фіджі мене б вважали злочинцем, якби я своєчасно не завдав їм смерті. Нісенітниця! Бігос, яким наш час вже не хоче живитися. Він надто старий і має надто чутливе піднебіння, щоб не вміти відрізнити апельсин від фініка. Ми, занепадники, діти старого часу, добре знаємо, що людина може багато чого досягти, але ніколи не оволодіє абсолютною істиною. Бо її немає. Все відносне. Єдиною аксіомою для мене є те, що я існую і бажаю, а єдиним інтересом моїм є вміння хотіти. З цього приводу ще багато чого можна сказати, але навіщо? Адже я розмовляю не з новонаверненим. Ти, любий батьку, людина неабиякого розуму і безперечно так само думаєш, а говориш інакше лише тому, що так звичайно розмовляють... з дітьми.

Алойзи Дарвід, здавалося, лише за звичкою вислухав його до кінця, а коли Мар'ян з уривчастим, дещо сухим сміхом вимовив останнє речення і замовк, з його вуст, швидше, ніж завжди, зірвалися слова:

— Неправда! Ти глибоко помиляєшся. Я інакше думаю і дію. Я не мав часу розмірковувати над теорією принципів, але все мое життя ґрунтуються на одному з них, на праці. Наполеглива і творча праця завжди була моїм принципом, і вона зробила мене тим, чим я є...

— Вибач, батьку, що я перебиваю тебе... — вигукнув Мар'ян,— будь ласка, вибач, але лише одне питання: якою була мета твоєї праці? Мета? Мета? Це вирішить все. Принцип може полягати в меті, а не в праці, яка є лише засобом досягнення мети. Що ж було твоєю метою, любий батьку? Адже не спасіння людства, а задоволення власних бажань, власних, а не нав'язаних кимось ін-

шим і покірно прийнятих, власних, індивідуальних. Предметом їх було багатство, високе становище у суспільстві. Завдяки праці ти намагався їх досяти, і я не вбачаю тут ніякого принципу, крім того, який я сам визнаю: треба вміти хотіти. Отже, в розумінні суті речей у нас немає суперечностей, тільки я завжди з ширим благоговінням визнавав твою вищість. Я не раз думав про те, з якою послідовністю і незламною волею ти скинув з себе ті ярлики, якими деякі люди, навіть нібито й розумні, продовжують обліплювати себе! Якби на своєму шляху ти спотикався на мальовані горщики з етикетками: родина, вітчизна, людство, милосердя і т. д. і т. п., то неодмінно посувався б значно повільніше і не зайшов би так далеко. Але ти був на диво послідовний. З надзвичайною силою і рішучістю ти вмів хотіти. Саме це, відтоді, як я став дорослим, сповнило мене поваги до тебе. В час твоєї понад трирічної відсутності я не раз називав тебе надлюдиною. Таких, як ти, батьку, уявляв собі Фрідріх Ніцше, коли...

Тут він урвав свою мову, підвівши на батька здивований погляд. Алойзи Дарвід був дуже блідий, щока і скроні його сіпались, він встав і, міцно спервшись рукою на стіл, сказав:

— Досить!

Не маючи сил приховати під іронічною посмішкою і тоном хвилювання, що його охопило, Дарвід продовжував:

— Досить цього резонерства, аргументації і всієї цієї порожньої балаканини. Якщо ти мав намір скласти мені екзамен, ставлю тобі п'ятірку з плюсом. У тебе плавна мова і взагалі багатий запас слів. А я не маю часу і приступаю до викладу реальних речей: фактів і цифр. Життя, яке ти ведеш, неможливе, і ти повинен його змінити. Ти повинен розпочати нове життя.

На слові «повинен» він зробив наголос. Мар'ян все ще дивився на нього з подивом, який, здавалося, відібрав у нього мову.

— Тобі ще не минуло двадцяти трьох років, а твої романтичні історії вже кілька разів мали широкий розголос у світі...

Мар'ян повільно виходив із заціпеніння:

— Це справа настільки особиста... — нерішуче почав він.

Дарвід, незважаючи на слова Мар'яна, продовжував:

— Сума, яку ти програв на останніх скачках, досить значна навіть при моєму багатстві... Тридцять тисяч...

До Мар'яна уже поверталася рівновага.

— Якщо вже так необхідна ця... сповідь... то я уточню цифру. Тридцять шість тисяч.

— Вечері, які ти влаштовуеш для своїх приятелів і приятельок, порівнюють з Лукулловими банкетами...

Мар'ян з іскрами прихованого гніву в очах засміявся:

— Це перебільшення! Наш бідний Борель не має уявлення про Лукулла, але оббирає нас нещадно, це правда.

— Вміє хотіти! — кинув Дарвід.

Мар'ян підвів на нього погляд і сказав:

— Наживає багатство.

Тепер уже подив з'явився на обличчі Дарвіда, який до такого ступеня був збуджений, що на його завжди блідих щоках виступив легкий рум'янець.

— Дурниці! — засичав він, але відразу взяв себе в руки. — Ти робиш великі борги... В розрахунку на що?

До Мар'яна, принаймні зовні, повернулась його звичайна самовпевненість. Трохи примруживши очі, він, здавалося, розглядав картину на стіні.

— Це справа моїх кредиторів,— відповів він.— Мабуть, вони мають на увазі, що я твій син, любий батьку.

— А якщо я не схочу сплатити твоїх боргів?

Мар'ян недовірливо посміхнувся.

— Сумніваюсь. Таке падіння, як несплата боргів, торкнувшись мене, зашкодило б і тобі, батьку. Зрештою, це не така вже й казкова сума...

— Скільки? — запитав Дарвід.

— Точної суми я не можу назвати, але приблизно вона становить...

Він назвав цифру. Дарвід байдуже повторив її:

— Близько чверті мільйона. Чудово! Цього разу я ще далекий від банкрутства, але надалі... Я не дорікатиму тобі, це зайва трата часу. Що з воза впало, те пропало. Але надалі цього не повинно бути.

Він знову наголосив на слові «повинно». Потім швидким рухом закинув на ніс пенсне і, витягши з красивої вази цигарку, притулив її кінець до полум'я однієї з свічок, що стояла на письмовому столі. Тепер він здавався

цілком спокійним, лише за скельцями пенсне жевріли сталеві вогники, і якось довго не розкурювалась цигарка в його трохи тремтячих пальцях. Повернувшись до круглого столу, він продовжував:

— Твої борги я сплачу негайно, а пенсію, яку я призначив три роки тому, тобто 6000 на рік, лишаю її надалі в твоєму розпорядженні. Але не пізніше, як за два тижні, ти залишиш це місто і вирушиш у...

Він назвав дуже віддалену місцевість в глибині країни.

— Там є два підприємства: фабрика залізних виробів і скляний завод, на яких я — один з головних акціонерів. Там ти зайдеш посаду, яку тобі призначить директор, мій компаньйон і приятель, під його керівництвом ти почнеш трудове життя.

В очах Мар'яна знову з'явився безмежний подив, а на устах затриміла чи то недовірлива, чи то глузлива посмішка.

— Що ж це має бути? — запитав він. — Спокутування гріхів? Кара?

— Ні, — відповів Дарвід, — тільки школа. Не для розуму школа, не для розуму, бо у тебе його її так занадто, але для виховання характеру. Ти повинен там навчитися трьох речей: стриманості, скромності і працьовитості.

Гасячи в попільниці п'яту чи шосту цигарку, Мар'ян запитав:

— А якщо... припустімо... я не погоджусь вступити в цю школу?

Дарвід негайно відповів:

— В такому разі ти лишишся тут, але без жодних засобів до самостійного існування. Ти можеш жити під цим дахом і приходити до родинного столу, але ніяких особистих грошей ти не одержуватимеш. До того ж я дам оголошення через газети, що надалі не сплачуватиму твоїх боргів. Те, що я сказав, я зроблю. Вибирай.

Що він зробить так, як сказав, кожен, хто міг побачити його в цю мить, не мав би сумнівів.

Рум'янець Мар'яна почав набирати цегляного кольору, в очах спалахнули сталеві іскри.

— Система взяття фортеці голodom... — мовив він впівголоса, а потім схилив голову і, вступивши погляд в килим, сказав:

— Я здивований. Я вважав, батьку, що, хоч ми з тобою рідко бачимось, я добре тебе знаю; тепер я зрозумів, що зовсім тебе не знав. Я схилявся перед силою твоого розуму, який зміг скинути з себе пута всіляких передсудів; тепер я переконався, що погляди у тебе не тільки патріархальні, але й деспотичні. Це болісне розчарування. Я навіть дивуюсь, що це мене так сильно вразило, але, падаючи з висоти, завжди розіб'еш собі хоч кінчик носа. Ось і наука, щоб не забирається високо. Все це проклята мрійливість, яка завжди вводить мене в оману. Розсіявся ще один міраж і вицвів ще один мальований горщик. Що ж поробиш?

Щиро і глибоко засмучений, він говорив тихо, часто закушуючи нижню губу.

— Що ж вдієш? З розчаруванням, яке мене спіткало, я повинен примиритись, що ж до такого безцеремонного розпорядження моєю особою, я заперечую. Якщо ти мав намір зробити з мене фабричного робітника, то треба було це починати раніше, а не тепер, коли моя індивідуальність уже розвинена і не дасть себе втиснути в ніякі цвинтарні ворота. Виховувати мене паничем і так довго дозволяти і навіть вимагати, щоб я користувався всіма благами життя і якнайпочесніше для тебе красувався у світі, і потім загнати мене у школу стриманості, скромності і працьовитості, це, вибач, любий батьку, що я називаю речі своїми іменами, нелогічно і непослідовно. Я міг би ще додати: несправедливо, але не хочу захищати себе аргументами, запозиченими з мальованих горщиків. Певно лише одне, що жертвою деспотизму я не буду.

Мар'ян встав, підняв з підлоги циліндр. Він був спокійний, елегантний, лише на щоках його горів цегляний рум'янець, а на лобі билася синя жилка.

— Я ще не знаю, що робитиму,— продовжував він.— Можливо, мені доведеться самому вирішувати свою долю. Дещо я вмію і швидше наважусь стати поденником з власної волі, ніж з чужої. Напевне, я виїду звідси. Я не раз уже думав про емігрування, але не в тому напрямку, який ти зволив мені вказати, батьку. Зрештою, я ще не знаю, бо це спало на мене так несподівано. Я мушу розібратися в собі і в обставинах. А зараз я піду, я обіцяв приятелеві бути в призначенну годину у одного колекціонера, щоб подивитись надзвичайно цікаву картину. Це

оригінальний, справжній Овербек. Унікальна річ. Une vraie trouvaille...¹ До побачення, любий батьку.

Низько вклонившись, Мар'ян вийшов. Вищукана елегантність не залишала його ані на хвилину, хоч вираз його обличчя, особливо гарячковий рум'янець і тембр голосу, свідчили про те, що він був обурений і схвильований до краю.

Двері до передпокою відчинились і зачинились. Дарвід стояв, як скам'янілий. Що це було? Що сталося? Чи можливо, щоб таким був результат цієї розмови і щоб така розмова закінчилася Овербеком і вищуканим уклоном? Дивний чоловік! Так, це не розбещений хлопчик з дитячими примхами, вибриками, спалахами, а передчасно дозрілий, майже старий чоловік. Резонер, скептик, пессиміст. Геніальна голова! Яке красномовство! Яке самовладання! Яка постава — королевич! Дивний чоловік! Що ж тепер з ним робити? Якби він попросив пробачення, обіцяв хоч би частково зважити на батькові вимоги, хоч би трохи змінити спосіб життя! Але цей залізний опір і непохитна самовпевненість, поєднана з вищуканою чесністю та резонерством, що не бажають відступити ні на крок! Що ж з ним робити? Фортецю іноді беруть змором, але якщо вона наважилась на все, крім капітуляції... Ну, спробую дотриматись слова, а там побачимо...

Лакей на дверях доповів:

— Коні подано!

Званий обід у одного з найвищих сановників міста. Він багато віддав би, щоб сьогодні йому дали спокій. Проте мусить їхати. В його становищі, при його справах вияв неповаги до такої особи може привести до прикрих наслідків. Крім того, там він зустрінеться ще з деякими людьми, чия прихильність йому також потрібна. Дарвідові не хочеться їхати, але він примусить себе й поїде. Хіба це не є твердим і неухильним додержанням принципів? Що цей хлопчик казав, ніби він не визнає і не дотримується жодних принципів? Хто супоріше й нещадніше, ніж він, ставиться до самого себе? Скільки ж він відкидає чудових квітів життя, скільки марнує безсонних ночей, скільки витрачає навіть фізичних сил заради принципу такої виснажливої, невтомної і впертої праці!

¹ Справжня знахідка (франц.).

Дарвід стояв посеред кабінету у фраку з білою манишкою, на якій виблискували діамантові запонки; його відтінене рудуватими бакенбардами, вилицовувате обличчя було бліде; холодний, бездоганно вбраний, коректний, він надто довго натягав на руку світлу рукавичку. Одягаючи циліндр, Дарвід подумав, що його сповнює почуття гіркоти, від якої найвибагливіші страви на столі сановника згадуться йому несмачними. Що ж поробиш? Треба їхати. Принципи над усе!

Коли він у шубі і циліндрі спускався сходами, внизу, на площаці, почулося шелестіння шовкових суконь і досить голосна розмова по-англійськи. Він упізнав голоси старшої дочки і барона Еміля, але побачив раніше Мальвіну, яка йшла попереду молодої пари. З підкресленою ввічливістю він відійшов до стінки, даючи дорогу дружині, і, знявши циліндр, з найприємнішою усмішкою, на яку тільки був здатний, запитав:

— Певно, їздили з візитами?

При цій зустрічі були свідки. Мальвіна, закутана в хутро, білий край якого виглядав з-під чорного оксамиту, теж усміхаючись, відповіла:

— Так, ми зробили кілька візитів...

Але Ірена, що стояла однією сходинкою нижче, з небвластивою їй жвавістю підхопила:

— Зараз ми повертаємося з магазинів, де зустрілися з бароном.

— Які у вас плани на вечір? — знову запитав Дарвід.

— Ми залишаємось вдома, — відповіла Мальвіна.

— Як же це? — почав Дарвід. — А сьогоднішній вечір у князя Зенона?

— Ми не мали наміру, — намагалась відмовитись Мальвіна, але зустрілась поглядом з чоловіком, і слова її застригли у горлі.

— Ти поїдеш з дочкою на цей вечір, — тихо вимовив він, але слова сичали в його вустах.

І відразу, усміхаючись, голосно додав:

— Раджу вам бути на цьому вечорі.

Мальвіна зблідла, як хутро навколо її шиї, а Ірена в ту ж мить спитала:

— Ти також будеш на цьому вечорі, батьку?

— Я заїду туди на годинку. У мене, як завжди, немає часу.

— Шкода, — обізвався барон Еміль, — що я не можу

вам подарувати частину свого! Я щодо цього справжній багач!

— А я злидар! А тому змушений попрощатися з вами.

Він вклонився і почав спускатися сходами, як раптом почув позаду голос Ірени:

— Любий батьку!

Пояснивши матері і баронові, що їй треба сказати кілька слів батьку, Ірена збігла зі сходів. Чудовий, яскраво освітлений вестибюль був порожній, лише ліврейний швейцар, побачивши господаря дому, застиг на місці, взявшись за ручку засклених дверей. Внизу, біля сходів, худенька і дуже бліда панна, вбрана в чорні пухнасті хутра, почала розмову по-французьки:

— Вибач, що в такому неналежному місці, але я повинна сказати тобі, батьку, що бал, про який ти говорив Карі, цієї зими не може відбутися в нашому домі.

Дарвід, дуже здивувавшись, запитав:

— Чому?

Виблискуючи сірими очима з-під химерно вигнутих крисів капелюха, Ірена відповіла:

— Бо маму схвилювала сама думка про цей бал.

З хвилину помовчавши, Дарвід поволі вимовив:

— Хіба твоя мати відчуває огиду до розваг?

— Так, батьку, і мені зайве пояснювати тобі, чим викликаний цей настрій. Є натури, які в певному випадку... не можуть розважатися.

— В певному випадку? Що ж сталося з твоєю матір'ю?

Це запитання він вимовив тоном, в якому звучала стурбованість, що її він не міг приховати. В голові його промайнула думка: «Невже вона знає?» А Ірена сухо сказала:

— Тобі, любий батьку, це так само добре відомо, як і мені. Тільки щодо цього балу...

— Цей бал,— перебив її Дарвід,— мені потрібен з різних причин, і він відбудеться в нашому домі через кілька тижнів.

З різким, нервовим сміхом Ірена вигукнула:

— О любий батьку, je vous adresse ma sommation respectueuse¹, щоб він не відбувся! Ми з мамою дуже й дуже проти цього. І тому я дозволила собі затримати тебе на хвилину, щоб сказати тобі про це, мій батьку...

¹ Я звертаюсь до тебе з шанобливим, настійним проханням (франц.).

Усмішка збігла з її обличчя, коли вона закінчила:

— Щоб сказати тобі, любий батьку, що бал цей до добра не доведе.

— Що це означає?.. — вигукнув Дарвід, але в ту ж мить стримався.

Біля дверей стояв швейцар, на сходах з'явився лакей. Тому Дарвід, знявши перед дочкою циліндр, сказав свою, зрозумілою челяді:

— Вибач, але зараз у мене немає часу. Я запізнююсь. Ми потім закінчимо цю розмову.

Карета котилася людними вулицями міста, під її колесами рипів сніг. Вуличні ліхтарі час від часу освітлювали обличчя Дарвіда, на якому застиг вираз жаху. Це бліде, сухоряве обличчя, обрамлене рудуватими бакенбардами і сріблястим коміром, з широко розкритими очима, піднятими бровами і завмерлим на вустах криком: «Вона знає все! Який жах!» — на мить з'являлось і знову потопало в мороці, що заливав карету.

VI

Мабуть, уперше в цьому місті, відокремленому від Англії суходолом і морем, певне коло людей, зрештою, дуже обмежене, мало можливість оглянути парубоцьку квартиру, прикрашену гобеленами, скульптурами та кольоровим склом виробництва лондонської фабрики «Морріс, Фокнер, Маршал і Компанія». Для невеличкої вітальні все було придбано лише на цій фабриці, заснованій відомим поетом і членом братства прерафаелітів. Славетний поет і художник Вільям Морріс став промисловцем, прагнучи розвинути естетичні смаки в побуті і оздобити людські оселі творами чистого мистецтва. Ті речі, які тут були, вражали. Гобелени являли собою ряд картин на теми, запозичені з лицарських романів та старовинних легенд: Трістан і Ізольда на палубі корабля, Флор і Бланшевлор в саду серед троянд, чернець Альберіх, який в одязі домініканця спускається в пекло. Меблі були оббиті коштовною матерією з витканими на ній голівками херувимів і химерними квітками, узориста кайма якої нагадувала береги старовинних молитовників. Бляклі, приглушенні фарби справляли враження чогось стародавнього, що вийшло з туману віків, і тільки скляна ширма біля вікна, обрамлена колонками та го-

тичними арками, палала рубінами, смарагдами й сапфірами. Це були шибки з кольоровими розетами та обрамами святих з блідими профілями і в яскравих шатах. На одному з столів підносився бронзовий пюпітр у формі готичної каплички; на другому лампа з підставкою, що зображала тріумф смерті в образі жінки з крилами кажана, в легкому одязі, із загнутими пазурами на ногах і косою в руці. Ця підставка була скульптурною копією Орканья пізанського Кампо Санто. Посеред їdalyni, яку видно було крізь відчинені двері, стояв стіл у стилі XIII століття, зовсім простий, під такі столи колись замість килимів підстеляли сіно; буфет (XIV століття) з розмальованим різьбленим, скриня (XIV століття, копія з музею Клюні) з вирізьбленими на її віці химерними звірятками і фігурками дванадцяти перів Франції у маленьких нішах на передній стінці. Друга скриня, схожа на першу, стояла у вітальні, біля ніг брата Альберіха, який у білому вбранині спускався у чорну безодню пекла, і замінювала канапу, бо її тут взагалі не було. Різьблення на ній зображало коронацію Людовіка XI в Реймсі (Орлеанський музей). Обидві скрині,—залізна, й дерев'яна,—були лише копіями, хоч і дуже майстерно виконаними, вони правили за скованку для творів мистецтва і в той же час на них сиділи. Тут стояло також кілька стільців із зробленими у вигляді трилисника спинками (XIV, XV століття) і кілька надто глибоких і широких крісел, так званих кафедр, оббитих чудовими тканинами. Ось і все, що потрібно було для надання квартири суворого середньовічного стилю. Повітря тут здавалося ледь забарвленим яскравими кольоровими скельцями, архаїзм змішувався з екзотикою, старовина уживалася з модерном, скрізь відчувався якийсь аромат містики. Все це, зрештою, було цілком зрозуміле і видавалося звичайним кожному, хто знав Еміля Блауендорфа, господаря цієї квартири. Знавець мистецтва і естет, барон, крім того, належав до школи, яка мала назву медіевізму, і як медієвіст був палким прихильником середньовічних романів, легенд та художніх виробів, від яких віяло подихом потойбічного світу.

Коли три роки тому Мар'ян Дарвід у супроводі, а точніше під покровительством Краницького вперше переступив поріг цієї квартири, вона була щойно обладнана. Барон привіз з одного острова на Середземному

морі останки своєї померлої матері, став власником великої спадщини і, щоб владнати свої справи, тимчасово оселився у рідному місті. Краницький,— давній друг його батьків,— знав Еміля ще з дитинства і тепер, зустрівши його, розчулився. Це розсмішило барона і трохи зворушило: *ип реи barangue се раувре*¹ Краницький зі своїм пафосом і сентиментальністю, від якої тхне склепом, але *ип bon diable en somme*²: милий, цілком порядний і послужливий. Дуже послужливий. Він поїхав на кордон, щоб у митниці одержати все, що прибуло з Англії на баронову адресу, а потім допомагав йому умебльовувати квартиру, що було пов'язане з значними труднощами. Оббивальники та інші робітники розгубилися, побачивши лицарів, дам, ченців, перів Франції і «тріумфи смерті», що їх видобули з ящиків. Краницького ніщо не дивувало, бо він багато про це читав і знав, але й не дуже захоплювало. Коли влаштування квартири з його активною і вмілою допомогою було закінчене, Краницький подумав: «*C'est funèbre et реи сommode*³», і скоса глянув на скрині з перами Франції і Людовіком XI; йому здавалося, що на їх твердих різьблених кришках сидіти не дуже приємно. Проте він нічого не сказав, бо соромився признастися, що не розуміє і не поділяє захоплення тим, що вважається вершиною останньої, екзотичної моди. Він часто бував у барона, проводив багато часу в його квартирі і незабаром ввів туди свого другого молодого приятеля. Мар'ян Дарвід, вперше зустрівшись з медіевістом і потрапивши до його дому, спочатку збентежився як людина, котра побачила щось незрівняно вище за себе. Майже на десять років старший за Мар'яна, барон справді мав незмірно більші знання в усіх галузях науки й життя, а його маленька квартира була дивом оригінальності і розкошів. Мар'ян відчув себе убогим духовно і матеріально. Тих шести тисяч на рік, які він одержував від батька, не вистачало йому й раніше, а тепер вони здалися йому непотрібом, гідним лише того, щоб його відіпхнути ногою. Що ж до духовного світу, то йому просто було соромно, як він міг досі вважати приемним для себе товариство, яке його оточувало, і те життя, яке він

¹ Трохи дивакуватий цей бідолаха (*франц.*).

² Загалом хороший чоловік (*франц.*).

³ Це похмуро і не досить зручно (*франц.*).

вів. Вульгарність, буденність, банальність! Значення цих трьох слів Мар'ян повністю зрозумів, лише перебуваючи у товаристві барона. Ще давніше він сам почав відчувати потребу в чомусь більшому, ніж ті втіхи, які досі значною мірою задовольняли його розум та почуття і тішили його самолюбство. Зміст і форма цих втіх були досить примітивні і доступні значній кількості людей. А барон, за своєю звичкою трохи в ніс і крізь зуби, говорив:

— Nous autres¹, досвідчені і розчаровані, шукаємо нового гострого трепету почуттів, як середньовічні алхіміки шукали золота. Nous sommes à la recherche du singulier et du rare!²

На розшуки цього незвичайного і особливого трепету почуттів та всебічних вражень — чуттєвих, інтелектуальних і естетичних,— Мар'ян вирушив вперше з бароном, а вдруге — вже сам у подорож по Європі. Він побував у багатьох країнах та їх столицях. В Англії юнак на якийсь час вступив до лав «Армії спасіння». У Німеччині проник до напівлегальної релігійно-політичної секти під назвою «Fahrende Leute»³; трохи згодом на широкому возі, запряженому величезнимиmeklenburgами, він роз'їджав по гірських лісах Гарцу і мальовничих берегах Саалі; найдовше Мар'ян прожив у Парижі, де викликав з теософами духів, а з гуртком декадентів, яких називали ще проклятими поетами (*poètes maudits*), відвідував клуб гашишистів (*club de hachichins*), де бачив чудесні сни і видіння під впливом наркотиків. Зрештою, він зазнав ще багато інших рідкісних і незвичайних почуттів, проте завжди відчував себе зв'язаним, бо йому не вистачало грошей і він змушений був робити великі борги; юнака дратувало і те, що він не знаходив нічого, що могло б постійно або принаймні надовго задовольнити його. Інколи він відчував задоволення, але воно швидко минало. Коли те, про що він мріяв, здійснювалось, воно здавалось йому дрібнішим, буденнішим, слабкішим. Вицвітали яскраві фарби, тъмянів блиск, гарячий подув, що долітав здалеку, зблизька застигав, як олія, що спливає на поверхню. Гостре і солодке, ледь торкнувшись піднебіння, ставало нудотним.

¹ Такі, як ми (франц.).

² Ми шукаємо незвичайного і рідкісного! (Франц.)

³ «Мандрівні люди» (нім.).

Це не була пересиченість, відсутність прагнень, навпаки, прагнення захльстували його, як розбуркані хвилі, марно намагаючись увірватися в сферу нездійсненного. Це було розпалювання уяви, породженої живим розумом, яку передчасні і надмірні враження довели до стану роз'ятrenoї рани. Це було, нарешті, піднесення власної особи на якусь вигадану вершину, відокремлену й неприступну, понад усе і над усім. Я — і юрба. Все, що не я і не жменька подібних до мене,— це юрба. Те, що властиве мені, не може бути притаманне юрбі, а те, що належить юрбі, не може бути властивим мені. Ця пиха не була породжена знатним походженням чи багатством; її можна було назвати інтелектуально-нервою. Інші, ніж у юрби, розумові потреби й інші вимоги нервів; розквіт цивілізації, хоч хворобливий, але розквіт; занепад і в той же час вінець людства. І у всьому цьому один, але непохитний принцип, шанування власної індивідуальності, яка не повинна зазнавати будь-якого обмеження, оберігання її від будь-яких зовнішніх впливів, шанування, піднесене до культу. Все завжди і всюди може бути мальованим горщиком, але власна індивідуальність, тобто бажання, смаки і спосіб мислення, які сформувались у певної людини,— це святыня, єдина святыня. Їх не можна нікому і нічому підкорити, не можна ні критикувати, ні виправляти. Я такий, який я є, і лишуся самим собою. Я хочу і мушу вміти хотіти. Щось на зразок надлюдів, яких передвіщав Фрідріх Ніцше.

Апартаменти барона були не тільки оригінальні і казково розкішні, а й мали в собі те, що німці називають: *Stimmung*. Кілька молодих поліглотів довго перебирали різні європейські мови, намагаючись знайти слово, яке б найкраще відповідало німецькому *Stimmung*, нарешті, Мар'ян з його найбільшими лінгвістичними здібностями, натрапив на польське слово «настрій». І справді, всі погодились, що квартира барона створює певний настрій, спричинений враженнями, пов'язаними з чимось таємничим, символічним. Вона викликала почуття потойбічності. Вірити у потойбічний світ ще не означає сповідати будь-яку релігію. Будда, Зороастр, Христос,— *ah, par exemple*¹,— це було добре для давніх часів, коли людство переживало епоху дитинства;

¹ Чом би не так (франц.).

древні народи також люблять казки за їх первісну красу, але вони не дозволяють їм водити себе за ніс. Потойбічність — це щось зовсім інше, це тремтіння невідомих, але жаданих втіх, що йдуть зі світу, недоступного людському пізнанню. Доказ того, що такий світ існує,— страшне убозство і гранична одноманітність тих джерел наслод, які є в світі, доступному почуттям. Поет остильки є поетом, а естет естетом, оскільки він здатний з допомогою інтуїції, з допомогою нечуваної витонченості нервів проникнути у світ, що перебуває за межами почуттів, і відчути його смак, а точніше — його запах. Необхідною умовою цього є туманність почуттів, щось на зразок аромату або ще краще відгомону аромату. Не натискати на жоден клавіш, не накреслювати жодних чітких обрисів, а лише створювати настрій. Квартира барона створювала настрій чогось потойбічного. Барон та його однодумці вірили в інший, неземний, загробний світ на тій підставі, що надто вже убогий і сірий цей реальний світ, тобто еп *désespoir de cause*¹. Вони не мали сумніву в тому, що той світ, аромат якого до них долинав у хвилини особливого настрою, був сповнений досконалості краси, тільки краси, яка й на цьому світі підносить людину над банальністю і, якби цієї краси не було, довелося б прийняти теорію Гартмана про масове самогубство людей і плюнути на життя «кривавим плювком презирства». «Кривавий плювок», як відомо з сонета Артура Рембо про голосні, постає перед очима кожного, хто вимовляє голосний звук і, тоді як голосний а викликає образ «чорних волохатих мух, що дзижчати у жахливому смороді».

— Ah, поп, mes amis! Non, non!² Це над мої сили! Au nom du ciel!³ Благаю вас — ні слова більше!

Вигукнувши ці слова, Артур Краницький, як щука з води, вискочив з глибокої кафедри і, розмахуючи руками в повітрі, закричав:

— Жахливий сморід! Криваві плювки! Це не поезія! Це навіть непристойно! А волохаті мухи, що кружляють навколо... цього... Non! Це викликає нудоту, qui me monte à la gorge! Non, mes amis!⁴ Я ніколи не погоджусь, що це поезія!

¹ З відчая (франц.).

² Ой ні, другі мої! Ні, ні! (Франц.).

³ Заради бога! (Франц.).

⁴ Яка підкочується мені до горла. Ні, друзі мої! (Франц.).

Він підвищив голос, що вже перейшов у диксант, так глибоко ранили його естетичні почуття ці розумування. Молоді люди сміялись. Милий, шановний пан Артур — немовля! Незважаючи на свої сорок з чимось років, bien sonnés¹, на романтичні пригоди, на пристрасть до гастрономії та інших приємних речей, вершиною всілякої розбещеності для нього були: Боккаччо, Поль де Кок, Альфред Мюссе — простаки чи діти.

Коли минуло перше враження, Краницькому стало соромно.

— Pardon, mes chers!² Немовля! Не тає вже немовля, як вам здається! Beaucoup s'en faut³, щоб я був немовлям. Я все розумію і всього готовий зазнати. Тільки voyez vous⁴, у нас різні смаки. Ясність, простота і гармонія — voilà ce que j'aime⁵, а ваше... ваше...»

Його знову охопило естетичне обурення, він упав у глибоку кафедру і, розводячи руками, закінчив:

— Ваше поетизування плювків і смороду це... savez-vous?⁶ Це крапіння клоак святою водою! Voilá!

У вітальні між ширмою з кольорових скелець і тією частиною стіни, на якій лицар круглого столу кланявся Ізольді, в branі у широку сукню, стояв невеличкий орган. На цьому органі барон Еміль грав після полудня одну з найважчих фуг Себастьяна Баха. Маленький і миршавий у своєму ранковому туалеті з жовтої фланелі, яскравих смугастих шкарпетках і жовтих гостроносих туфлях, барон спирався на спинку стільця, зроблену у вигляді трилисника (XIV ст.), і, витягши напруженні руки, довгими кістлявими пальцями натискував на клавіш. На його тонкому, жовтуватому обличчі застиг вираз глибокої задуми, невеликі сірі очі мрійливо дивились у простір, а скляна ширма, що полум'яніла у сонячному свіtlі, яке лилося з вікна, кидала багряні й блакитні відблиски на його зів'ялий лоб і руде коротко підстрижене волосся.

Крім барона, в кімнаті був Краницький, який увійшов сюди ще годину тому, незважаючи на те, що ка-

¹ Які давно минули (франц.).

² Даруйте, мої любі! (Франц.).

³ Бракує багато чого (франц.).

⁴ Бачите (франц.).

⁵ Ось що я люблю (франц.).

⁶ Знаєте що? (Франц.).

мердинер сказав йому, нібито барон спить. Але то була неправда, бо, зайдовши до вітальні, Краницький почув з глибини квартири вибух жіночого сміху і гундосий голос барона, який щось довго пояснював у відповідь. Гість усміхнувся і, звертаючись до «Тріумфу смерті», пошепки мовив:

— Лілі Керт!

Потім сів у таку глибоку кафедру, що незважаючи на високий зріст, його майже не було видно. Незабаром на дверях вітальні з'явився барон; він звик бачити у себе Краницького у різний час, і тому сказавши «Воп-юїг!»¹ і кинувши головою, пішов до органа.

Сідаючи за орган, барон кинув через плече:

— Зачекаємо Мар'яна і разом поснідаємо.

— А вона? — донісся з глибини широкого крісла голос Краницького.

Барон відповів:

— Закінчить свій туалет і піде.

І він почав грати фугу Баха. Барон грав, а Краницький, вгрузши у глибокій кафедрі, слухав, і йому ставало все сумніше і сумніше. За останні дні він помітно постарів, змарнів, на його лобі з'явилися нові зморшки, хода втратила колишню впевненість і пружність. Він мав вигляд людини, яку спіткав тяжкий удар. Але, як завжди, був старанно вбраний і напахчений, а з кишені його сюртука визирав ріжок кольорової хустинки. Слухаючи гру барона, Краницький ставав дедалі сумнішим. Від цієї музики баронова квартира все більше нагадувала костиль. Святі з золотим сяйвом над головами, здавалося, поринули в гарячу молитву. «Тріумф смерті» розпростер свої кажанячі крила на тлі блідих барв кімнати; урочисто звучав дует органа й тиши. Краницький із надзвичайною силою відчував особливий настрій. Плечі його згорбились, він машинально витяг з кишені золотий портсигар і, крутячи його між пальцями, думав: «Tout passe!»² Все в мене вже позаду... l'amour et le reste!..³ І могила кладе край усьому... Дні, як прах, відлітають у минуле, у вічність! L'éternité! L'énigme!»⁴

Раптом дует органа й тиши порушив гучний грюкіт

¹ Добрий день! (Франц.)

² Все минає! (Франц.)

³ Кохання і все інше!.. (Франц.)

⁴ Вічність! Загадка! (Франц.)

дверей, потім шарудіння шовкових спідниць і, промайнувши через їдалню, на дверях вітальні з'явила гарненька, невеличка жіночка, балакуча й метка. На ній була коротка сукня, з-під якої виглядали маленькі ніжки, хутряна пелерина, пошита за останньою модою, і величезний капелюх, який відтінював худеньке, пом'яте і темне личко з гарячими, мов вуглинки, очима й близкучим, наче венеціанське золото, волоссям. Шовк, соболі, занадто довгі страусові пера, діаманти у вухах і дзвінкий вибух сміху, який наче срібною пилкою перерізав фугу Баха.

— Eh, bien, ne veux-tu pas me dire bonjour, toi grand bête? Tiens, voilà!¹

Зі словом *voilà* Лілі Керт вліпила дзвінкий поцілунок баронові у щоку, потім, виблискуючи шовком, діамантами, очима і волоссям, обернулася до дверей і лише тоді помітила Краницького.

— Oh, tu voilà aussi, vieux beau!²

Вона підбігла до крісла і, сплеснувши руками, скрикнула:

— Bigre! quelle mine de funerailles!³

І заговорила, вірніше заторохтіла по-французьки:

— Ти чимось зажурений? Це погано. Ні на що не зважай. Роби, як я. У мене також чимало прикростей, mais je m'en fiche⁴. Ось як я з ними розправлюсь!

Лілі зробила карколомне па, маленька ніжка злетіла догори, і кінчик туфельки торкнувся підборіддя Краницького. Вона наочно продемонструвала, як треба розправлятися з прикрощами.

— Et adieu, la compagnie!⁵ — вигукнула вона, забряжчала браслетами і зникла.

В кімнаті знову запала тиша, серед якої Трістан схилявся в лицарському уклоні перед Ізольдою, а чернець Альберіх спускався в безодню пекла. Смерть урочисто розпростерла свої кажанячі крила, а святі у золотому німбі побожно сплітали бліді руки на яскравих шатах.

¹ Ти що ж, не хочеш зі мною привітатися, роззыва? Ось маєш! (*Франц.*)

² О, ти теж тут, старий красене! (*Франц.*)

³ Хай тобі чорт! Яка траурна мінал (*Франц.*)

⁴ Але мені наплювати (*франц.*)

⁵ I прощаї, уся компанія! (*Франц.*)

Барон сидів перед органом, схиливши голову на груди. Краницький, вмостившись у глибокій кафедрі, кілька секунд важко дихав і, нарешті, роздратовано сказав:

— C'est abominable! ¹ Я не терплю, коли кокотка за-кідає мені ноги на шию під час роздумів про вічність. Які у вас суперечливі смаки. Diantre! ² Відразу після обіймів Лілі Керт грати цього божественного Баха! Нісенітниця! Мікстура! Я не чернець, beaucoup s'en faut ³, але збовтати в одній плящі du sacre et du profane, поп, c'est de la cochonnerie emmailotée dans l'art ⁴. Так-так! Ще раз прошу прощення, але ѹ у святому письмі щось згадується про золотий браслет на свинячому рилі! Voilá!

Під рудими вусами барона промайнула посмішка.

— Це витонченість,— почав він, з хвилину подумавши,— і не кожному вона зрозуміла. Фуга Баха після обіймів Лілі Керт це — скрегіт, іронія життя. Ви знаєте чотиривірш Бодлера...

Він підвівся і без будь-якої пишномовності, навіть недбало, трохи в ніс і цідячи слова крізь зуби, продекламував:

Quand chez le débauché l'aube blanche et vermeille
Entre en société de l'idéal rongeur,
Par l'opération d'un mystère vengeur,
Dans la brute assoupie un Ange se réveille!

Засунувши руки в кишені фланелевої куртки, барон почав ходити по кімнаті:

— Мар'ян зовсім непогано переклав цей вірш.

Продовжуючи повільно ходити, він повторив його у перекладі:

Коли зоря в душі розпусника встає
І на сумління сяйво ллє вогненне,
Тоді, мов помсти видиво таємне,
Над сонним звіром Ангел постає.

У передпокої пролунав дзвінок; до вітальні увійшов Мар'ян. Він був блідіший, ніж звичайно, очі його запали і яскраво блищають. Краницький рвучко підвівся з кафедри і, взявши обидві руки юнака, стурбовано дивився йому в обличчя.

¹ Це бридко! (Франц.)

² Қазна-що! (Франц.)

³ Далекій від досконалості (франц.).

⁴ Святе і нечестиве — це свинство, прикрите мистецтвом (франц.).

— Enfin! Enfin!¹ Я не бачив тебе майже два тижні. Я не виходив з дому. І трохи сподівався, що ти мене відвідаєш.

— Bon, bon! — відповів Мар'ян. Він торкнувся руки барона, сів на скриню з зображенням помазання Людовіка XI, сперся плечима на босі ступні Альберіха і непорушно застиг.

Юнак сидів так нерухомо, що здавався мертвим. Якби не яскраві блискучі очі, здалека його можна було б вважати елегантно вбраним манекеном. Барон Еміль і Краницький знали, що це означає. То було, за виразом Мар'яна, заціпеніння, в яке він впадав завжди, коли в нього траплялись неприємності, невдачі або розчарування. Тоді він втрачав волю, і будь-яка дія, навіть фізична, ставала для нього важкою й нестерпною; до того ж в такі хвилини він зневажав усе на світі, здавалося, ніщо не заслуговувало на те, щоб заради нього поворухнути рукою або устами. Якийсь французький письменник назвав подібний стан внутрішнім висиханням серця. Мар'ян вважав це визначення дуже вдалим. Коли він сидів так непорушно, глухий і німий, або ходив, мов заведений автомат, то ясно відчував, як у нього зсихається серце.

Барон іноді також впадав у подібний стан, однак у нього це виявлялося інакше; в хвилини презирства Еміль відчував не безвілля, а «червоний гнів», те, що французи називають *colère rouge*. Його охоплювало нестерпне бажання, стиснувши кулаки, бити й ламати, і він дійсно часом бив слуг і ламав коштовні речі. До висихаючого серця свого, приятеля барон ставився з повагою, навіть із співчуттям. Засунувши руки в кишені фланелевої куртки, він ходив по вітальні і цідив крізь зуби:

— Всі ми неврастеніки. Nous dégringolons!.. bah! Il est temps!² Світ старий! У старого батька діти народжуються з раком нутрощів!

Краницький, слухаючи його, думав: «І чого б це їм, здавалося, котитися вниз і хворіти на рак, коли вони молоді й багаті?»

Проте він не заперечував. Йому жаль було Марися.

¹ Нарешті! Нарешті! (Франц.)

² Ми скочуємо під гору!.. Що ж!.. Час! (Франц.)

Краницький дивився на юнака з таким виразом, з яким віддані няньки дивляться на своїх хворих чи вередливих немовлят.

Під час сніданку вродливе обличчя Мар'яна, жовтувате і нерухоме, як воскова маска, виділялося на тлі високої спинки стільця. Він мовчав, наче скам'янів. Апетиту не мав, з'їв лише трохи ікри, але випив чимало чашок чорної кави, що її барон власноручно заварював за якимсь особливим рецептром. Еміль пив вино чарку за чаркою і взагалі більше позіхав, ніж єв. Зате у Краницького був чудовий апетит. Після пісних харчів Клеменсової він умінав яйця, сири і котлети так, що в нього аж очі розгорілися. Гастрономія завжди була його слабістю; старі знайомі додавали: і жінки. Однак він мало пив і ніколи не грав у карти. Та хоч Краницький багато єв, проте не забував про обов'язок люб'язного гостя. Він підтримував розмову з господарем дому, який недбало розповідав йому про знайдену у якогось колекціонера рідкісну й чудову картину.

— Безсумнівно, справжній Овербек. Ми мали оглянути її з Мар'яном, але оскільки Мар'ян не прийшов...

Барон звернувся до молодого Дарвіда:

— Pourquoи n'es-tu pas venu? ¹

Відповіді не було. Воскова маска, що спиралась на спинку крісла, нерухомо вдивлялась близкучими очима в порожній простір.

— Овербек! — підхопив Краницький і додав: — Прерафаеліт?

По нерухомому обличчю Мар'яна промайнула тінь. Але він, навіть не поворухнувшись, буркнув:

— Назарієць!

Краницький збентежився і хутко підхопив:

— Qui, qui, pardon! ² Назарієць!

Барон пожвавішав.

— Ну, звичайно! Назарієць — rire sang! ³ Профани грубо помиляються, плутаючи назарійців з прерафаелітами. Це різні школи. Тут у нас картина Овербека — c'est une trouvaille ⁴. Я скажу більше: c'est une découver-

¹ Чому ти не прийшов? (Франц.)

² Так, так! Вибачте! (Франц.)

³ Чистокровний! (Франц.).

⁴ Це знахідка (франц.).

te! ¹ Якби її витягти з цієї нори і вивезти за кордон, то можна було б зробити вигідну справу!

Розігрітий випитим вином, з розпашілим обличчям, барон почав викладати Краницькому задум, який вже давно виношував у голові (*une idée, qui lui trottait dans le cerveau*):

— В Польщі немало збіднілих шляхетських родин, в яких ще збереглося багато чудових старовинних предметів. Серед них часто трапляються коштовні речі, не тільки твори чистого мистецтва, а й найрізноманітніші витвори колишньої розкоші в старовинному стилі, як наприклад: парчеві обої, пояси, фаянс, килими, меблі, ювелірні вироби і т. п. Їх власники, приперті до стінки вкрай кепськими справами, охоче і за безцінь продаватимуть речі, на які тепер стойть високий курс в обох півкулях. Правда, шукати їх треба майже так, як колись гуманісти шукали грецькі та латинські манускрипти, але перед тим, хто зуміє їх знайти, придбати й продати, відкрилось би невичерпне джерело величезних прибутків. Серед європейських країн сприятливі умови для операцій подібного роду склалися в Англії, але найсприятливіший ґрунт щодо цього становить Америка. Тут купувати за безцінь, а в Сполучених Штатах продавати як золото. Перш ніж розпочати цю справу, в Сполучені Штати треба поїхати, роздивитися, зав'язати знайомства, зробити перші кроки. Але насамперед треба мати добрячий капітал і бути дуже, дуже великим знавцем.

Викладаючи свій задум і план дій, який уже давно визрів в його думках, барон потягував з чарки дорогий лікер, він пожвавішав, помолодшав, а маленькі очі його палали з-під рудих брів. Зненацька й Мар'ян похмуро пробурмотів:

— C'est une idée!

— N'est-ce pas? ³ — засміявся барон.

Краницький з цікавістю слухав і мовчав. Потім, ніби вагаючись, напівжартома сказав:

— Якщо ваш задум здійсниться, візьміть мене в агенти. Я дещо розуміюсь на цих речах, знаю, де їх шукати, і пропоную свої послуги... старанні послуги...

Незважаючи на жартівливий тон, в його благально-

¹ Це відкриття! (Франц.)

² Це ідея! (Франц.)

³ Правда ж? (Франц.)

му погляді, невпевненій і несміливій усмішці відчува-
лося, що йому конче потрібно до когось прив'язатися, за
когось чи за щось вчепитися, щоб не впасти у безодню,
яка розверзлася під його ногами.

Запаливши сигари, всі троє перейшли у вітальню, де
Мар'ян знову сів на Людовіка XI, Краницький — у гли-
боку кафедру, а барон, вмостившись біля вікна, розгор-
нув аркуш англійської газети, який від колін до маківки
заслонив його від усіх. Вони досить довго мовчали;
нарешті з-за паперової завіси почувся гундосий голос
барона:

- C'est renversant! ¹
- Що таке? — запитав Краницький.
- Ця виставка, що відкривається в Чікаго!

І він почав уголос читати розповідь про підготовку
до грандіозної всесвітньої виставки, яка має відбутися
в цьому американському місті. Своє читання барон пе-
реплітав з зауваженнями, порівнюючи Європу з Аме-
рикою. Старий світ — стара цивілізація, старі засоби
і звичаї. До того ж обмежений простір, надто відомі го-
ризонти. Америка ж — це щось інше, це щось ще зовсім
не заяложене. Тільки через дивну випадковість барон
ще й досі не був там, але коли він думає про Америку,
йому на пам'ять спадає вірш Рембо. Барон встав і, ходя-
чи по кімнаті, прочитав окремі рядки з цього вірша:

Vibrements divins des mers virides,
Paix des pâtis semés d'animaux.
Silences, traversés des Mondes, des Anges... ²

— Et des millions! ³ — несподівано обізвався з-під
ніг білого Альберіха Мар'ян.

Відірвавши плечі від чернечого вбрання, він додав:

— Ніде немає таких колосальних багатств і таких
великих можливостей для їх придбання, як на цих pâtis
semes d'animaux.

Його висихаюче серце зненацька ніби ожило, Мар'ян
підвівся і, розминаючись з бароном, швидко почав ходи-
ти по кімнаті.

¹ Це надзвичайно! (Франц.)

² Божественний гомін смарagдових хвиль,
Мир пасовищ із худобою.

Тиша, перетин Світів, Ангелів...

³ I мільйонів! (Франц.)

— C'est une idée! Це треба обміркувати! Туди чи в інше місце я мушу виїхати і щось з собою зробити. Звідси мене жене велике розчарування, якого я щойно зазнав. Вчора я випив до дна чашу розчарувань. Тому й не прийшов дивитись Овербека. Я був похованний. Розбився мій останній мальований горщик. Я розчарувався в єдиній людині, до якої відчував щось на зразок благоговіння...

Він говорив англійською мовою. Барон теж по-англійськи спитав:

— Що трапилося?

І Краницький цією ж мовою, але з деяким акцентом, кілька разів повторив запитання. Мар'ян, все ще ходячи по вітальні, розповів про свою розмову з батьком і про те, який ультиматум той перед ним поставив. Барон тихо сміявся, а Краницький щось обурено вигукував. Мар'ян з палаючим обличчям, збуджено жестикулюючи, говорив:

— З того часу, як я став мислити, ця людина була предметом мого захвату. Логічний, послідовний, непохитний, ніби висічений з однієї брили. Чудовий моноліт! Жодних сентиментів, жодних забобонів! Індивідуальність, розвиток якої не піддавався будь-яким впливам. Я розумів, що мое виховання, а потім введення мене у вищі сфери були спрямовані на те, щоб збільшити його славу. Я мав стати однією з колон того храму, який він зводив на свою честь. Але саме безпощадність, з якою він використовував все для досягнення своєї мети, викликала у мене почуття обожнення. Сила його працьовитості дорівнювала силі його егоїзму. Так і повинно було бути у кожної індивідуальності, створеної природою не за шаблоном, а оригінально. Я мало його знав, але прагнув близче з ним познайомитись, я був певен, що ми цілком зрозуміємо один одного, що я побачу зблизька справжній моноліт. Тим часом... на ньому безліч ярликів, різного мотлоху, він весь вкритий плямами п'ятдесятилітньої давності...

— Вчасно він подумав привчати тебе до дисципліни і праці,— засміявся Краницький.

— Peste!¹ — не стримався барон.— Який ревматизм думки!

Краницький обурився:

¹ Хай йому чорт! (Франц.)

— Моральні принципи!.. Гарно він їх сам застосовує! Хай би віддав хоч половину своїх мільйонів нужденним, які соромляться жебракувати. О че поп!¹ Цього він не зробить! Легко йому з висоти моральних принципів загрібати жар чужими руками!

— Отож! — вигукнув Мар'ян.— Ти влучив, топ vieux, у саму точку! Чижими руками! Yes². Скільки років він ні про що не дбав, ні на що не оглядався; тепер раптом похитнув споруду, которую сам звів. Не знаю, як хто інший, але щодо мене, то я обстоюватиму свої права. Я не можу стати жертвою такого сумного випадку, як хвороба моого батька на ревматизм думки...

Він зупинився, хвилину подумав, потім додав:

— Це навіть більше, ніж ревматизм думки. Це гній, що сочиться з відмираючого минулого і наповнює мозок трупною отрутою.

— Трупна отрута! Bien trouve ce³. Трупна отрута! — вигукнув барон.

Краницький скривився і прошепотів:

— Non, non! Quelle horreur!⁴ Я ніколи не погоджуясь на трупну отруту!

Але його тихого протесту ніхто не чув. Тепер, у свою чергу, говорив барон, дедалі швидше ходячи по кімнаті.

Мар'ян сидів на Людовіку XI, а барон ходив і нарікав на обмеженість місцевих можливостей і на низький рівень місцевої цивілізації.

— Це справжня вітчизна церованих шкарпеток. Від усього тут тхне пліснявою замкнених комір. Брак простору і вентиляції. В Англії, наприклад, такий великий поет, як Вільям Морріс, побудував фабрику предметів промислового мистецтва і заробляє мільйони. Спробуйте тут зробити щось подібне! Алойзи Дарвід нажив величезне багатство тільки тому, що не чіплявся, як сліпий, за вітчизняний тин. Вітчизняне, вітчизняний, вітчизна — церована шкарпетка, один із тих ярликів, що ними обліплюють себе люди, позбавлені здорового глузду, ворота, біля яких стоять могильники! Треба вирватися з цього, треба вміти хотіти!

Він, барон, як тільки здійснить деякі свої наміри і

¹ О, це ні! (Франц.)

² Так! (Англ.)

³ Непогано вигадано (франц.).

⁴ Ні, ні! Який жах! (Франц.)

влаштує грошові справи, а може, навіть і раніше, візьметися за виконання свого плану... Барон звернувся до Мар'яна:

— Ти будеш моїм компаньйоном? *N'est-ce pas?*¹ Мені було б важко без тебе здійснювати свої плани. Ти добре розумієшся на мистецтві і в тебе тонкий смак...

— Чому б ні? — відповів Мар'ян. — Але насамперед треба поїхати до Америки і прозондувати ґрунт ще до відкриття виставки...

— Звичайно, до відкриття, щоб почати діяти під час виставки.

— Що ж до капіталу...

— Я продам своє майно, яке має певну цінність, і ще раз позичу гроші, — недбало закінчив Мар'ян.

Барон зупинився, на хвилину замислився, на його зів'ялому обличчі з'явився той лукавий вираз, який французи називають бешкетливим. Його охопила веселість.

— Чкурнемо! — вигукнув він і махнув ногою, як це роблять вуличні хлопчики, намагаючись спіймати ногою підкинутий догори капець.

Мар'ян, який уже зовсім забув про свою журбу, встав і весело вигукнув:

— *C'est une idée!*² До Америки!

Тоді з глибини непомірно широкого і глибокого крісла озвався несміливий, сиротливий голос Краницького:

— А мене ви візьмете з собою, *mes chers?*³ Коли чкурнете, мене візьмете з собою, *n'est-ce pas?*

Відповіді не було. Барон уже сидів за органом і почав грati складну церковну композицію, під урочисті звуки якої Трістан схилявся в лицарському уклоні перед Ізольдою, «Тріумф смерті» кидав чорну тінь на біле вбрання Альберіха, а біля вікна святі в золотому німбі побожно сплітали бліді руки на яскравих шатах.

---

¹ Адже так? (Франц.)

² Це ідея! (Франц.)

³ Мої любі? (Франц.)

ЧАСТИНА ДРУГА

I

Барон Еміль часто казав Ірені:

— Вам властивий аристократизм духу. У вашому інтелекті є щось нове. У вас чудова іронія. Вас не спіймаєш на мальованих горщиках.

Слова ці були для дівчини такі ж приємні, як для недосвідченого мандрівника похвала горяніна за вміння підійматися на карколомну висоту. Дійсно, деякі приховані сторони її життя породили в ній надмірну іронічність. Але Іrena вперше усвідомила це під впливом і керівництвом барона... Він імпонував їй оригінальністю мислення й висловлювань, цілковитою одвертістю своєї зневіри та егоїзму. Ще в дитинстві вона побачила маску, яка вразила її розум і завдала удару в самісіньке серце. Відтоді все інше здавалося їй кращим і милішим, ніж маски. До того ж барон, на її думку, був викінченим естетом і прекрасним знавцем мистецтва,— в цьому вона майже не помилялася. Філософські і естетичні погляди, які він іноді висловлював, приваблювали її свою новизною, а слова, що їх він іноді вживав — лайливі й брутальні,— викликали у неї цікавість своїм дивацтвом і зухвалістю. Іrena наслідувала баронову мову; в його присутності остерігалася сказати щось таке, чим могла б заслужити назву «пастушкі».

— Ви дуже далекі від пастушків, яких я тут здibuю на кожному кроці. Ви складна і подібна до орхідеї, на одному стеблі якої квітка нагадує собою метелика, а на другому — череп...

З коротким смішком Ірена перебила його:

— Метелик — це банально...

Сміх її звучав різко, тому що барон сміливо й зухвало дивився на неї своїми близкучими, холодними очима.

— Ні,— заперечив він,— ні, поєднання черепа з метеликом створює дисонанс. Цей скрегіт перерізує душу новою пилкою.

— А грецька гармонійність? — запитала Ірена.

З поблажливою посмішкою, яка здалася дівчині пріниизливою, барон вів далі:

— Ніколи не говоріть про гармонійність. Це молочко, яким поїли немовлят. Ми живемо іншим. Ви любите дичину, адже так? Але тільки тоді, як вона з душком. Il n'y que du gibier faisandé, n'est-ce pas? Eh bien, nous pourrissons du monde faisande¹. Ми живимося світом, який розкладається. C'est ainsi². А ви кажете про таку церовану шкарпетку, як гармонійність. Ха-ха-ха! Та мислите ви іноді так, а іноді інакше. Душа ваша сповнена скреготу! У вас поєднується ідилія й сатира. Ви глумитеся з ідилії, але іноді ще трохи журитеся за нею. Адже я вгадав? Чи не так?

— Так,— відповіла дівчина, опустивши очі, бо їй було соромно, що барон відгадав її думки, до того ж вона відчувала на своєму обличчі його подих і сама вдихала аромат чудесних парфумів, якими був напахчений барон. Його очі шукали її очей, намагаючись ввілляти в них свій холодний і разом з тим жагучий блиск. Барон спробував взяти Іренину руку, але дівчина вирвала її, тоді він тихо, розтягуючи слова, трохи в ніс мовив:

— Ви то хочете, то знову не хочете, відчуваючи в собі крик життя, намагаєтесь замінити його ліричною пісенькою...

Крик життя! Пізніше Ірена задумалась над цим висловом, але ненадовго. Передчасне пізнання життя допомогло їй швидко зрозуміти значення цих слів. Маленький, миршавий, з неправильними рисами обличчя, барон досконало вмів викликати у жінок «крик життя». Він поводився з ними тонко і в той же час зухвало. Впертий погляд його сірих очей, обведених червоними

¹ Дичина смачна лише з душком, чи не так? Отже, ми живимося світом, який розкладається (Франц.).

² Це так (франц.).

повіками, гіпнотизував холодним вогнем. Він був подібний до блідого, пронизливого блиску сталі. В бароновій манері брати руку жінки й цілувати її, в погляді, яким він, здавалось, роздягав її, в інтонації, якої він надавав деяким словам, відчуvalася прикрита ченістю первісна хтивість і бажання підкорити. Серед нудоти вульгарних, обридливих фліртів це справляло враження сили цинічної, але сміливої і відвertoї. Її можна було порівняти з кошлатою головою звіра, що виглядав з кошика, наповненого завжди однаковими геліотропами, які завжди однаково пахнуть. Голова ця потворна, але від неї тхне пещeroю і троглодитом, що, серед нудотно банальних квіточок, надає її чарівності, оригінальності й сили.

Іrena спочатку робила «прадідівські» здогади. Коли в присутності барона нерви її бриніли, як струна від незвичайного дотику, вона запитувала сама себе: «Невже я закохалася?» Але коли барона не було поблизу, це запитання викликало в неї короткий, іронічний смішок. Тоді вона аналізувала і критикувала фізичні й моральні якості барона з холодною байдужістю, а інколи навіть з відтінком зневаги. Вібріон! Це слово містило в собі поняття фізичної і моральної немоші, майже відчутний образ інфузорії, що борсається в просторі і ледь здатна до життя. Ніби на противагу цьому образові, в ній народжувалось відчуття в собі якоїсь здорової, благородної і світлої сили, і тоді відраза до барона заливалася її серце, підступала до горла нудотою, а до мозку — гіркою думкою: «Чому світ такий, який він є? Чому він не інакший? Може, є десь інший світ, але він не для неї? Вона перестала вірити в ідилію. Надто довго і надто близько вона бачила трагедію і іронію життя, щоб могла зберегти віру в ідилію. Можливо, вона десь існує, але не в тому середовищі, в якому Іrena живе, вона не для неї! Журитися за тим, чого взагалі на світі немає, чого для неї напевно немає! Який все-таки «ревматизм думки»! Голова її з японським вузлом вогняного волосся, заколотого на тім'ї, часом низько схилялась від свинцевого тягаря на серці. Звичним рухом Іrena сплітала довгі пальці, і, міцно стиснувши їх, думала: «Що ж? Треба створити собі якесь майбутнє, а чому яке-небудь інше буде краще за це? Тут принаймні взаємна щирість і однакові переконання».

З часом дівчина прийшла до думки, що її почуття

до барона — це своєрідне кохання і що по суті іншого кохання взагалі не буває, а якщо навіть і є, то це не має значення, бо всяке кохання швидко минає. Вона почала надавати меншого значення цій стороні життя і водночас саме життя ставало для неї менш привабливим. Впадаючи в похмуру апатію, вона все, що зв'язувало її з бароном, порівнювала з червоним електричним ліхтарем, що прорізував сутінки і освітлював вуличну штовханину. Не яскраве сонце, не срібний місяць, а такий собі червоний ліхтар, при свіtlі якого у вуличному натовпі можна побачити багато цікавих і дивовижних речей.

Про Лілі Керт і про ту роль, яку та відігравала у світі взагалі і в бароновому житті зокрема, Ірена знала. В цьому випадку, як і в інших, барон маски не надягав, іноді супроводив Лілі Керт на кінних прогулянках і кілька разів навіть з'явився з нею в театральній ложі. Це суперечило звичаям, особливо зважаючи на його стосунки з Іреною, але хіба коритися звичаям не означало стояти насторожі могил або «церковних шкарпеток»?

В цьому випадку Мар'ян чомусь не схвалював поведінки свого友人.

— C'est crâne, mais trop cochon¹, — осуджував він барона і трохи сердився на нього, з цікавістю стежачи за сестрою, яка теж була в театрі. Проте Ірена сиділа в ложі, як завжди, спокійна й елегантна, дещо холодна; вона нічим не захоплювалась, ні з чого не сміялась. І так, як завжди, розмовляла в антрактах з бароном, поки, нарешті, Мар'ян, дивлячись на неї, не почав посміхатися:

— Як тобі подобається твоя vis-à-vis?² — запитав він.

Ірена байдуже відповіла:

— Qui? Cette fille?³ У неї чудовий колір волосся. Чисте венеціанське золото.

Ні образи, ні замішання.

— Браво! — вигукнув Мар'ян.

І з кумедною урочистістю додав:

— Chère soeur⁴, у тебе розум зовсім нового гатунку. Ти перевершила мої сподівання, і з цього часу я називатиму тебе та vraie soeur!⁵

¹ Це сміливо, але надто вже по-свинському (франц.).

² Візваві (франц.).

³ Хто? Оця дівиця? (Франц.)

⁴ Люба сестричко (франц.).

⁵ Моя істинна сестра! (Франц.)

Що ж? Хіба вона інженю з театральних підмостків? Вона добре знає, що такі зв'язки бувають у всіх і у барона вони теж мають бути. А якщо вони мусять бути, то нехай вже відкриті, бо таємні... О! Вона воліє все, крім таємниць і масок. А головне, що цей зв'язок барона з відомою шансонеткою ніскільки її не обходить.

За вікном будинку спускалися свіtlі від снігу сутінки. У вітальні серед холодної білості барельєфів на стінах і переливів блакитного муару на меблях біля одного з вікон на високому пufі сиділа Ірена. На тлі вікна, сповненого свіtlих сутінок, її високий стан з вузькими плечима і трохи видовжений профіль, над яким підносився вузол вогняного волосся, нагадував єгипетські статуї, стрункі, з загадковою посмішкою. Вона спокійно склала руки на колінах, але посмішка, яка блукала на її вустах, щохвилини змінювалась і не була спокійна. Останніми днями Ірена частіше, ніж будь-коли, бувала з бароном, який докладав дедалі більше зусиль, щоб бачити її, зустрічатися з нею. Він просто переслідував її, нерідко знаходив у крамницях, куди вона їздила з матір'ю або сама. З'являючись слідом за нею, барон не прикривався випадковим збігом обставин, а з притаманною ѹому відвертістю говорив:

— Я хотів вас нині бачити і бачу! Я вмію хотіти!

Сьогодні, тільки вона переступила поріг магазину відомого кравця, барон теж увійшов туди і відразу з надзвичайною жвавістю почав розповідати про свій грандіозний проект та про намір поїхати до Америки і оселитися там надовго, якщо не назавжди. Ця думка хвилювала ѹого, і він був збуджений, передчуття нових перспектив і нових вражень, може, навіть великих прибутків розпалювало ѹого уяву. Про прибутики він також говорив Ірені.

— Треба рухатись, збуджувати фантазію, активізувати нервову систему, бо інакше вона атрофується. Треба боротися й перемагати. Хто не здатний перемагати, тому місце на кладовищі. Заради грошей варто боротися, бо вони відкривають браму в життя. Вільям Морріс — відомий поет і художник, проте він став фабрикантом. Він зрозумів, що зневага до промисловості, як і до багатьох інших речей, це — мальований горщик. Його виліпили поети і розмалювали різними фарбами, після

чого померли з голоду. В Америці є ще чимало нових обріїв...

Він довго говорив, сам дивуючись з свого запалу.

— Я гадав, що вже ніколи не зазнаю такого піднесення і навіть вважав його ревматизмом думки. Тим часом я захоплений, так, захоплений! І мене проймає приемне тремтіння. Ви не хочете поділити його зі мною? Вас не ваблять, як мене, широкі перспективи, нові обрії, *les vibrations divins des mers virides, les silences traversés des Mondes, des Anges...*

І, вдаючись до плагіату; він повторив слова, які додав до цього вірша Мар'ян:

— *Et des millions!*¹

Звичайно, приваблювали. Не мільйони, Ірена до них надто звикла, а далекі перспективи, нові обрії, безкрай широчінь морів і бездонна тиша простору, які миттю постали в її уяві. Глухий біль і похмура відраза, що здавна отруювали її свідомість, кричали: «Так! Так! Іхати, летіти, далеко, якомога далі, під нове небо, до інших людей! Іхати, тікати, шукати!»

Все це вона висловила баронові, її ніжні щоки вкрив легкий рум'янець. Зів'яле й пом'яте обличчя барона прояснило від радості.

— *Vous me faites heureux, vous me faites vraiment heureux!*² — прошепотів він і додав: — Накажіть впасти до ваших ніг. Я підкорюсь і впаду!

А в цей час у великому магазині щохвилини дзеленчав дзвоник біля дверей, і хвиля людей, що проходила повз них, нагадала Ірені, навіщо вона сюди прийшла. Дівчина увійшла в розкішний кабінет власника магазину, де її вже чекала розкидана на стільцях злива тканин. Барон розумівся на жіночому вбранні, любив про нього говорити, нерідко розповідав із знанням кравця і захопленням художника про оригінальні й незвичайні туалети, які бачив у столицях. Зараз поміж великих дзеркал, потопаючи у хвилях розгорнутих тканин, він мовив:

— Тільки, прошу вас, не робіть собі нічого шаблонного, провінційно недоладного, не отруйте мені задоволення милуватися вами. У нашему місті я не бачив жодної

¹ І мільйонів! (Франц.)

² Ви мене ощасливили, ви мене воістину ощасливили! (Франц.)

жінки, вбраної з тонким смаком. Тут зустрічається розкіш, часом навіть і смак, але все це буденне, шаблонне. Для вас треба вигадати щось нове, щось... символічне, а точніше символізуюче. Вбрання жінки повинно бути символом її індивідуальності. Для вас треба придумати вбрання, яке б символізувало аристократизм тіла і духу.

І він вигадував; вони разом вигадували. Перебирали тканини різних сортів і кольорів, розглядали зразки й моделі; барона вони не задоволяли, і він доповнював їх деталями, які малювала йому власна фантазія. Нарешті вони дійшли згоди: сукня буде *flamme*¹. В поєданні з ніжним кольором обличчя Ірени і її вогняним волоссям це, на думку барона, справлятиме колосальне враження.

— В новій сукні ви будете надзвичайною і хвилюючою...

Власник магазину, елегантний і поважний, заходив і виходив, запитував, радив і знову надавав їм можливість міркувати і вирішувати самим. Оповиті легким ароматом парфумів, що здіймався від їхнього одягу, вони дедалі приемніше розважались під шелестіння шовку, що спадав до їх ніг різокольоровим каскадом. Тканина *flamme* була вже вибрана, але вони продовжували вибирати. У барона навіть рум'янець виступив на щоках.

— Ми чудово проводимо час, адже так? — вигукував він. — І хто б сподівався? У кравця! Але нам обом властиві почуття, недоступні іншим. Для цього треба мати шосте чуття. А і в мене, і в вас воно є.

Ірена почала втрачати звичну холодність і стриманість, вона багато й швидко говорила, кілька разів голосно засміялась, рухи її ставали поривчастими, то надто квапливими, то сповненими напівсонної грації. Барон замовк і з хвилину пильно придивлявся до неї, потім із захватом у очах почав:

— Як ви змінились зараз! Як ви мило і несподівано змінились! Така несподіванка інтригує й хвилює... У вас рідкісний хист вражати несподіванкою.

З палаючими очима він почав наполегливо просити

¹ Вогниста (франц.).

її, щоб вона сказала, мимовільна чи удавана ця зміна; і чи вона є наслідком настрою, чи кокетування.

— Ви без сумніву — продукт високої культури, ось чому важко зрозуміти, що у вас природне, а що штучне. А ця зміна робить вас такою складною й загадковою... Будь ласка, будь ласка, скажіть, це у вас щиро чи роблено?

Слухаючи баронові слова, за якими приховувалась дуже зухвала думка, Ірена сміялась і відводила очі. А він, схилившись до неї, з посмішкою сатира благально допитувався:

— Est ce nature? Est ce art? ¹

З несподіваною рішучістю вона відповіла:

— C'est nature ².

Сміливим поглядом Ірена хотіла підтримати сміливу відповідь, але гарячий рум'янець залив її обличчя, і вона, засоромившись, опустила очі. Незважаючи на те, що, на думку барона, дівоча сором'язливість була мальованим горщиком, нова зміна, яка відбулася в Ірені, схвилювала його. Баронові очі, спрямовані на її палаюче обличчя, випромінювали магнетичну силу, він взяв обидві її руки, що перебирали шовкові тканини, і притиснув до себе її тендітний стан. Ірена намагалася висмикнути руки і різким рухом відкинутися назад, але хирлький барон виявився в цю хвилину дуже сильним, стискуючи її руки, наче кліщами, він шепотів біля самого її обличчя:

— Не опирайтесь крикові життя, що пробудився у вас... Я деспот... Я вмію хотіти...

З цими словами він припав устами до її уст. Але несподівано й Ірена знайшла в собі силу і, вирвавшись з баронових обіймів, відскочила від нього на кілька кроків; вона пополотніла і, тремтячи всім тілом, вигукнула:

— Oh! C'est trop nature! ³

Ірена стояла, високо піднісши голову, в очах її загорілися іскри, але їх швидко погасила холодна іронія.

Знізвавши плечима, вона ущипливо сказала:

— Dieu! Que c'était vulgaire! ⁴

Потім обома руками підібрала сукно, ніби не бажаю-

¹ Натурально це чи штучно? (Франц.)

² Натурально (франц.).

³ О, це вже надто натурально! (Франц.)

⁴ Боже! Як це вульгарно! (Франц.)

чи взяти з собою хоч порошинку з цієї кімнати, вийшла в магазин, і барон бачив, що за хвилину дівчина вже, як завжди спокійна, розмовляла з кравцем, а потім, по-прощавшись, попрямувала до виходу.

Тепер Ірена сиділа на високому пufі у вітальні, де згасали відблиски блакитного муару; на тлі вікна, сповненого білястими сутінками, вона скидалася на статую з тендітним станом і трохи видовженим, нерухомим, ніби скам'янілим профілем. «Крик життя», який на словах приваблював новизною і зухвальством, перетворившись у дійсність, збудив у ній дівочий сором і образив її. Кошлатий звір надто висунувся з геліотропів, і від нього повіяло надто міцним духом печери і троглодита. «*C'est vulgaire*», — крикнула вона тоді баронові і дійсно відразу зрозуміла: те, що сталося, не було ні новим, ні оригінальним, а старим, як світ, і буденним, як вулиця. Магазин кравця, переповнений людьми, безперервні дзвінки біля дверей; гендлярський гамір, перехожі за вікнами... вулиця... Поцілунок на вулиці. Вулична пригода. По тілу Ірени пробіг дрож. В її уяві промайнули жалюгідні жіночі постаті, що плентуються у вечірніх сутінках по узбіччях вулиць. Схилене обличчя Ірени залив рум'янець; цей мальований горщик, який зветься жіночою сором'язливістю, у вигляді спадкового інстинкту й дівочої гордості нагадував про себе болісно й настійно. Потім його замінила невимовна огіда.

Барон, єдиною привабливою рисою якого була витонченість почуттів, показав себе вульгарним. Те кохання, яке, здавалося, вони почували одне до одного, коли вона розгледіла його зблизька, нагадало їй картину, на якій зображені козлоногі фавни, що переслідують у лісі німф. На вустах Ірени застигла іронічна, майже лиха посмішка. Що це він казав про «шосте чуття»? До чого тут «шосте чуття»? Пусті слова! Барон кепкує з мальованих горщиків, а сам ліпить їх і розмальовує старими фарбами. Ідилія застаріла, і печера застаріла, та краще вже ідилія, якщо вона існує. Але де ж вона? Ірена ніколи не бачила ідилії, проте вона бачила, — ох бачила!.. — на що перетворюється людське кохання й родинні зв'язки, які називають священними! То що ж? Що ж буде з бароном і... Америкою? Її охопила така зневіра, таке презирство й зневажлива байдужість до всього і до себе самої, що свої роздуми вона закінчила

словами: «Мені однаково!» Сплівши пальці, вона притиснула їх до грудей і, схиливши голову, повторювала: «Мені однаково, однаково, однаково!»

Кілька слізинок одна за одною впали на її пальці: «Мені однаково! Аби швидше!»

Що швидше? Чому швидше? Вона поволі повернула обличчя до дверей, які вели до материної кімнати; на щоці її блищаєла слізинка, губи тримали, як у дитини, що тихо плаче. Звівши вгору брови, Ірена прошепотіла:

— Мама!

І за хвилину її очі під бровами, схожими на ніжні промені, почали тепліти, замість іронії в них з'явився вираз такого спокою, ніби вона побачила ідилію!

В цю мить у кімнаті, сповненій сірих сутінок, з'явилася світла постать. Це була Кара, яка поверталася від батька, а біля її подолу дріботів Пуфик. Ідучи, вона щось наспівувала. Побачивши сестру, Кара перестала співати і вигукнула ще з іншого кінця покою:

— Чуєш, Іро! Татко сьогодні з нами обідатиме!

Її дзвінкий голос звучав урочисто. За стільки тижнів батько вперше сяде з ними до родинного столу, а як тільки це станеться, все піде добре! А що, власне, було поганого? І чому було погано? Кара не знала. Але те, що вона спостерігала, часом дивувало її і непокоїло. Вона щось відчувала, саме тим шостим чуттям, яке притаманне екзальтованим натурам, вона відчувала в повітрі якийсь тягар, якусь загрозу і, не знаючи, що вони означають і звідки походять, страждала. Так організми, яким властива підвищена чутливість нервів, передбачають атмосферні бурі. Проте зараз вона, струнка і тоненька, йшла, як завжди, дрібними кроками, з Пуфиком, що біг поруч неї, і весело наспівувала.

Коли трохи пізніше Ірена увійшла до материного кабінету, вона побачила в свіtlі лампи групу з трьох осіб. На канапі сиділа Мальвіна Дарвід, в її ясному волосі виблискували чорні агати, з низького крісла до матері схилився, як завжди елегантний, Мар'ян, а перед нею, спершись ліктями на її коліна, стояла навколошки Кара, перетинаючи блідо-блакитною смугою чорну муарову материну сукню.

— Картина гідна погляду Сарри і Ревекки! — пожартувала Ірена, прямуючи до високого дзеркала; під-

нявши руки, вона почала поправляти зачіску, пришпильюючи вузол на тім'ї. Мар'ян, який був у доброму гуморі, просив матір, щоб вона дозволила одному з найвідоміших у місті художників намалювати її портрет.

— Це обдарований художник! Я не розумію, як тут, серед цієї традиційності, міг виникнути такий виразно індивідуальний, новий талант. В його краєвидах прекрасно передано *plein-air*¹, а як портретист він вміє відтворити душу. Мамо, люба, я так хочу мати твою душу, зображену на портреті... Чи ти помічала, що на деяких портретах очі дивляться ніби з іншого світу. Бо в них втілена душа. Хай би й я мав твій портрет, написаний майстром, з полотен якого віє чимось потойбічним...

Схиливши свою кучеряву, мов у херувима, голову, він поцілував матір у руку, що лежала на Кариному плечі. Кара вигукнула:

— І мене теж поцілуй!

— Сентименти! — випроставшись, сказав Мар'ян.— Бережись сентиментів, мала! Це я кажу тобі, твій прадід!

— Дуже добре сказано! — обізвалась від дзеркала Ірена.— У Кари душа така первісна, а у тебе...

— Така занепадницька,— перебив її Мар'ян.

— Що ти маєш право називатися її прадідом...

— Вітаю тебе, прабабусю! — засміялася Мар'ян, глянувши на сестру, а матері сказав:

— Бачиш, мамо, з дорослою сестрою ми досконало порозумілись, а з маленькою ще ні, але й це колись прийде і, мабуть, дуже швидко. *Mais revenons à nos moutons*². То як же з портретом?

Мальвіна засміялась. Обличчя її, ще годину тому втомлене, знову помолодшало. Наче в цю хвилину якийсь промінь прорізав темну хмару. Однак проти задуму Мар'яна щодо портрета вона заперечувала.

— Навіщо? Моїх портретів вже й так надто багато, о, надто багато!

— Каракатури! — вигукнув Мар'ян.— І жоден з них особисто мені не належить. А я прошу тебе про портрет тільки для мене, в мою повну власність.

— Навіщо? — повторила Мальвіна.— Щоразу, коли ти відчуватимеш потребу в цьому, дивись на оригінал.

¹ Повітря (франц.).

² Але вернімося до наших баранів, тобто продовжимо нашу розмову (франц.). (Рабле Ф., «Гаргантюа і Пантагрюель»).

Навіть краще, якщо у тебе не буде портрета, бо, може, частіше відчуватимеш цю потребу.

— Point des reproches, chère maman! ¹ Нехай докори, погрози, весь арсенал патріархальності лишаться по один бік... по той...

Він показав на двері, що вели в глиб будинку. Кара підвела голову з колін матері і часто закліпала очима.

— А по цей бік хай буде лише ніжність, чарівність і та дорога, мила безвольність, перед якою я завжди схильяюсь. Що ж до того, чи я матиму можливість бачити оригінал портрета завжди, коли захочу, це питання! Ми всі піщинки, що їх розносить по світу вітер... цікавих мандрівок!

— Ти знову хочеш кудись податися? — схвилювано запитала Мальвіна.

— Так, деякі проекти, поки що тільки контури, але вони вимальовуються дедалі чіткіше. Це буде крок велетня... що тікає від різок, якими святий дух радить шматати дітлахів!

Мар'ян знову показав на двері, що вели у далекі кімнати; останні слова він супроводив уривчастим сміхом, в якому звучала ущипливість, майже ненависть. Цієї ж хвилини він зустрівся поглядом з Карою і вигукнув:

— Чого ти, мала, так дивишся на мене? Voilà des yeux! ² Цікаві, аж жадібні, і перелякані, як у загнаної лані! Чому ти така цікава? І чого так лякаєшся?

Кара швидко сковала обличчя в материній сукні, а Іrena, яка все ще стояла перед дзеркалом, раптом запитала:

— А як би тобі, мамо, сподобалось дременути зі мною до Америки?

Вона нарешті уклала волосся, сколола його якоюсь химерною шпилькою і, відвернувшись від дзеркала, вела далі:

— Я придбала чобітки du petit Poucet ³, треба тільки їх взути, і, зробивши три великих кроки, ми будемо з тобою за морями. Як тобі подобається ця думка, мамо?

— Ви сьогодні вилили на мене сім відер проектів! —

¹ Ніяких докорів, люба мамо! (Франц.)

² Оце так очі! (Франц.)

³ Хлопчика-мізинчика (франц.).

пожартувала Мальвіна.— Портрет, втеча від різок до Америки...

— Бал! — підводячи голову, вигукнула Кара.— Адже ти нічого не знаєш, Марисю... за кілька тижнів у нас буде справжній великий бал!

— Ти розповідаєш щось цікаве, мала, кажи далі! — відповів Мар'ян.

Коли йшлося про те, аби щось розповісти, Кару не доводилось просити двічі. Вона схопилася і почала оповідати про те, як кілька днів тому провела годину в батьковому кабінеті. Матері й сестрі вона розповіла про рішення влаштувати бал відразу; але як воно виникло,— не сказала. Щось їй перешкодило. Зараз вона розповість усім. До татка завітало з візитом троє панів: князь Зенон, князь Чарський і хтось третій, прізвище якого вона забула, але він такий великий, високий і широкий, а на грудях у нього виблискують зірки й хрести. Вона, Кара, хотіла сховатися від гостей за етажерку, там стоять така етажерка, за якою вона сидить, її ніхто не бачить, а їй все видно й чути; дуже зручна схованка, ось тільки з Пуфиком лихо, бо як хтось увійде до кімнати, песику хочеться гавкати, але тоді вона рукою міцно затуляє йому мордочку — і... тихо! Однак цим разом вона не пішла за етажерку, бо татко рішуче наказав їй сісти в крісло. Вона вмостилась отак з серйозним виглядом...

І тут, сівши на пух, Кара показала, в якій позі сиділа перед батьковими гостями, руки склала на коліна, випросталася і надала серйозного вигляду своєму рожевому личку. Серйозності цій перешкоджав лише Пуфик, який заліз їй на спину, поклав лапки на плечі і притулів мокрий ніс до самісінького вуха.

Тоді один з цих панів обернувся до неї і сказав:

- У вас чудовий песик!
- Він дуже гречний,— відповіла вона.
- А як його звати? — запитав другий.
- Пуфик! — сказала вона.

Вона зовсім не сміялась, бо не було з чого. Пуфик справді гречний і має гарне ім'я, але ці пани, дивлячись на неї, дуже мило всміхались і один з них сказав таткові:

— Як швидко минає час! Ще недавно я бачив вашу молодшу дочку дитиною, а зараз...

Другий підхопив:

— Вона вже майже доросла. І, здається, зростом наждоганяє свою старшу сестру...

Той пан знову почав:

— Цієї зими ми дуже рідко мали приємність бачити вашу родину в світі...

Другий підтверджив:

— Ваша дружина і дочка цього року дуже мало виїжджають...

— Дружина моя часто скаржиться на мігрень,— відповів татко, а тоді озвався і той великий, незнайомий пан.

Досі, розповідаючи про розмову цих двох панів, Кара змінювала голос, наслідувала їх рухи і манери, а раз слова великого пана вона повторила низьким голосом, на який тільки була здатна:

— Я ще не мав честі бути представленим вашій дружині і старшій дочці, але стільки чув про них, що... і так далі.

Потім вони розмовляли з татком про щось інше, а, прощаючись, зробили їй кілька приемних компліментів. Вона відповіла реверансом. Сміливо може сказати, що близькуче зіграла роль дорослої панни. Після того, як гості пішли, татко сказав, що він дуже задоволений візитом цього великого пана, тому що знайомство з ним потрібно йому для справ. Потім, трохі подумавши, ддав:

— Знаєш що, маленька? Треба тобі почати з'являтися в світі!

Тут Мар'ян тихо пробубонів:

— Знадобилася нова колона для його храму...

Іrena всміхнулась; Мальвіна удала, що не чує; Кара, жваво розповідаючи, справді не чула і щебетала далі:

— Потім татко сказав, що мама й Іра живуть, як черниці, рідко приймають гостей і рідко виїжджають. Ніби в домі сталося лиxo або банкрутство. Це створює погане враження і може зашкодити його справам. Щоб не склалося такого враження, треба влаштувати один прийом, але великий і пишний. Скоро закінчиться масниця, а наприкінці масниці ми дамо бал, на якому «маленька» вперше покажеться у світі. А сьогодні, го-

дину тому, татко сказав, що обідатиме з нами і докладно поговорить з мамою про бал.

На цьому Кара скінчила свою розповідь, яка трохи нагадувала театральну виставу, а Мар'ян раптом підвівся з крісла.

— Мені треба піти звідси,— сказав він, випроставшись, обличчя його наче скам'яніло.

Мальвіна тихо мовила:

— Залишись, Марисю!

На її обличчі відбилося страждання, зморшки на чолі стали глибшими, в голосі звучало прохання. Мар'ян глянув на неї, з хвилину вагався, а потім, як автомат, опустився в крісло і промирив:

— Que votre volonté soit faite! ¹ Хай вже я буду горщиком, розмальованим фарбами синівської любові... заради тебе, мамо!

Коли він думав, що має знову зустрітися з батьком, у нього почало зсихатися серце.

Лакей доповів, що обід подано. Кара схопилась з стільчика.

— Я піду приведу татка!

Вона побігла до дверей, але повернулась і, знову ставши перед Мальвіною навколішки, почала пристрасно і палко обціловувати материні руки і коліна. Потім обняла руками її шию і тихо прошепотіла:

— Мамусю, золота, єдина, найдорожча!

І підвівшись з колін, вона, як пташка, випурхнула з кімнати. Що мав означати цей раптовий вибух ніжності до матері? Ніхто не знов, можливо, не розуміла ї вона сама. Чи було це прохання за когось, чи бажання запевнити, що вона дуже любить не тільки цього «когось», але й матір? Чи радість, що, нарешті, вона побачить їх обох укупі? Як пташка, летіла вона через салони, де-неде освітлені лампами, тихо, мов промінь, ковзнула до батькового кабінету і, підійшовши до Дарвіда, що стояв біля письмового столу, просунула руку під його лікоть. Розшарівши, копіюючи низький, урочистий голос лакея, вона виголосила:

— Обід подано!

Дарвід відчув, як в його грудях розлився теплий струмінь ніжності.

¹ Хай буде воля твоя! (Франц.)

— Ах ти, пустунка! — сказав він.— Промінчик мій!
Маленька!

Коли він входив з Қарою до їdalyni, з протилежних дверей з'явився Мар'ян, який вів під руку матір в чорній муаровій сукні, з блискучими агатами у волоссі.

Дарвід нахилився і торкнувся устами руки дружини; на обличчі Мальвіни з'явилася люб'язна усмішка.

— Я такий зайнятий,— сказав він,— що не завжди маю змогу запитати про твоє здоров'я.

— Дякую, я чудово себе почиваю,— відповіла Мальвіна.

Діти, міс Мері, челядь. Коло чудово оздобленого буфета метушилося двоє лакеїв, біля столу, що виблискував кришталем і сріблом, стояла міс Мері, ще молода й тендітна дівчина з ясним чолом під гладенькою зачіскою, одягнута в пуританськи просту сукню, яка щільно її облягала. Господар привітався з англійкою і висловив жаль, що через свою зайнятість не може бачити її частіше, а коли всі вже сіли до столу, Мальвіна з невимушеністю досвідченої господині почала розмову:

— Ми оце говорили про Сполучені Штати, якими останнім часом Іра і Мар'ян почали дуже цікавитись.

— Мабуть, у зв'язку з виставкою, що готується в Чікаго,— підхопив Дарвід,— справді це має бути щось грандіозне.

Міс Мері згадала про те, що з нагоди відкриття виставки скликається жіночий конгрес. Мальвіна й Іrena доповнили це повідомлення деякими подробицями, зауважалася розмова легка, рівна, холодна, про все і ні про що.

Мар'ян не брав у ній участі, він сидів нерухомо, глухий і німий, з застиглим обличчям. Коли він їв, рухи його здавалися автоматичними, навіть повіки його рідко моргали. Втілення апатії й презирства, лімфи й жовчі. Його біла шкіра враз пожовкла, а губи зблідли. Він справляв враження елегантно вбраної воскової ляльки з блискучими очима.

Дарвід поблажливо, жартівливим тоном говорив про спорудження будинку в Чікаго за проектом жінки-архітектора.

— Я побоююсь за долю людей, яким доведеться бувати в ньому. У будівництві велике значення має вміння зберегти ріновагу, а для жінок це найважче. Жінки

так легко, так часто, майже неминуче втрачають рівновагу...

Це було сказано мимохіть, ніби жартома, проте в його голосі чомусь прозвучали ущипливі нотки, і лоб Мальвіни злегка почервонів. Але Ірена жваво заговорила з міс Мері про нові прояви емансипаційного руху в Англії, і сам Дарвід з деяким поспіхом, але спокійно і трохи іронічно почав викладати свою думку щодо цього руху.

Велика люстра, прикрашена бронзою, кидала яскраве світло на стіл, заставлений блискучим сріблом і кришталем. Лакеї в білих рукавичках тихо, мов привиди, міняли тарілки з золотими монограмами, з пляшками в руках запитували, якого налити вина, розносili блюда, з яких підіймались апетитні запахи трюфелів, пікулів, рідкісної дичини та овочів. Кілька високо розміщених кенкетів освітлювало стіни, обвішані картинами в блискучих рамках, і важкі завіси на вікнах і дверях. Розмова про події в Америці поступово перейшла на європейські столиці і особливості їх життя і велася англійською та французькою мовами. Англійською розмовляли з поваги до міс Мері, але Дарвід і його дружина віддавали перевагу французькій. Ірену й Кару можна було вважати за природжених англійок. Вільна й правильна англійська мова, вільна, з паризькою вимовою французька, найрізноманітніші теми розмов, яскраве світло, що виблискувало на коштовному посуді, тиша й сувора пишність великого залу, високий рівень життя, безумовний *high life*...¹

На якусь мить Алойзи Дарвід, відкинувши голову, глянув навколо, зморшки на його обличчі розгладилися, ясне, мудре чоло, що виблискувало біля скронь, здавалося виточеним із слонової кості, а тонкі, нервові ніздрі роздувалися, ніби разом з запахом страв і вин впивалися п'янким ароматом власної величині. Проте це тривало недовго; незабаром він став неуважним, а мова його уривчастою, ніби їй перешкоджали якісь камінці роздумів, що похитнули його непорушну гордість. Погойдуючи двома пальцями десертний ножик, Дарвід казав міс Мері:

— Я дуже-дуже поважаю ваших співвітчизників за їх практицизм і тверезий розум... Це народ... Це народ...

¹ Вищий світ (англ.).

Він затнувся, що не було властиве його тихій і плавній мові. Думав про щось інше.

— Це народ, який сказав собі: «Час — це гроші...» який також...

Він знову затнувся. Непереборна сила притягувала його до того місця біля столу, де пишно і похмуро блищали чорні агати, а губи неуважно докінчили початок речення:

— Який досяг зараз найбільшої фінансової могутності...

Тут Мар'ян вперше промовив:

— Не тільки фінансової. Англія зараз стоїть на чолі найновіших напрямків у мистецтві.

Він сказав це, ледь воруваючи губами, і обличчя його все ще лишалось нерухомим і скам'янілим, а на вустах Дарвіда з'явилася посмішка, яку називали колючою.

— Найновіші напрямки у мистецтві,— повторив він, і слова ніби зашипіли в його вустах.— Мистецтво — чудова річ, але шкода, що інколи воно перетворюється на іграшку, зіпсовану розбещеними дітьми!

Мар'ян кинув на батька погляд, сповнений безмежної іронії, і процідив крізь зуби:

— Не дитина лише той, хто знає, що всі ми діти і перетворюємо все на іграшку для себе. Тільки іграшки бувають різні...

Мальвіна, не в силі приховати тривогу, прошепотіла:

— Марисю!

Дарвід раптом обернувся до дружини, і хоч досі подружжя намагалося не дивитися одне одному у вічі, їхні погляди на кілька секунд хрестилися; цього було досить, щоб очі Дарвіда заблищали, як відгострена сталь, а Мальвіна так низько схилилась над тарілкою, що в сліпучому свіtlі було видно тільки її чоло, яке під ясним волоссям перерізала темна лінія глибокої зморшки. Але в цю хвилину Ірена заговорила з батьком про Лондон, де він двічі досить довго перебував, а він відразу відповів дочці і почав довго, плавно, цікаво розповідати, залучивши до розмови англійку, до якої часто й люб'язно звертався.

Знову полилася рівна, легка і холодна розмова. Над столом, замість гострих запахів дичини і соусів, здіймався легкий аромат фруктів і ванілі. Лакеї розносили десерт. Дарвід розповідав про те, які фрукти він коштував

в тих чи інших країнах під час своїх майже безперервних подорожей; але раптом урвав на півслові свою розповідь і обернувся до Кари, почувши, що вона знову зайшлася сухим і тривким кашлем.

— Мені здавалося, що ти вже зовсім видужала. А ти ще бухикаєш! Це сумно!

Обличчя дівчинки палало від гніву й образи. Поривчасто, швидко з її закопилених, як у капризної дитини губів, злетіли слова:

— На світі стільки смутку, татку, що в порівнянні з ним мій кашель — це порошинка...

Відповідь дівчинки була така несподівана, що Ірена відразу ж поспішила послабити враження, яке вона могла справити, і, сміючись, може, надто голосно вигукнула:

— Voilà où le pessimisme va se nicher¹! Чи не захворів Пуфік?

— Зауваження Кари передчасне, але влучне! — промовив Мар'ян.

Мальвіна теж заговорила. Подаючи синові чащечку кави, вона спитала:

— Через твою пристрасть до чорної кави я мушу залишити для тебе ще одну чащечку, так?

Мар'ян не відповів. Темна зморшка на її чолі стала ще виразнішою, проте вона, усміхаючись, почала швидко, швидко говорити:

— Я поділяю смак Марися. Ще недавно я пила дуже багато чорної кави, але помітила, що вона шкідливо впливає на нерви і позбавляє сну. Дуже неприємно, коли не можеш заснути, то краще вже відмовитись від улюблленого напою, ніж терпіти від безсоння...

Вона говорила, говорила. Схиливши голову, з чарівною усмішкою, вона говорила, і солодко, як завжди, звучав її голос; говорила просто так, ні про що, зв'язуючи речення з реченням, аби говорити, щоб заповнити ці хвилини або запобігти іншим розмовам. А Дарвід, підвівши голову, знову глянув на дружину крізь скельця окулярів і дивився, аж поки в його очах не замиготів блиск, який змусив її низько схилити голову над чашкою. В неї був вигляд людини, якій важко приховати, що вона хоче провалитись крізь землю, розтанути в повітрі, зникнути, аби не сидіти тут і не бути тим, чим вона є. Тоді Ірена,

¹ То ось де звив гніздо пессімізм (франц.).

легко стукнувши, поставила чашку на блюдце і звернулася до батька:

— Ти, батьку, мабуть, добре знаєш, як готують каву на Сході?

Він справді добре знав це, тому що бував на Сході, і досить мальовничо почав розповідати, як турки, сівши в коло, поволі попивають свій улюблений напій. Вони смакують його, поважні, як маги, мовчазні, мов риби.

Час, в який вони відаються повному спокою, мовчики п'ючи чорну каву, називається у них кейфом.

Назва ця викликала у присутніх усмішку. Дарвід теж усміхнувся. Обличчя у всіх, хто сидів за столом, були стомлені. Несподівано пролунав тонкий Карин голосок:

— Турки правильно роблять, коли мовчать, бо що ж з того, що люди розмовляють одне з одним? Що ж з того?

— В твоїй маленькій голівці завжди стільки питань, що на них важко відповісти,— пожартував Дарвід.

— Здатність до критицизму — це наша фамільна риса,— засміялась Ірена.

— Кара з дитинства відзначається допитливістю,— усміхаючись промовила Мальвіна.

Навіть Мар'ян, дивлячись на молодшу сестру, сказав:

— Неминуче настає час, коли діти перестають белькотати і починають говорити!

Лише міс Мері нічого не сказала; її чоло під пуританською зачіскою нахмурилось. Стурбованими були й обличчя всіх присутніх, в їхніх очах над усміхненими вустами затаїлась мука.

Мальвіна підвелася з стільця, Дарвід також встав. Вищукано вклонившись усім і ступивши кілька кроків, він подав руку дружині.

Вони минули маленький, яскраво освітлений салон і увійшли до іншого, стіни якого були оздоблені білими гірляндами, меблі оббиті голубим муаром, і з такої ж тканини зроблені занавіски. В маленькому салоні міс Мері сіла за шахи з Мар'яном, біля них у ролі спостерігача примостилася Кара, а Ірена розгорнула під лампою шматок старовинної парчі, дуже пошкодженої часом, яку приніс їй як рідкісну річ барон Еміль і на якій вона збиралася відновити вишивку шовком та золотом.

Дарвід і Мальвіна зупинились біля голубих крісел, тъмяно освітлених лампою, що горіла під абажуром.

Мальвіна була бліда, і видно, серце її дуже билося, бо вона важко дихала. Нарешті настало те, чого вона так давно і марно шукала: вирішальна розмова.

Всіма силами вона прагнула цієї розмови, якоїсь зміни, будь-чого і в будь-якій формі, тільки б це змінило її становище. Вона стояла, очікуючи, готова на все, ладна все знести, аби тільки він заговорив. І він заговорив:

— Завтра я виїжджаю на полювання в маєток князя Зенона, а оскільки звідти я заїду ще в одне місце у справах, які я мушу там уладнати, то повернуся десь днів за десять. Відразу ж після моого повернення, в останню неділю масниці, в нашому домі відбудеться вечір, вірніше бал, можливо, найбучніший бал. Цього вимагають мої справи і честь моого дому. Я хочу також, щоб на цьому балі Кара вперше з'явилася в світі. Я складу і передам тобі список осіб, яким треба надіслати запрошення і про яких ти сама могла б не здогадатись; решту товариства ти знаєш краще за мене. Я знаю, що такі прийоми ти вмієш влаштовувати чудово, і сподіваюсь, що й на цей раз ти зробиш все якнайкраще. Чекову книжку принесе тобі мій секретар, чоловік меткий, його часом ти можеш розпоряджатися необмежено, так само, як і цією книжкою. З грошима не рахуйся, скільки б це не коштувало, все мусить бути так, як мало у кого буває, а точніше, як не буває ні в кого. Прийом цей потрібний для моїх справ і для... репутації нашого дому, яка трохи, більше ніж трохи, підірвана!

Дарвід говорив повільно і ввічливо, але в цій ввічливості звучали нотки наказу. Вимовляючи останні слова, він кинув на дружину жорсткий і проникливий погляд, вклонився і повернувся, збираючись йти. Тоді Мальвіна, міцно сплівши пальці, скрикнула:

— Алойзи!

Мальвіна тремтіла всім тілом. Як це? Бал — і більше нічого? Вона хотіла поговорити про такі важливі речі, як гідність людини, сумління, нестерпний примус, страх перед поглядами дітей...

Він зупинився і запитав:

— Що скажеш?

Схиливши голову, вона почала:

— Мені потрібно, я хочу поговорити з тобою докладно і рішуче...

Дарвід посміхнувся.

— Навіщо? — сказав він. — Ми не можемо сказати одне одному нічого приемного, а неприємні розмови для нервів шкідливіші, ніж чорна кава!

Вона підвела голову і через силу заговорила далі:

— Так більше тривати не може. Мое становище...

З виразом глибокого здивування Дарвід перебив її:

— Твоє становище! Але ж у тебе прекрасне становище!

Він зробив такий жест, ніби вказував на все, що було в цій кімнаті і в цьому домі, а її облив гарячий рум'янець, вона скрикнула, ніби хтось торкнувся її найболючішого місця:

— Але саме це мене найбільше... Я, власне, цього найбільше не хочу! Я маю право вимагати, щоб мені дали змогу звільнитись від цього, скинути з себе цю пишність... Піти куди завгодно...

Мальвіна всіма силами намагалась вгамувати ридання, що рвалося з її грудей. Дарвід з глибоким подивом повторив:

— Ти не хочеш? Ти маєш право?

Все в ньому: щоки, зморшки на чолі, зблідлі губи — тремтіло від ледь стримуваного гніву.

Тільки голос ще підкорявся йому. Він говорив тихо, але з сичанням:

— Яке право? Ти не маєш ніяких прав! Ти втратила всі права! Не хочеш? Ти не маєш права хотіти чи не хотіти. Ти мусиш. Мусиш жити так, як личить тобі, як потрібно мені. Ніяких рішучих розмов, ніяких театральних сцен! Я їх не хочу... я, який не втратив права хотіти. Я мовчу і вимагаю мовчання. Таким є і таким залишиться назавжди наш *modus vivendi*¹, який зрештою для тебе повинен бути найсприятливішим. Ти маєш все: високе становище, розкіш і блиск, здається, навіть любов дітей... ти маєш все, крім... крім...

Він вагався. Звичка у всіх випадках зберігати коректність боролася в ньому з гнівом, який, нарешті, переміг, і тихо, але в'їдливо, зашипів у нього на вустах:

— Крім... коханця, якого ти спровадила, з чим тебе і поздоровляю і... моєї поваги, яку ти втратила і без якої мусиш обходитись. На цю тему ми розмовляємо вперше

¹ Буквально: спосіб життя; тут: взаємовідносини (лат.).

і востаннє. Розмовляємо надто довго. Я поспішаю. На мене чекають справи. На добраніч.

Він вклонився дружині — здалеку його уклін міг зда-тися сповненим дружньої люб'язності — і пішов з спо-кійним та невимушеним виглядом; однак Ірена вже йшла до матері рівним, але поспішним кроком і, розгорнувши в руках шматок старовинної парчі, почала гово-рити:

— Я переконалася, що без твоєї допомоги не впора-юся з своїм завданням. Реставрування цього середньо-вічного дива вимагає смаку, досвідченого ока і вміння добирати тони, що понад мої сили.

Ірена зупинилася перед матір'ю і почала показувати кілька вицвілих від часу місць на розшитому великими квітами шматку матерії, який переливав срібними і сап-фіровими кольорами. Вона часто кліпала очима і, може, тому не помічала ні крейдяної блідості матері, ні треп-тіння її рук, ні розпащливого погляду. Не помічаючи нічого, Ірена голосно й весело говорила:

— В тебе сила-силенна різних шовків, що залишилися від наших спільніх робіт. Підемо глянемо на них, добре? Вони у твоїй кімнаті, кохана мамо. Мені дуже хочеться швидше почати реставрування цієї старовинної речі! Ти допоможеш мені добрati шовк, правда? Боже мій, скільки чудових речей ми вже зробили з тобою... ось цими чотирма нашими лапками, які завжди були разом, разом!

Тепер вони також були разом. Повісивши на плече шматок срібно-голубої матерії, Ірена просунула руку під лікоть матері, яка здавалась особливо блідою в обрамленні чорних агатів, і повела її через яскраво освітлену вітальню, повз шаховий столик, за яким сиділо троє, через їdalню, де метушились лакеї, і через той кабінет, що в ньому вона разом з матір'ю провела більшу частину свого життя. Нарешті вони ввійшли до спальні Мальвіни, де серед жовтого адамашку тъмяно горіла лампа. Ірена миттю замкнула двері на бронзову за-сувку, щоки її палали, швидко повернувшись до матері, вона взяла обидві її руки в свої.

— Досить вже цих таємниць, недомовок, перепон, які розділяють наші серця і вуста.

Швидкий шепіт вириався з неї, як гарячий подих раптово відкритого посуду, наповненого жаром.

— Розповімо одна одній про все... Або ні, ти нічого не кажи... не кажи... не кажи... Я все знаю і також мовчатиму!.. Тільки порадимось... разом подумаємо... О мамо!

Від звичайної суворості Ірени не лишилося й сліду, її тонкий стан гнувся й хитався, як стеблинка, а вуста, що славилися іронічною посмішкою, осипали градом поцілунків тремтячі руки й обличчя матері, крейдяну блідість якого залив гарячий рум'янець.

— Ipo! — вигукнула Мальвіна. — Пробач! Боже, прости мене!

Вона не могла більше нічого вимовити і, ставши на коліна, припала головою до жовтих подушок низького крісла. Мальвіна здавалася розбитою, знищеною. Ірена відразу охолонула. Твереза думка і сильна воля засвітились в її очах. Схилившись над матір'ю, вона майже поблажливо поклала свою ніжну руку їй на плече і почала говорити:

— Любa мамо, прошу тебе, не впадай у розпач, а головне, не муч себе докорами і ні в чому себе не звинувачуй. Ніколи не говори своїм дітям: «Пробачте!» — бо ми не можемо бути твоїми суддями... я найменше. Ти завжди була для нас добра і мила, як ангел, ми живемо з тобою і любимо тебе, я більше за всіх. Ти завжди повинна пам'ятати, що маєш віддане тобі серце і... рідне, бо це серце твоєї дочки! Треба взяти себе в руки, напружити волю, щось придумати, вирішити, рятувати себе...

Дивлячись в обличчя матері, вона з дивною усмішкою додала:

— Може, і мене рятувати, бо й я бідна, нерозумна, сама не знаю, що робити...

Мальвіна підвела голову, випросталась і поволі підвелася з колін.

— Так,— прошепотіла вона,— ти... ти... я так давно, так багато хотіла поговорити про тебе... і не наважувалася!

— Отож нарешті поговоримо! — вигукнула Ірена.

І, знову взявши матір під руку, повела її до канапи, на яку падало притемнене світло лампи.

— Двері замкнені, ніхто нам не перешкодить, і ми можемо довго розмовляти! Тільки треба нам бути розсудливими, спокійними, докладно з'ясувати, що діється навколо нас і в нас самих, і до кінця зрозуміти, чого ми

хочемо, а потім спробувати здійснити наші бажання й наміри... треба вміти хотіти!

Останні слова Ірена вимовила в ніс, наслідуючи голос барона Еміля, і засміялась, потім, опускаючись на килим перед матір'ю, яка сиділа на низькій канапі, взяла її руки в свої і, дивлячись їй у вічі, почала:

— Любаша мамо, якщо ти хочеш, я дуже швидко стану дружиною відомого медієвіста, барона Еміля Блауендорфа, і ми вдвох виїдемо до Америки... за моря!

— О ні! Ні! Ні! — скрикнула Мальвіна і, з жахом схилившись до дочки, обійняла її руками, ніби намагалась прикрити від падаючої стіни будинку.

— Ні, не це! Не це! Щось інше... Щось зовсім інше...

В цю хвилину чиясь рука нетерпляче і поспішно смикувала ручку дверей.

— Не можна! — крикнула Ірена і запитала: — Хто там?

Відповіді не було, тільки ручка ще раз повернулася, але вже несміливо, ніби благально.

— Не можна! — повторила Ірена.

За дверима, віддаляючись, прошелестіли по килиму легкі й швидкі кроки.

— Кара! — прошепотіла Мальвіна.

Ірена, раптом зсунувши брови, сказала:

— Заради неї так само, як і заради нас, треба якнайшвидше покласти край цьому становищу.

Це дійсно була Кара, яка відходила від дверей материних покоїв, схиливши голову і зморщивши лоба, зовсім забувши про Пуфика, що, як завжди, дріботів біля подолу її сукні. Півгодини тому, коли Мар'ян і міс Мері закінчили партію шахів і встали, вона також підвелася і, взявшися під руку брата, сказала:

— Мені треба поговорити з тобою, Марисю!

Кара була така серйозна, що Мар'ян, усміхаючись, відповів:

— Якщо мова твоя буде така ж урочиста, як міна, ми не дуже весело розважимося. Що ти маєш мені сказати?

Кара не відповіла, а повела його через блакитний салон до наступного, менш освітленого. Тут вона зупинилася, оглянулась навколо себе і, побачивши тільки неживі предмети, запитала:

— Чому ти посварився з батьком?

Мар'ян здивувався, почувши це запитання з її вуст. В свою чергу він спитав:

— Навіщо тобі це знати? Ти що, мрієш про роль посередниці?

Без тіні усмішки, трохи зморщивши лоба, вкритого світлими кучерями, вона повторила запитання:

— Чому ти посварився з батьком? Хіба ти його не любиш? За що ти його не любиш? Для мене татко — ідеал! Він такий розумний, благородний, великий! Коли його так довго не було з нами, я мріяла про нього і так хотіла, щоб він повернувся. Я уявляла собі, які ми всі будемо щасливі, коли він нарешті повернеться... А насправді це зовсім не так! Здається, всі в домі посварилися, сердяться одне на одного, засмучені... Я все це добре бачу, тільки не можу зрозуміти: чому? чому? чому?

Мар'ян, який пильно дивився на неї, якось нещиро і криво всміхнувся.

— Цікавість,— сказав він,— це перша сходинка до пекла і найпевніший шлях до передчасної старості. Багато знатимеш, маленька, рано зістаришся.

— Це не цікавість,— перебила його Кара,— але мені так сумно, я й сама не знаю, чому, все це так якось неприємно і... страшно. Часом мені здається, що хтось помре або зникне і що взагалі з кимось трапиться щось жахливе... сама не знаю що... але щось дуже погане. Я не знаю що, але щось трапиться...

Насупивши брови, Мар'ян перебив її:

— Якщо ти не знаєш ні що, ні з ким, ні як, що ж ти хочеш від мене? Чи я ворожка, щоб відгадувати дитячі сни?

— Це не сни,— відповіла Кара,— це щось таке, що ніби носиться в повітрі... доторкнеться... дмухне... і зникає, а потім знову повернеться, як імла... як вітер... Ти, Марисю, дорослий, і всі кажуть, що розумний. Будь ласка, поясни мені... І ще я думаю, що якби ти захотів, то міг би зробити так, щоб усе було добре. Це твій обов'язок. Хіба ти не любиш маму, татуся, Іру? Я їх дуже люблю... Я всім би пожертвувала і все віддала б для них і задля них. Я навіть не розумію, як це можна жити, не люблячи когось усім серцем, усіма силами... Я б так не могла... Але що ж? Я ще не доросла, не розумна, навіть нічого зрозуміти не можу... Ти — інша річ, але ти посварився з батьком! Ти навіть не любиш його! Я це

добре бачу. А за що? Чому? Любий Марисю, ти можеш принаймні щось сказати мені, пояснити...

Вона замовкла, а Мар'ян дивився на неї з виразом дедалі зростаючого занепокоєння. Очі його тривожно блищали, він майже розчулився. Кілька секунд здавалося, що він обійме її, приголубить, щоб стерти з цього дитячого чола зморшки. Але хіба він пастушок? Отож він повагом і холодно почав говорити:

— Моя люба, ти даремно мучиш свою маленьку голівку такими складними питаннями, ти ще не доросла до них. Я не можу нічого сказати тобі чи пояснити, бо наші з тобою поняття діаметрально протилежні. Ти говориш про самопожертву, обов'язок і любов, як гувернантка, бо за тобою й ходить ще гувернантка. Що ж до моїх незгод з батьком, то ти не зрозумієш, чим вони викликані, але, щоб бути ввічливим братом, я скажу тобі кілька слів. Бачиш, тут зустрілись і зіштовхнулись, як дві планети, дві вже сформовані і сильні індивідуальності. А також два егоїзми... Не роби таких переляканіх очей. Дурні няньки лякають дітей дідом, циганом і егоїзмом, але дорослі люди знають, що егоїзм — це загальний закон і до того ж — хороша річ. Будь також егоїстичною. Не дбай про те, що не торкається тебе особисто, і намагайся розвивати свою індивідуальність. З цією метою пограйся весело з Пуфиком і раніше лягай спати, бо, коли малі дівчатка лягають пізно спати, у них псуються колір обличчя. Завтра ж починай думати про те, яку ти сукню одягнеш на цей розкішний бал, вигаданий нашим батьком, щоб засмутити нашу маму, et ça ira!¹ А на всі ці сни, імлу та інші привиди, які то доторкуються до тебе, то зникають, не зважай! Це особливий стан душі, схильної до мрійливості та інших мальованих горщиків. Ось і все, що я, твій прадід, можу тобі сказати й порадити. Дивись на Іру і наслідуй її в мудрості і в умінні глузувати з усього на світі. На добраніч, маленька!

Він дружньо потис її руку, аж потряс її, відійшов і незабаром зник у темряві покоїв...

Кара хвилину стояла, втупивши очі в підлогу, потім підвела голову і окинула поглядом порожні кімнати, які огортала тиша. Де-не-де попід стінами горіли кулясті лампи, що виповнювали їх імлистим світлом, в якому

---

¹ I — нумо веселіше! (Франц.)

подекуди миготіли золоті відблиски і розплівалися коїти облич та пейзажів на картинах. Долі із затемнених кутків другої кімнати нечітко вимальовувалися обриси тонких і округлих ваз, відтинки білих гірлянд на стінах, ніжний серпанок збліялих фарб на гобеленах. Ще далі, в маленькому салоні, залитому рясним світлом, горіли снопи свічок в канделябрах і виблискували кришталеві підвіски, схожі на льодові бурульки чи великі застиглі слізози. А в самому кінці, в ідалльні з темними стінами, єдиною світлою плямою ясніла велика бронзова люстра, що звисала над столом. З того місця, де стояла Кара, ця пляма здавалася дуже далекою, а на всьому просторі, який їх розділяв, не чути було ні звуку, ні шелесту — жодної живої душі. Тільки раз лакей у чорному вбраний світлі палаючих свічок і зник за якимись дверима. Потім знову ні голосу, ні кроків, ні шелесту — жодної живої душі. Раптом в одній із кімнат годинник почав вибивати дев'яту. Його низький металевий дзвін гучно розлігся в тиші, що огортала порожні салони. Раз, два, три... На четвертому ударі з далекого кабінету почувся бій іншого годинника, дзвінкіший і співучіший. Це скидалося на голос і його луну, ніби неживі предмети вели якусь таємничу розмову.

Тоді Кара схопилася з місця і швидко побігла через салон до материної кімнати. В її широко розкритих очах застиг жах, а лоб під ясними кучерями наморщився...

II

Коли після десятиденної відсутності Дарвід повернувся з полювання, яке бучно і пишно влаштував у своїх маєтках князь Зенон, він одразу поринув у вихор справ, зайять та візитів, навіть для нього, звичного до таких речей, клопітних і стомливих. Він виїжджав, приймав у себе, цілі години сам або з допомогою інших писав, підраховував, проводив наради з багатьма людьми, сперечався і укладав угоди. Часом в короткі перерви між справами, ідучи в кареті після гомінливої й важкої ночі або лягаючи вже над ранок у ліжко, він думав про те, що полювання, з якого він кілька днів тому повернувся, коштує йому надто дорого. Його життя так щільно зіткане

зі справ і обов'язків, що післяожної перерви їх набирається сила-силенна і навіть у нього не вистачає сил для їх розв'язання. І заради чого? Навіщо він туди поїхав? Хіба він мав з цього особливу приємність? Де там! Ці дорослі, або й старі, люди почували себе щасливими і нещасними залежно від влучного чи невдалого пострілу, ці вельможі, що марнували час на розваги, своєю метушнею, гучними розмовами, реакцією на пролиту кров видалися йому близькими до психічного і розумового стану дикунів, нагадували дітей, часом нудних, часом смішних. Такі легкі безжурні веселощі, дещо дикунські, дещо лицарські, були недоступні його мозкові, здавна привичаеному до суровості цифр і дат. Щоправда, якось Дарвід натрапив там і на ліричний настрій. На одній з прогулянок поряд з ним опинився незнайомий юнак, який намагався передати йому свій захват від краєвиду вкритого снігом поля, свіжого вітерця, що проносився над цим полем, далекої перспективи лісу і т. д. Це був лірик. Він відвірто визнавав свою байдужість до полювання і говорив, що бере в ньому участь не заради здобичі, а через закоханість у природу. Юнак любив природу. Авжеж, авжеж! Дарвід знов, що багато хто любить природу. Мистецтво і природа справді — велика сила, якщо перед ними схиляється стільки людей. Може, він був би їх прихильником, якби життєвий шлях привів його до них, але він йшов іншою дорогою, далекою від природи і мистецтва, отже, не міг їх піznати, не мав часу. Дарвід дивиться на поле, сніг та ліс і бачить поле, сніг та ліс і нічого більше, нічого особливого. Він належить до людей, які називають кішку кішкою, а шахрая шахраєм і в душі зневажають будь-яке перебільшення, пишномовність та ексальтацію. Свого мрійливого супутника Дарвід спочатку слухав з цікавістю, вивчаючи малознайомий йому тип людини, а далі тільки з членості, приховуючи нудьгу. Проте, нудьгуючи, він удавав, що поділяє захоплення, пристрасті, веселощі. Звичайно, перебуваючи серед впливових, високопоставлених осіб, плаваючи в морі найчистішої блакитної крові, він ховав у собі іронію, презирство і позіхання, а зовні — в його поставі, розмові, усмішці — все було гладеньке, гнучке і з будь-якого погляду приємне. Це теж була праця, яка спочатку винагороджувалась своєрідною гострою насолодою.

Спершу Дарвід сам не помічав, як, походжаючи князівськими салонами, високо підносив своє мудре чоло, на якому розгладжувались зморшки, бо почував себе рівнею князям і по-дружньому з ними розмовляв та розважався. Він навіть здавався вищим, ніж був насправді, його чутливі ніздрі вбирали аромат власної величини і величини людей, що його оточували. Проте незабаром цей стан порушило якесь неприємне почуття, не досить зрозуміле, внаслідок чого похитнулася його впевненість в собі, у власній відповідності оточенню. Бо хоч би яка бездоганна і вишукана була люб'язність товариства, хоч би які улесливі слова звучали на вшанування його праці й заслуг, хоч би як міцно він стояв обома ногами на ґрунті, викутому із золота, він все-таки почував тут себе чужим, людиною, що заплуталася в колі нових явищ, опинилася у скрутному становищі. Нерідко тут говорили про речі, яких він не знав, вживали незвичайні для нього вислови, згадували про не відомі йому родинні зв'язки й події. Він почав стежити за кожним своїм словом і рухом, побоюючись, щоб якісь із них, надто вирізняючіся яскраві, не виділились на загальному тлі. Незважаючи на все, що його зв'язувало з цим тлом, він почав відчувати глибоку прірву, яка пролягала між ними.

Ця боязкість, почуття для нього зовсім нове, якого він не знав з молодих літ, останніми днями пригнічувала його разом з нудьгою і чимось третім... з почуттям ніяковості щодо чужого йому середовища. Ніщо не допомагало: ні невтомна праця, яку тут гучно вихвалияли, ні здобуті цією працею мільйони, яким відкрито віддавали шану. Серед тих людей, що в їхнє коло він завжди прагнув увійти як невід'ємна частина, на тій вершині суспільного становища, на яку він пнувся в мріях і в дійсності, він почував себе, наче на виставленому на холод незручному стільці, звідки нічого не було видно. Не було тут на чому зупинитися ні поглядові, ні думці. Порожнеча. Порожнеча й нудьга. До того ж почуття приниженості, як маленький, але в'їдливий хробачок, точило його серце. Тому не дивно, що, розуміючи марність такого роду проведення часу, він все, що бачив, чув і чого зазнав тоді, згадував з найуїдливішою посмішкою, повторюючи в думці слово: «Убоztво!»

Він був надто розумний, аби багато які речі на світі,

навіть і ті, що їх він прагнув і домагався, інколи не називати цим словом.

Після кількох днів напруженій роботи, яка дивувала тих, хто її спостерігав, і виснажувала тих, хто в ній брав участь, Дарвід, як завжди, надвечір, приймав у своєму кабінеті відвідувачів, що приходили в справах або просто з візитами. Він не робив винятку ні для кого і ніякого полегшення для себе. Приймав усіх і розмовляв з усіма, бо важко передбачити, хто з чим може прийти і хто на що може придатися, коли не тепер, то в майбутньому, якщо не цілком, то частково. Однак щоки його позападали і мова іноді ставала менш плавною. Це полювання і все, що він відчув у зв'язку з ним, а потім дні безперервної діяльності і нечуваного напруження думок позначились на його обличчі виразом втоми. А короткочасне й легке затинання в мові було спричинене тим, що його думка весь час зупинялася на тому, що ятрило його душу, підіймаючи з глибини грудей клубок слизьких змій. Кілька годин тому Дарвід запитав у секретаря, який, незважаючи на молодість, старанність і спритність, згинався під тягарем покладених на нього обов'язків, чи все готове до балу, що має не забаром відбутися в його домі, і чи багато доручень за час його відсутності той одержав від господині? Секретар дуже здивувався. Як? Хіба від цього наміру не відмовились? Другого дня після від'їзду патрона він хотів поговорити про це з його дружиною, але зміг побачити лише панну Ірену, яка заявила, що ніяких розпоряджень не дасть і що в цій справі його послуги не будуть потрібні. Після того в домі панувалатиша, не порушувана ніякими приготуваннями...

— Так! — перебив його Дарвід. — Дружина, мабуть, нездужає. Її часті мігрені... Що ж вдієш? Жіночі нерви це — *force majeure*...¹

Але зараз, приймаючи відвідувачів і розмовляючи про справи, Дарвід весь час в думках повертається до цього несподіваного опору. Як? Вона... та, для якої найвищою милістю, вершиною щастя була можливість ще стояти на чолі його дому, в близку багатства і загальної поваги, наважилася... так безсоромно противитися його волі! Він відчув таке презирство, що в думках кидав цю жінку на

¹ Непереборна сила (франц.).

землю і топтав її ногами, проте майже мимоволі звинувачував в цьому не її, а Ірену. Майже мимоволі в його уяві поставала висока, холодна і тендітна панна в чорному пухнастому хутрі і химерному капелюшку, яка внизу, біля сходів, говорить з холодним блиском в очах:

— Цей бал до добра не доведе.

Це — вона, Ірена. Та не наважилась би. Хіба ж він її не знав? Вона завжди була така м'яка... безвольна... Безсила, жалюгідна! Хіба вона могла наважитись на щось подібне! То Ірена!

Думаючи про це, Дарвід люб'язно потискував руку останньому з гостей і, проводжаючи його до порога, казав, що торговій кампанії, про яку йшлося, необхідно до-класти зусиль для розширення своєї діяльності і здобуття ширших та надійніших джерел кредиту.

— Кредит, шановний пане, кредит! Перша літера в алфавіті сучасних фінансів... Пошліть когось до столиці... когось...

Він затнувся. Знову подумав: «То Ірена!»

Потім закінчив:

— Когось з відповідною компетенцією і вагою, найкраще ту людину, про яку ми говорили. Така моя порада.

З останнім уклоном гостя двері у передпокій зачинились. Дарвід обернувся і побачив Ірену, яка стояла біля круглого столу. Сьогодні вони вже зустрічались на сходах, коли вона поверталася з прогуллянки по місту, а на нього чекала карета, і привіталися мимохідь, не зупиняючись. В нього не було ні секунди часу, щоб з нею поговорити; вона також, певно, поспішала, бо швидко бігла сходами.

— Bonjour, rère!¹ — сказала Ірена тоді, злегка кивнувши головою.

— Bonjour, Irène!² — відповів він, торкнувшись капелюха.

За ним, несучи важкий портфель з паперами, йшов секретар; за нею якийсь крамарчук ніс коробку. Оскільки у привітанні вже не було потреби, Ірена, стоячи біля круглого столу, відразу почала:

¹ Добрий день, тату! (Франц.)

² Добрий день, Ірено! (Франц.)

— Я прийшла, любий батьку, просити тебе від маминого і свого імені подарувати мені півгодини для розмови, але неодмінно сьогодні, зараз.

На ній була темна сукня з вузьким ліфом і високим гофрованим коміром, з якого, наче бутон білої квітки з напіврозгорнутих пелюсток, виглядало її продовгувате, тендітне, дуже бліде обличчя.

І вся вона у цій дуже високій кімнаті з важкими меблями здавалася меншою і нижчою, ніж звичайно. Однак на словах «зараз» і «неодмінно» Ірена так рішуче наголосила, що Дарвід зупинився посеред кімнати і вступився в неї пильним поглядом.

— Ти прийшла від материного і свого імені,— повторив він,— який урочистий і категоричний тон! Певно, ти хочеш пояснити мені, з якої причини твоя маті і ти вважали за можливе опиратися моїй волі...

— Ні, батьку,— відповіла Ірена,— навпаки, я маю намір повідомити тебе про мамину і мою волю...

Дарвід швидко запитав:

— Щодо балу?

— Ні, йдеться про значно важливіше, ніж бал.

З хвилину обое мовчали. Якби слова, якими вони обмінялися, були менш уривчасті і не так нервово вимовлені, вони почули б у кутку кімнати, за стіною книг, розставлених на гарно оздобленій етажерці, якийсь шелест, що тривав одну мить. Хтось там поворухнувся і відразу завмер.

— Йдеться про значно важливіше, ніж бал,— повторила Ірена,— про спокій, честь і совість моєї матері.

— Що за помпезні вислови! — уривчасто засміявшиесь, вигукнув Дарвід.— Я дедалі більше переконуюсь; що екзальтація — це хвороба, поширена в моїй родині! Я волів би, щоб ти говорила простіше...

— Те, про що я маю казати, зовсім не просте, отже стиль моєї мови відповідає змістові,— відповіла Ірена. Сіла в одне з крісел, склала руки на колінах і напружену застигла між широких і важких підлокітників.

— Річ, про яку я маю говорити з тобою, любий батьку, дуже складна і тонка... Чи ти, батьку, поділяєш мою думку, що можна впасти в так званий гріх, маючи благородне серце і незмірно страждаючи? Звичайно вважають, що це страждання — справедлива кара чи покута за зроблену помилку, але я вважаю цю думку малюванням

горщиком. Боже мій, адже все на світі таке складне, мізерне, відносне...

Вона говорила зовсім спокійно, лише при останніх словах злегка знизала плечима. Дарвід, слухаючи її, оставпів.

— Як це,— почав він приглушеним голосом,— ти...ти... прийшла говорити зі мною про це! Ти все знаєш? Розумієш? І прийшла про це говорити?

— Любой батьку, щоб наша розмова могла привести до певних наслідків, ми повинні передусім усунути всі мальовані горщики...

— Що це значить? — запитав Дарвід.

— Що? Мальовані горщики? Це нікчемні глиняні зліпки, тільки гарно розмальовані, в даному випадку, наприклад, мальованими горщиками була б моя наївність, соромливість, скромність і тому подібні церовані шкарпетки!

Вона засміялась.

— Я давно вже знаю, що сталося... Коли я була ще маленькою дівчинкою, якось, вбираючи в кутку кімнати свою ляльку, я почула розмову між тобою, батьку, і мамою, яка запала мені в пам'ять і дуже допомогла зrozуміти те, що сталося потім. Тебе, батьку, завжди так поглинали справи, що ти майже ніколи не бував вдома. О ні, я не збираюсь тебе осуджувати, любий батьку, зовсім ні! В цьому є логіка, проста логіка. Ти гнався за тим, що було твоїм щастям і радістю, а мама... бідна мама схилилась, щоб підняти для себе хоч трохи щастя й радості. Тільки твоє щастя і радість, батьку, були відкритими, ясними, тріумфуючими, а мамині... таємними, отруєними, повними сорому...

Вперше під час розмови голос її затрептів. Схиливши голову, вона рожевим кінчиком пальця зняла з сукні якусь порошинку, що впала на неї, потім, дивлячись на батька, який сів проти неї, спокійним, ясним поглядом, вела далі:

— Щоб тебе, батьку, переконати, яке важливе і вирішальне значення має наша розмова, я дозволю собі відкрити для тебе потаемні, відомі лише мені пружини, що призвели до так званого гріха і нинішнього стану мами...

Нервовим рухом посадовивши на ніс пенсне, Дарвід запитав:

— Може, краще обминути це і відразу приступити до справи?

— Ні, батьку,— заперечила Ірена,— дозволь мені зібрати у тебе кілька хвилин. Це необхідно. Кожна людина має так звану душу, особливу, не схожу на інші...

Вона замовкла на мить, знизала плечима:

— Хіба я, зрештою, знаю? Може, їй душа мальований горщик! Але така загальновживана назва дається нашим почуттям і нахилам. Отже, *pour la commodité de la conversation*¹ я вживатиму це слово.

Вона всміхнулася і вела далі:

— Душі бувають різні: тверді як сталь і м'які як віск, недоступні жодним почуттям і вразливі. У мами душа м'яка і вразлива. Як повітря для дихання, її потрібні ніжність, опіка, довір'я... чи я, зрештою, знаю?.. Всі інгредієнти так званого кохання, прихильності і т. д. У тебе, любий батьку, душа зі сталі і завжди так багато справ... ми ще були дітьми... Кара тоді ледве починала говорити... Що ж? Настала мить... хіба я знаю яка? На цьому я не розуміюся... але... кінець кінцем трапилось те, що в тебе самого під час твоїх численних подорожей, напевне, траплялося не раз... Адже так? Адже так?

Обличчя її в темних складках високого коміра залилось рум'янцем, але вона уривчасто засміялась і дивно іскристими очима дивилась просто в обличчя батька.

— Бо,— додала вона,— треба мати ревматизм думки, щоб вірити, що ти, батьку, завжди кохав лише одну маму і навіть взагалі її кохав. Мама, напевно, цьому не вірила.

— Ірено! — крикнув Дарвід, але вона не дала себе перервати.

— Пробач мені, батьку, і дозволь тобі сказати, що я не осуджу тебе! Де там! У тому, що я кажу, нема й натяку на осуд. Я тільки з'ясовую і стверджую факти й причини. Тільки. Це необхідно. Без цього не можна було б зрозуміти мамину і мою вимогу, яку я зараз викладу. А тепер я повертаюсь до питання про душу, індивідуальну душу. Це питання величезної ваги. Так звані помилки можуть бути породжені як підлими, так і благородними душами. Про першу мені мало відомо,

¹ Для зручності розмови (франц.).

але, коли помилка породжена благородною душою, це, батьку, велика й жахлива мука... Я її бачила і, дивлячись на неї, зрозуміла, що так зване кохання і так зване щастя — це мальовані горщики. Ідилія! Може, десь вони є, але те, що я бачила, не спонукало сприймати речі під... ідилічним кутом зору!

Дарвід рвучко підвівся.

— Приступай до справи, Ірено, приступай до справи! Говори про ту вимогу, заради якої ти сюди прийшла! І чому ж то вже так страждала твоя мати?.. Краще було б, якби ти без цього вступу відразу сказала, чого хочеш. Чи її мучили докори сумління? Я не маю часу займатися психологічним аналізом і хочу якнайшвидше закінчити цю розмову. Що ж! Може, крім сумління та інших речей, йдеться й про те, що вона не знайшла в коханцеві того, про що мріяла її чутлива душа? Мені соромно з тобою про це говорити. Кажи скоріше, чого ти хочеш.

Тремтячою рукою він підніс цигарку до свічки, що горіла на письмовому столі, по щоці його пробігла судорога, чоло вкрилося зморшками, він раптом ніби зіщулився й постарів. Ірена дуже зблідла, стежачи поглядом за батьком, посинілими губами вона відповіла:

— Так, батьку, сумління. У маминій душі глибоко закладено те, що називається сумлінням. До того ж почутия сорому перед нами і принизливе усвідомлення того, що все, чим вона користується, належить тобі.

В цю хвилину десь у кутку кімнати знову щось зашаруділо, але ніхто не звернув на це уваги.

Дарвід, пройшовши кілька разів по кімнаті, зупинився.

— Говори ж, скоріше! — сказав він. — Не розумію, чого твоя мати може вимагати. Я залишив її на становищі шанованої дружини, матері і господині дому. Вона оточена розкішшю, красується у вищому світі і користується всіма благами життя...

Ірена з жалем розвела руками:

— Саме того, саме того, що ти вважаєш найвищою милістю, мама не хоче. Вона не хоче ні тішитися повагою світу, яку, на її думку, не заслужила, ні користуватись розкішшю, яка належить тобі і заправлена твоїм мовчазним презирством. Мама хоче залишити цей дім і взагалі світське життя з усією їого розкішшю і близком.

Я про це знала вже давно, і тому мала намір одружитися і разом з мамою піти звідси...

Дарвід вгамував хвилювання, слова дочки торкнулися фактів, а факти вимагають спокійної розсудливості.

— Якщо ти збираєшся говорити про свій намір стати дружиною барона Блауендорфа, то я мушу тобі сказати...

— Не треба, батьку, говорити, тому що я вже відмовилась від цього наміру. Він у мене був, але я від нього відмовилася. Тепер його змінив зовсім інший. Ти успадкував від своїх батьків село десь у глухій провінції. Я прошу тебе подарувати мені це село, дати мені його в посаг, але зараз же. Я гадаю, навіть знаю, що ти мав намір дати мені посаг вдесятеро більший. Отож від дев'яти десятих я готова відмовитись усно, чи письмово, чи в будь-якій формі, будь-яким чином, як ти мені вкажеш. Але одну десяту я хотіла б одержати негайно і про це прошу тебе як милості, сердечно прошу...

Низько схилившись, вона звела на батька очі, повні сліз, які, проте, відразу стримала. Дарвід хвилину помовчав і, нарешті, відповів:

— Хоча я не розумію цієї примхи, але не бачу в ній нічого неможливого чи поганого. Навпаки, я радий зробити тобі приємність, і ти хоч завтра станеш власницею цієї... нудної, богом забutoї глушкини. Але що ти з нею робитимеш і навіщо вона тобі?

Ірена підвелася, швидко обійшла навколо столу і, нахилившись, поривчасто притисла до губів батькову руку, потім, повернувшись на своє місце, сказала:

— Дякую тобі, батьку. Ти виконав моє найпалкіше бажання. Ця, як ти її називаєш, «богом забута глушина» саме таке місце, про яке мріє мама. Ми, можливо, як найшвидше виїдемо звідси і оселимося там...

— Що? — подавшись вперед від подиву, скрикнув Дарвід, але одразу взяв себе в руки і спокійно заговорив:

— Я переконуюсь, що коли я розмовляю зі своїми дітьми, мене ніщо не повинно дивувати. Я повинен бути готовий до будь-яких несподіванок...

— Це природно, батьку, бо ми майже не знаємо одне одного... — перебила його Ірена і продовжувала: — В докорах сумління і в інших почуттях такого роду мама впадає в крайності, жадає покути, добровільного прийняття кари. Якби цьому сприяли час і обставини,

вона, певно, пішла б у монастир і одягла власяницю. Це крайнощі, але що ж вдіш? Різні бувають характери: у неї такий. Однак мамине бажання залишити світський гамір і розкоші я цілком розумію, бо насамперед...

Вона зневажливо махнула рукою.

— Всі ці почесті, розкоші — це «ворота, перед якими стоять могильники», тобто за ними панує тільки тлін, порожнеча, ніщо...

— О господи!.. — сказав Дарвід.

— Що ти кажеш, батьку? — запитала Іrena.

— Твій вік, прекрасне становище, в якому ти перевуваєш змалку,— і така розчарованість...

— Саме це прекрасне становище, дорогий тату... Може, власне, через прекрасне становище... Та зараз ідеться не про мене... Але в результаті того настрою, який ти називаєш розчарованістю, я розумію бажання мами залишити світ, тим більше, що якби я була у її становищі, то й для мене, так само, як і для неї, вся ця пишнота, шана, розкіш, розваги були б нестерпні. Це вже залежить від характеру. Крім того, мама пам'ятає, що все, чим вона користується, належить тобі, а користуватися багатством, заправленим презирством і явною неможливістю будь-коли порозумітися,— це справжня отрута... Через це я просила тебе, батьку, подарувати мені Криничну. Я твоя дочка, і, здається, ти не збиралася позбавляти мене спадщини, а коли я одержуватиме тільки від мене.

Голос її слабшав, вона вже сиділа не так рівно; на всій її постаті позначилась втома. Все, що вона викла-ла батькові, коштувало їй багато сил, хоч вона і намагалася це приховати. Дарвід, з хвилину помовчавши, почав:

— Мені здається, що я Алі-Баба і слухаю казки Шехерезади... Припустимо, що я погоджуєсь здійснити цей намір, що ви... що ти там робитимеш?

— Я ще добре не знаю. Це мамина думка, мамине бажання, вона щось придумає і мені вкаже. Роздивимось на місці, побачимо... До маминих планів, крім тиші, відлюддя, скромного життя, входить також праця...

Вона говорила тихо, була втомлена.

— Ідилія! — засміявся Дарвід.

— Так, батьку, я сміялась з усіх ідилій, а не знала, що одну з них бережу в собі. А вона врятувала мене від багатьох вчинків, можливо, навіть дуже страшних. Так, у мене своя ідилія: я люблю маму...

Зараз її губи, відомі у світі виразом передчасної терпкої іронії, тримали, як у дитини, що збирається заплакати.

Дарвід рвучко обернувся до неї і з сичанням вимовив:

— За що?

Ірена звела на нього сумний погляд і голосом, в якому звучали ніжні нотки Мальвіни, відповіла:

— Не знаю, чи може хтось докладно відповісти на запитання: за що любить? Мама завжди була добра... зрештою я не знаю... вона дуже мила... і ми завжди були разом... хіба я знаю? Може, й тому, що зараз вона така... нещасна... Бачиш, любий батьку, я щира і відповідаю на твої запитання, як тільки можу... Прошу тебе зважити на страждання матері... і на моє прохання і не чинити опору нашим намірам.

Дарвід зупинився серед кімнати, підвів голову, очі його бліснули сталлю.

— Ні,— сказав він,— я ніколи не пристану на те, щоб моя дочка животіла в глухому закутку тільки тому, що її матері забаглося ховати там свою ганьбу.

— Любий батьку,— відповіла Ірена,— я мушу сказати тобі, що через твій опір наш від'їзд набере форми відкритого розриву, ще більш неприємного для тебе...

Ірена встала, її обличчя, відтінене складками високо-го коміра, знову набрало виразу напруженості і енергії. Стомлена і схвильована ще хвилину тому, вона, відчуваючи потребу захищатися, знову знайшла в собі сили.

— Чи ти припускаєш, батьку, що можеш те... що сталося, зрозуміти, як це звичайно називають, пробачити і повернути мамі повну повагу і свою дружбу?

Дарвід застиг, наче залізний, і з лихою посмішкою на вустах відказав:

— Ні, мені дуже прикро, але я не можу розігрувати комедію велиcodушності, хоч, здається, ця комедія популлярна. Те, про що ти говориш, абсолютно і назавжди неможливо.

Ірена ствердно кивнула головою.

— Отже, я і мама повинні звідси виїхати,— сказала вона,— якщо не до Криничної, то до якогось далекого міста, за кордон. Я добре володію чотирма європейськими мовами, вмію малювати і ще дещо робити, у мами справжній хист до рукоділля, до того ж вона колись прекрасно грала і зараз легко згадає музику. Ми даватимемо уроки, може, знайдемо ще якусь роботу... не знаю... у всякому разі зможемо існувати. Але прошу тебе, батьку, повір, що ми в жодному випадку тут не залишимось.

Усміхнувшись блідими, майже синіми вустами, вона додала:

— Або ми оселимося в Криничній, або зароблятимемо собі на життя десь далеко, як волієш, батьку. Остаточне рішення залежить від тебе. Те чи інше ми зробимо напевно, власне, зроблю я, оскільки я залишилась... єдину опорою матері. Я вже кілька місяців повнолітня, мені сповнився двадцять один рік, і ніхто і нішо не зможе перешкодити мені в цьому...

Дивлячись у цю хвилину на неї, можна було повірити, що їй ніхто і нішо не перешкодить здійснити свій намір. Незважаючи на жіночність і молодість, Іrena здавалася живим портретом батька. Така ж, як і в нього, холодна самовпевненість, такий самий ясний, сталевий, проникливий погляд, така ж загадкова усмішка на вразливих і разом з тим холодних вустах. Ніби мимоволі притишивши голос, Іrena вела далі:

— Ми мусимо рішуче покласти край нашій... сімейній ідилії також і заради Кари. Це ще пастушок... вона нічого не знає... всіх любить... не просто любить, а обожнює. Життя ще не торкнулося її краєчками своїх... ангельських пір'їнок. Уяви собі, батьку, що буде, якщо воно зараз до неї доторкнеться... якщо в цей маленький вулкан високих почуттів потрапить шлак... обізнаність з усім цим! А таке може статися щохвилини. Коли не змінити стан речей, це може статися...

Іrena замовкла, Дарвід також мовчав. Здавалося, лише останній доказ дочки він вважав гідним уваги. Втишу один за одним увірвалися два звуки: спочатку звідкись, з кутка кімнати, почулося шарудіння, цього разу не таке тихе, як раніше, а голосніше, скоріше легкий стукіт, ніж шарудіння, і майже одночасно у відчинених дверях вітальні пролунав голос лакея:

— Коней подано.

Ірена повернула голову в бік цього шарудіння чи стукоту, але подумала, що то зсунулись зі столу папери, яких тут було безліч, або впала якась книжка. Дарвід також почув цей звук, але, глянувши на годинник, відразу ж забув про нього.

— Я вже запізнююсь,— сказав він,— ти торкнулась питань, над якими я повинен подумати. Не можу заперечити, що вони досить важливі. Я все обміркую і найближчим часом попрошу тебе продовжити нашу розмову. До побачення і, можливо, до завтра.

— Прошу тебе, батьку, тільки до завтра,— сказала Ірена.— Тож до завтра?..

Mic Мері сиділа в кімнаті своєї вихованки, в цьому чудовому гніздечку, що його звило багатство, як символ ранньої весни життя. Стіни від стелі до підлоги були задрапіровані кретоном та мусліном, що спадали легкими складками, по яких, здавалося, сама весна розсипала свіжі квіти. Стіни, вікна й меблі потопали в незабудках і бутонах троянд, розкиданих по такому ніжному блідо-жовтому тлі, наче його пронизувало сонячне проміння. Безліч вічнозелених рослин біля вікон здавалися гаями, створеними для слов'янського співу; майстерно виготовлені іграшки, порцелянові статуетки наводили на думку, що тут мешкає маленька дитина, яка бавиться ляльками, і, мабуть, бачить райські сни на постелі серед мережив та атласу, що вкривали ліжко, інкрустоване перламутром. Проте сила великого формату книг, що виблискували позолотою оправ, свідчила про вдумливе і послідовне розвивання дитячого розуму. Зрештою, на всьому тут: на маленьких стільчиках, ширмочках, що нагадували крильця метелика, на молочній білості меблів вигравали веселкою перламутрові барви. Весняні тони, веселі мотиви і витончені форми сповнювали кімнату маленької мільйонерки дитячою невинністю і лагідністю; рожеве світло великої лампи згори донизу заливало цю веселу кімнату.

Mic Мері, освітлена рожевим світлом лампи, здавалась чимось стурбованою. Її чистий лоб під гладенько зачесаним волоссям був спокійний, але в замисленому погляді і в схиленій на руку голові відчувалась тривога. Наскрізь пройнята сердечністю й чистотою, які панували в парафії англіканського пастора, вона сумлінно віддавалась своїм обов'язкам, коли їй довірили виховання

в незвичайних умовах однієї з тих рідкісних душ, які приходять на світ полум'яними. Вже три роки тому, відразу після їх знайомства, міс Мері побачила в Карі одну з таких душ, для яких жити — значить любити, обожнювати... вірити і — нічого більше. Крім цього, ніяких мрій, ніяких бажань. Всі думки і прагнення виходили з серця й зосереджувались в серці. Кари була притаманна чутливість, джерело якої так само не можна пояснити, як геніальність деяких натур. А почуттям її був властивий запал, вони вимагали задоволення, як у інших натур голод вимагає годування тіла. Властивості іскри і птаха. Загадка життя, що містилась у двох словах: палати й летіти. Разом з тим вона була жвава і пустотлива, торохтійка і реготуха. Опам'ятившись від задуми, в яку вона дедалі частіше поринала, Кара ставала веселою і розпещеною дитиною, її тонкий голосок, швидка мова, яку доповнювали майже театральні жести, сміх і співи нерідко лунали в цій кімнаті, а часом і в порожніх салонах. Сьогодні, тільки прокинувшись, вона розщебеталась; ще не одягнена, обняла голими руками міс Мері і, заглядаючи їй в очі, цілуючи чоло, почала декламувати вірші і розповідати свої дитячі сни.

— Чого ти така весела? — спитала міс Мері. — Невже ти радіеш, що незабаром у нас має відбутися бал?

Кара зневажливо відкопилила яскраво-червоні губки і відповіла:

— Бал! Що мені бал! Я не хочу ніякого балу! Мама і Іра теж не хотуть, я піду до татка і попрошу відклести цей бал! Але мені так сьогодні весело! Сонечко сьогодні таке веселе! Ви бачите, міс Мері, як тріпотливе проміння стрибає і перебігає по листячку... мов живе, мов живі вужики! Ні, наче золоті метелики!

Витягнутим пальцем вона показала на гру сонячного світла серед розставлених біля вікон рослин, а сама в білій батистовій сорочечці, що закривала струнку шию і вузькі плечі, нагадувала лялечку метелика, який звільниться від сповітків дитинства.

Ввечері, ще повторюючи історичні дати і віршовані рядки, якими вона займалась цілий день, Кара трохи покрутилась по кімнаті, потім схопила на руки Пуфика, зробила міс Мері низький реверанс, присівши мало не до підлоги, і заявила, що йде до батька. Вона вже хто знає, як давно не розмовляла з ним жодної хвилини. Він виїз-

див, потім не мав часу... А вже сьогодні вона його підстеже... перечекає відвідувачів, гостей, всіх, перехопить батька і приведе до маминого кабінету. Прийде туди і міс Мері, а може, й Марись...

Її ідилічна душа, як птах про гай, завжди мріяла про затишок, тихі, щирі бесіди, сердечні зв'язки і дружні потиски рук. Англіканська парафія в гущавині старих дубів, про яку розповідала міс Мері, здавалася їй райським куточком. А материн кабінет був такий затишний і повний пахучих квітів...

Вже минула година з того часу, як Кара пішла з Пуфиком на руках і мрією про райський куточек, що світилась в її очах. Міс Мері була занепокоєна. Останнім часом вона безнастанно відчувала тривогу. Гувернантка пильно стежила за зміною настрою Кари і відгадувала причину її смутку. Але нічим не могла зарадити. Бажаючи добра родині, в яку її закинула доля, і користуючись в ній пошаною і доброзичливістю, вона все-таки залишалась тут чужою. Англійка бачила все й мовчала. Тільки намагалася більше бувати з Карою і спрямовувала її думки на те, що не стосувалося цього дому. Будинок був чудовий, але його покоями серед шовку, плюшу, аدامашку, муару, позолоти й дзеркал блукали якісь примари.

Від брами долинув гуркіт карети, на вулиці він заглух і нарешті замовк вдалини. Це господар дому поринув у метушню великого міста, щоб повернутися десь наприкінці ночі. Минуло чверть години, Кара не поверталася. Може, пішла до матері? Ще чверть години. Міс Мері підвелася і взяла маленький підсвічник, який хотіла запалити, щоб освітити собі шлях по темних салонах. Але в цю мить за пишними складками кретону і мусліну поволі відчинилися високі двері, оздоблені позолоченими арабесками і обведені золотою каймою, до кімнати увійшла Кара з Пуфиком в руках. Вона так низько схилила голову, що нижня частина її обличчя сковалася за шовковистою шерстю песика. Сідаючи, міс Мері запитала:

— Де ти була після батькового від'їзду, Каро? Може, у мами?

У відповідь за кілька кроків від дверей пролунав глухий стукіт. Це Пуфик упав на килим з опущених рук. Ніколи ще Кара не поводилася зі своїм улюбленицем так байдуже чи необережно. Міс Мері, подавшись вперед, вступила в неї тривожний погляд. Боже! Що сталося?

Хто ж може знати, що, але щось напевне сталося. Щоки в Кари, колір яких був звичайно подібний до пелюсток польової троянди, зблідли, наче муслін, що вистилав її кімнату, а завжди яскраво-червоні губи були ледь окреслені вузькою і блідою рискою. Висока, тонка, виструнчена, вона пройшла по кімнаті, з опущеними руками, не повертаючи голови, дивлячись кудись в далечіні сухими очима, і, як автомат, опустилась на низенький стільчик біля міс Мері. Англійка доторкнулася до її руки і відчула крижаний холод.

— Що з тобою, люба? Ти захворіла?

Не відповідаючи, Кара підвелася і підійшла до рослин біля вікна. Стоячи спиною до міс Мері, вона, здавалося, розглядала рослини, але за хвилину обернулася і, ступивши кілька кроків, зупинилася, втупивши очі в підлогу.

— Підійди до мене, Каро! — гукнула її міс Мері.

Кара підійшла і сіла поруч з гувернанткою. Англійка проникливо подивилась на неї і тихо запитала:

— Тебе щось стривожило? Чи, може, хтось...

Вона не закінчила, бо, різко повернувшись до неї зблідле личко, Кара поспішно проказала:

— Ні, ні, ні!

Струнка дівоча постать зсунулась зі стільчика на килим, а маленька дуже важка голівка притулилась до колін міс Мері. Але як тільки м'яка долоня англійки торкнулася її волосся, Кара підвелася з підлоги і пішла в глиб кімнати, зачепивши сукнею легку ширмочку, що стояла серед інших меблів; ширма, впавши, грюкнула. Не звертаючи на це уваги, Кара повернулась до лампи, обличчя її ще більше зблідло, вона сіла навпроти англійки, розгорнула одну з книжок на столі. Від зведених угору брів чоло її вкрилося густими зморшками; вона, здавалося, читала, але за хвилину рвучким рухом закрила книгу, знову підвелася і попрямувала до дверей, що вели в салони.

— Ти йдеш до мами?

Кара не відповіла, тільки вже біля дверей сіла на маленький стільчик. Тоді Пуфік підбіг до неї і, спершись передніми лапками на її коліна, лизнув її руку. Проте ця рука, завжди така ласкова, різким рухом відіпхнула щуценя далеко від себе. Mіс Mері встала й пішла до дівчинки, але ледве вона дійшла до середини кім-

нати, як Кара теж підвелася і рушила їй назустріч. Англійка схопила її за обидві руки.

— Люба! — почала вона.— Ти мене лякаєш! Що сталося? Сталося щось? Ти повинна мені все розповісти... Я твоя приятелька і друг твоєї сім'ї... може, я зможу тобі щось порадити... Що сталося? Сталося щось? Що з тобою?

Сухі, темні очі дівчинки, які дивилися ніби звідкись здалеку, зустрілися з добрим, стурбованим поглядом гувернантки, і вуста її ледь прошепотіли:

— Нічого! Нічого!

Потім вона ступила кілька кроків, зупинилася біля столика з лампою і знову розгорнула одну з книжок, що лежали на ньому. *Mic Mері* підійшла до неї, обняла її, але Кара злякано вислизнула з її обіймів, поклала на місце книжку і, відвернувшись, знову кудись пішла... Англійка, повернувшись до дверей, промовила:

— Я піду по твою маму!

Але тут-таки злякано зупинилась, бо Кара, зібравшись із силами, несподівано голосно крикнула:

— Hi!

Зіниці її очей розширились, вона почала тремтіти.

Сумніву не було. В анфіладі порожніх покоїв, що тяглися за дверима, прикрашеними золотими арабесками, вона побачила привид. Але який же він був? Звідки виповз? Англійка не знала, вона сіла, бліда від хвилювання, безсило опустивши руки на коліна. Що вона могла вдіяти, коли ці посинілі вуста мовчали, ніби на них накладено якусь священну чи пекельну печать? Батька немає вдома, а викликати матір, коли від самого її імені з грудей дитини виривається крик жаху, було б марною жорстокістю... Брат!.. Старша сестра!.. Англійка, вагаючись, розвела руками... Треба зачекати, на якийсь час лишити її на самоті. Може, заспокоїться, переборе страх, заговорить...

Полищена на саму себе, Кара підійшла до ліжка, стала на коліна і сковала обличчя в м'якій постелі, але за кілька хвилин, вигнувши, як змія, свій гнучкий стан, повернулася обличчям до стелі. В цій позі вона залишалася досить довго і тільки щохвилини змінювали положення голови, яка спиралась на край ліжка. *Mic Mері* пригадала, що люди, які терплять від гострого болю, марно намагаються полегшити його, щохвилини змінюючи місце

і позу. Ій спало на думку, що від почуття гидкої нудоти обличчя теж блідне і споторюється нестерпною відразою. Можливо, почуття нестерпної огиди переповнювало Карине серце, голова її безсило метлялася з боку на бік, а з грудей вириався глухий стогін.

— Каро! Люба! В тебе щось болить?

Від ліжка долинув ледь чутний шептіт:

— Hi!

Кара підвелаася, підійшла до міс Мері і, сівши на килим, поклала голову її на коліна. Закинула руки на розкуювдане волосся, але вони безсило опустилися і, мов неживі, впали на килим. Сухі і палаючі очі її були безтімно втуплені в стелю. Англійка нахилилась до неї і, намагаючись говорити тихо й лагідно, як тільки могла, знову спитала:

— Що сталося? Що з тобою?

Змінивші положення голови і так нею труснувши, ніби бажаючи щось скинути, дівчинка прошепотіла:

— Нічого!

І, підвівшись, знову пішла в глиб кімнати. Її груба, коротка коса, схожа на розтріпану плетеницю з шовкового льону, нерухомо лежала на вузькій спині, повислі кисті рук здавалися двома пуп'янками троянд, що схилялися з куща. Кара з хвилину стояла перед зеленими рослинами, а потім обійшла їх і сковалася від погляду міс Мері між густими пальмами і вікном. За вікном чорнів зимовий вечір, на сніг, що вкривав великий сад, падали плями червоного світла від ліхтарів, що світилися на вулиці за огорожею саду. Саме в цей сад кілька місяців тому Кара серед ночі відчинила вікно, щоб помилуватися при місячному сяйві першим снігом і памороззю. Зараз, наприкінці зими, там ще лежав, мабуть, останній сніг.

Минуло чимало часу. Mіс Mері встала і ввійшла в тісний куточок між рослинами і вікном. Кара стояла біля вікна, вдивляючись чи то в темряву, чи то в розкидані по ній червоні плями ліхтарів. Mіс Mері помітила, що її обличчя змінилось. Дівчинка не була вже така бліда, на щоках її виступив живий рум'янець.

Риси її обличчя вже не здавалися такими застиглими; вираз бридливої відрази і глухої муки змінився глибокою задумою. Як це часто бувало в хвилини роздумів, Kara притиснула до вуст кінчик пальця. Mіс Mері полегшало на серці. Дівчинка, вже не така бліда, над чимось

замислилась, стойть на одному місці, отже, приходить до пам'яті, незабаром, мабуть, зовсім заспокоїться і розповість, що сталося.

— Може, хочеш, щоб я тобі щось прочитала?

Кара заперечливо похитала головою і прошепотіла:

— Я хочу спати.

— Спати? Так рано? Ти, певне, втомилася... Добре, люба! Ляж і відпочинь. Я покличу Людвіку, щоб вона постелила тобі ліжко. Або ні... Я зроблю це сама. Не треба, щоб хтось тут крутився і заважав нам розмовляти.

З глибокою ніжністю і лагідною грацією розбиравши постіль, що шелестіла шовками і вкривала мереживом її руки, міс Мері жваво розповідала про безліч близьких, добре знайомих речей, які завжди цікавили Кару, і хоч з-за рослин не долинало жодного звуку, її ласкавий голос розганяв похмурість і тишу кімнати, усіяну різнобарвними відблисками перламутру, що вигравав при свіtlі лампи.

За півгодини двері з вітальні прочинилися, і голос Ірени вимовив кілька слів по-англійськи. Mіс Mері навшпиньках швидко підійшла до дверей.

— Кара вже спить,— прошепотіла вона,— не треба її будити, вона трохи нездужає.

Двері тихо причинились, а через кілька хвилин покоївка тихенько внесла на таці чай з розкішною вечерею. Незабаром до кімнати ввійшла Мальвіна. Занепокоєна, вона тихо наблизилась до доччиного ліжка.

— Що з нею? — прошепотіла Мальвіна.— Чому вона так рано заснула?

Mіс Mері вимовила кілька заспокійливих слів. То була обережність. В цьому домі завжди, а сьогодні більше, ніж завжди, вона відчувала потребу бути обережною у висловах, у виявленні будь-яких спостережень.

Обидві довго дивились на дівчинку, яка, здавалося, міцно спала, глибоко й рівно дихала, тільки по щоках її розлився заяскравий рум'янець. Мальвіна нагнулась і довгим поцілунком припала до доччиного чола. Тоді міс Mері помітила щось, в чому не була певна, може, це її тільки здалося. Її здалося, що, коли мати торкнулася вустами лоба дівчинки, та здригнулася всім тілом. Але міс Mері не була впевнена в тому, що Kara насправді

здригнулася. Після того, як Мальвіна пішла, англійка ще довго стояла біля ліжка, вдивляючись в худеньке личко, на якому дедалі дужче палав рум'янець. На пурпuroвих вустах виступило кілька чорних плям, вони за смагли і напіврозтулилися, відкривши близкучі перлини дрібненьких зубів.

«Вона хвора, але заснула», — думала міс Мері. Може, страх, який, на її думку, охопив дівчинку в порожніх салонах, був лише вимислом, витвором хворої уяви? Напевно, стан дівчинки викликаний лише слабким здоров'ям, можливо навіть легкою недугою, якщо вона так швидко заснула.

В Каріній кімнаті, наче блукаючий вогник, горів маленький нічник; поряд за відчиненими дверима до глибокої ночі шелестіли сторінки книжки, які гортала англійка. Mіс Mері довго не лягала спати, багато разів піджодила до дверей і, нахиляючись, здалеку дивилась на ліжко, з якого чути було рівне дихання. Спити. Час від часу Кара ворушилась і стогнала, потім знову затихала. Біля її ніг, мов клубок сірого шовку, лежав Пуфік і стиха хропів. Вулиця за садом затихала і, нарешті, зовсім замовкла. Світанок вже білив спущені штори на вікнах і розсіював над меблями чорну завісу темряви. Mіс Mері, втомлена, в довгому пеньцюарі, готова миттю схопитися з ліжка, заснула, але скоро прокинулась з почуттям невимовної тривоги. Розбудив її різкий холод, крізь відчинені двері у кімнату вривалося морозне повітря. Англійка враз підвелася і з криком вбігла до Кариної кімнати. Вже з порога вона побачила крізь розкидисте пальмове листя навстіж відчинене велике вікно, а на підвіконні тоненьку Карину постать, білу в сірому світанні. Коли вона це зробила? Чи довго так сиділа, спершись на віконну раму, звісивши в сад босі ноги, з голими племчима і грудьми, не прикритими навіть тонким батистом сорочки? Ніхто ніколи не довідався. Mіс Mері — з силою, яку може надати людині тільки жах, зняла дівчинку з підвіконня і, несучи її до ліжка, відчула, як змерзло її тіло, наче це був закляклив труп, але Карині груди піднімались і опускались в тяжкому, хрипкому диханні, а щоки й лоб палали. Півхвилини — і вікно зачинене, довгі й гнучкі руки міс Mері щосили розтирають вкриті гусячою шкірою груди й плечі, намагаючись їх розігріти, але вони холодні як лід.

— Дитинко! Недобра! Найдорожча! Бідна! Навіщо ти це зробила? Як ти наважилася на такий страшний вчинок? Чи розуміла ти, що робиш? Чи це нещасний випадок, чи ти навмисне? Скажи, навмисне? Скажи! Скажи!

Кара вперше глянула прямо у вічі англійки, рвучко відкинувши голову, очі її переможно блищають, усмішка розсунула засмаглі вуста. В цьому блиску очей, в усмішці і вигині шиї на мить ще раз постала свавільна і непокірна Кара, потім у неї зацокотіли зуби і вона почала так тримтіти, що зашелестів шовк на постелі. До цього шелестіння прилучився сухий, надсадний кашель, що струшував холодні як лід слабкі груди, вкриті зморшеною, ніби зів'ялою шкірою. Mіс Мері підхопилась з колін. Вона вигукнула, плутаючи слова:

— Батьків! Лікаря!

Десь далеко з вулиці долинуло дедалі ближче торохкотіння карети і, нарешті, за воротами вщухло. Mіс Мері, вся в білому, з розкиданім по плечах волоссям бігла до покоїв господаря дому, минаючи салони, де з-під чорного серпанку, оповитого блідим світанком, тъмяно виблискуючи фарбами, склом і кришталем, виступали картини, дзеркала, плюш, муар, політура, позолота, мозаїка, мармур і порцеляна...

В кабінет господаря дому також пробивався світанок, проте лакей засвітив лампу, що висіла над круглим столом. Дарвід, дуже блідий, нервовим рухом знімав, вірніше зривав з рук рукавички.

— Отже, вона прийшла від мене?.. Звідси прийшла?.. Ви кажете, що вона була у мене і повернулась... така? Але її вчора тут не було, я її не бачив, вона не приходила...

— Була,— відповіла міс Мері,— вона сказала, що йде до вас і не поверталася більше години...

— Може, вона була у матері?

— Ні,— заперечила англійка,— я питала її сестру. Вона не була у матері, а була тут...

Здивований Дарвід замислився і раптом вигукнув:

— А!

Було щось трагічне в жесті, яким він показав на високу, заставлену книгами етажерку, що разом з стіною утворювала куток, і в тому, як він сплів пальці.

— Була! І чула!.. А!

З хвилину він стояв скам'янілий, закусивши губу, по його обличчю перебігали судороги, на чолі поглибились зморшки; потім підішов до англійки і так тихо, що вона ледве змогла почути, спітав:

— Це навмисне?.. Навмисне?.. Навмисне?..

Заломивши руки, вона тихо прошепотіла:

— Не можу приховувати... Може, від цього щось за-лежатиме... Навмисне!

Тоді цей чоловік, завжди такий спокійний і витриманий, мов тигр, кинувся до дверей передпокою і крикнув:

— Карету!

Коли найвідоміший в місті лікар вже вдруге цього дня вийшов з кімнати хворої, Дарвід зустрівся з ним віч-на-віч у блакитному салоні. Він вже знову замкнувся в собі і, як завжди, розмовляючи із загальновизнаними авторитетами, люб'язно усміхався.

— Чи визначено вже діагноз? — запитав він.

Діагноз уже був визначений: хвороба дуже серйозна. Запалення охопило більшу частину легенів і бурхливо розвивалося в слабенькому організмі, підірваному попередньою хворобою. Крім того, почалося якесь ускладнення, щось зв'язане з мозком, з нервами, щось психічне. Дарвід запропонував скликати консиліум-лікарів.

— Може, з-за кордону... з Парижа, з Відня, до наших послуг телеграф і залізниця... що ж до витрат... — байдуже кинув він, — я нічого не пошкодую. Весь мій капітал у вашому розпорядженні...

І Дарвід уп'явся у лікаря поглядом, що виражав базання домовитись без слів.

— Це аж ніяк не гіпербола і не якась інша риторична фігура, — додав він, — я готовий скликати половину медичної Європи і віддати половину свого капіталу...

На скронях, біля рота і навколо очей у нього сіпалась шкіра, але він усміхнувся.

Лікар теж усміхнувся.

— Любой пане, — сказав він, — цей випадок не такий винятковий, щоб вдаватися до авторитету Європи. Однак я не проти, запрошуйте Європу. Я зараз-таки назву вам прізвища моїх закордонних колег. А щодо великих грошових жертв, то я мушу сказати, що вони марні. Смерть, любий пане, це такий велетень, що, коли він має прийти, його гори золота не затримають. Я не певен, що він не-одмінно сюди прийде. Але якщо має прийти, половина

ваших капіталів... що ж з них? Гори золота? Так, гори золота не будуть для смерті перешкодою. Вона перескочить через них і — прийде.

Після того як лікар пішов, Дарвід на хвилину лишився сам і, втупивши погляд у підлогу, думав: «Велетень! Золоті гори його не зупинять! Так, але наука — це теж велетенська сила. І до того ж сила людська, а все, що створено людиною, можна вивезти на золотій колісниці. Щоб одному велетню противиставити іншого, потрібні золото й енергія!»

За якийсь час у великому кабінеті закипіла робота, відправлялися листи і телеграфні депеші, безперервно чути було приглушений, але чіткий голос господаря дому, що давав розпорядження і накази. Дарвід був рішучий, холодний і діяльний, як завжди, коли починав боротьбу. Потім протягом кількох хвилин до брами одна за одною під'їджали карети. З них виходили люди, сповнені гідності, з гучними іменами, відомі вчені, теоретики й практики, фахівці, старі і молоді, зокрема й такі, яких майже ніде не можна було зустріти, бо вони спочивали на лаврах і розкошували в достатках; із стану спокою їх міг вивести лише гуркіт золотої колісниці, що приїжджає по них. Їх було багато. Від їхнього вбрання, як від темної хмари, почорнів блакитний салон. Дарвід потискував їм руки трохи міцніше, ніж звик це робити; бакенбарди на його щоках лежали не так акуратно, як завжди, і щоки були блідіші, ніж звичайно, але більше ніяких змін в його зовнішності не сталося. Навпаки, коли хмаря чорного вбрання з блакитного салону попливла до доччині кімнати, в його очах блиснула іскра тріумфу. Хай поборються ці два велетні! Побачимо, хто переможе. Могутність науки була одним з небагатьох символів його віри; вона повинна була бути величезною, якщо була необхідною для досягнення багатства. Цю могутність він не раз випробовував у Геркулесовій боротьбі за своє багатство, випробує й зараз. Це тільки початок боротьби. Хвороби тривають днями, інколи навіть тижнями, а завтра, після завтра сюди почне зі'їджатися Європа — на золотій колісниці. Велетень проти велетня! Побачимо!

Запалення, що бурхливо протікає, поширюється в слабеньких дівочих грудях, при цьому незначне, але таке, що наводить на неприємні роздуми, ускладнення

на мозок і деякі відхилення від норми в психічному стані... Довга нарада, що велася півголосом, кілька рецептів і кілька порад, що стосувалися догляду за хворою. Між карет, що від'їжджали від будинку, дві були порожні. Двох світил науки, які залишилися в домі, Дарвід запросив до свого кабінету, де було приготовано чорну каву, добірні ліkeri, чудові сигари. Лікарі мали пробути тут кілька годин, після чого їх повинні були замінити інші. Ця вимога спочатку викликала опір лікарів, бо це суперечило їх звичаям, заважало виконувати інші обов'язки та задовольняти потреби інших, але Дарвід, дуже люб'язно, дивлячись їм просто у вічі, вимовив магічне слово. То була цифра — нечувана, майже казкова. Лікарі ще трохи вагались, заперечували, але потім домовилися про чергування і залишилися. Чоло Дарвіда на мить розгладилося так, що з нього зникли всі зморшки. Його дитина (у думці він додав: «Моя маленька!») ні на годину, ні вдень ні вночі не лишиться без благодійного велетня, який повинен вести боротьбу із лиховісним велетнем!

В місті казали, що Дарвід, боячись за життя дочки, чинить безумства, але ті, хто його бачив, тільки знизували плечима. Де там! Не було на світі людини, яка за таких обставин зберігала б таку холонокровність, таку самовпевненість, плавність мови, витончену, хоч і холодну люб'язність. Тільки часом з судороги, яка пробігала по його обличчю, з очей, що раптом зупинялися на одній точці, з ледь помітної недбалості в зачісці можна було впізнати гравця, що поставив велику ставку. Справді, в боротьбі, яку він розпочав і вів, йшлося не тільки про Кару, хоч найбільше про неї, але не тільки про неї. В глибині душі він відчував себе гравцем, у ролі якого бував багато разів, але то були зовсім інші випадки, гравцем, що спирається на свою енергію, гроші та всебічний розум, власний і набутий за гроші. Ставкою в цій грі було не тільки життя його дитини, але й єдина його віра у всемогутність і всеосяжність енергії, розуму й грошей.

Час від часу то з лікарями, то без них він заходив до кімнати дочки. За порадою лікарів тут не завішували великих вікон, крізь які лилися золоті потоки сонячного світла. Вони пронизували складки жовтуватого кретону на стінах і оживляли розкидані на ньому незабудки, пурпурні троянди, пустували між пальмовим листям, лягали

на квітчастий килим, кресали снопи іскор на позолоті іграшок і книг, вигравали райдужними барвами на перламутровій інкрустації. В цьому іскристому свіtlі біля дзеркала, обрамленого вінком з порцелянових квітів, серед позолочених і емальованих флаконів рожевий купідон натягував лук з золотою стрілою, а далі мармуровий котик лежав біля ніг статуетки з голубом на плечі, на маленькому письмовому столі з сапфірової, як небо, ля-піс-лазурі невеличка бронзова постать, що зображала Росу, граціозно нахиляла амфору над розгорнутою книгою; а з маленьких кросен звисали клубки різnobарвного шовку. Серед цих весняних тонів, веселих мотивів і легких, гарних форм сонячне проміння падало на сніжно-білу батистову постіль Кари і набувало золотавого відтінку Кариного волосся. На подушці, в мареві мережив, важко було відрізнити сонячне проміння від волосся дівчинки. В золотому сяйві її волосся і маленьке кругле личко, що палало рум'янцем, здавалося рожевою квіткою. Вуста, що розквітали кривавим пурпуром, і сухі палаючі очі мовчали. Тільки груди її швидко підіймалися і важко опускалися від хрипкого дихання, а кашель струшував слабке тіло, стрункі обриси якого, наче тонке різьблення, вимальовувалися під блакитною шовковою ковдрою. Коли Дарвід заходив до кімнати, від ліжка хворої тихо відходила жінка в темній сукні, з зів'ялим обличчям під гладенько зачесаним волоссям такого самого кольору, як і те, що було розкидане на подушці і зливалося з блідим промінням сонця.

— Як тобі, маленька? Тобі хоч трошки краще? Може, ти чогось хочеш?

Але у відповідь обличчя, схоже на рожеву квітку, лише відверталося до стіни, засіяної букетами незабудок і пуп'янками троянд.

— Чому ти не відповідаєш, Каро? Може, ти чогось хочеш? Ти тільки скажи... шепни! Ну, скажи на вухо? Може, тобі що-небудь принести, привезти, купити? Може, тобі хоч що-небудь подобається? Хочеш що-небудь мати? Щось побачити? Ти все... все матимеш... все... тільки скажи... шепни мені на вухо!

Але даремно він, низько схиляючись, прикладав вухо майже до самісінських її вуст, звідти не вийшло ні звуку, ні шепоту, тільки обличчя все більше відверталося і дихання ставало дедалі важчим і хрипкішим.

Щоразу, приходячи сюди і розмовляючи з Карою, Дарвід повторював своє запитання: «Може, ти чогось хочеш?» Він вважав, що в молоденької дівчини, хоч і хворої, мусить залишитись у пам'яті якісь бажання, мрії, виконавши які він міг би полегшити її страждання, дати їй радість. Він міг зробити все, навіть здійснити найпримхливіші її бажання і не міг лише видобути з її вуст жодного слова.

Минуло кілька днів. До будинку все ще під'їджали карети лікарів і знову від'їджали, зустрічаючи по дорозі багато інших екіпажів, з яких виходило безліч людей. Деято з них підіймався до кабінету господаря дому, а інші — тільки записували у вестибюлі свої прізвища в книгу, яку подавав їм лакей. Дарвід приймав гостей, дякував, розмовляв, виїжджав до міста, повертається, уладнував з своїм секретарем невідкладні справи. Якось він підіймався сходами з двома людьми, що розмовляли іноземною мовою. Він сяяв, був красномовний і тріумфував. Це було підкріплення, що прибуло з-за кордону на допомогу місцевим силам, які з'явилися на консиліум у повному складі. Знову хмара людей у чорному вбранні попливла з блакитного салону до кімнати, повної весняних барв, дитячих іграшок, райдужних переливів перламутру. Ще одна гора золота і мудрості зведені як оборонна споруда біля постелі хворої дівчини. А коли хмара людей у чорному вбранні з серйозними обличчями відплывла, до неї підійшла маті.

— Замучили тебе ці пани! Це нічого. Зате ти видуваєш. То люди розумні, двоє новоприбулих — німці, відомі в усьому світі. Вони неодмінно тебе вилікують. А тепер ти, може, покуштуєш того чудового варення, яке лікарі дозволили тобі їсти? Або краплину вина? А може, ложечку, одну ложечку бульйону?

Замість відповіді обличчя з яскравим рум'янцем на золотавій постелі відверталося до стіни, усіяної весняними квітами. Мальвіна, низько схилившись, цілуvalа худеньку руку, яка обпікала її губи і тримтіла під ними, як листочок від подуву вітру.

— Чому ти не відповідаєш, Каро? Одне слово! Одне маленьке, коротеньке слово! Дати тобі краплину вина? Лікарі веліли... хочеш зараз? Шепни!

Але даремно вона притуляла вухо майже до самісінських її вуст, Кара не вимовила ні звуку, ні шепоту, тільки

її обличчя все більше відверталося, а дихання ставало дедалі хрипкішим.

До кімнати увійшов Мар'ян з великим оберемком квітів.

— Що, маленька,— почав він,— хворіємо? Ну, нічого особливого! Ще цар Соломон казав, що в кожного буває пора захворювань і пора танців. Трохи полежиш, а потім танцюватимеш. Тим часом я приніс тобі на втіху такі квіти, які не пахнуть, бо, здається, у хворих дівчаток від запаху квітів починає боліти голівка. Ці не пахнуть, але вони дуже гарні. Ти матимеш поетичний вигляд, коли я розкидаю їх по твоїй постелі. Тобі весело буде дивитись на них після цих нудних педантів, схожих на зграю мудрих круків. Батько для тебе скликає з усього світу наймудріших круків, а я зібрав з усього міста найкращі, свіжі квіти. *Mein Liebchen, was willst du mehr?*¹

Сміючись, він розсипав по голубій ковдрі, під якою вимальовувалася струнка постать дівчинки, найкрасивіші квіти, які тільки могли вирости в найкращих теплицях, а вона дивилася на нього великими, палаючими очима, а коли він відвернувся, повільними одноманітними рухами почала скидати їх з постелі. Вона не дивилась на квіти, тільки рука її, довга, сухорлява, рожева рука підлітка працювала, працювала, однаковими повільними рухами зсуваючи з ліжка пишні віти і чудові вінчики, які один за одним з глухим шелестом падали на застелену килимом підлогу. Кара не хотіла нічого... Однак серед ночі, коли Мальвіні і міс Мері здавалося, що вона спить, у глибокій тиші з постелі почувся шепіт:

— Пуфику! Пуфику!

Міс Мері відразу зняла песика з сусіднього крісла, на якому він спав, і подала дівчинці. Кара взяла Пуфику гарячими руками, але відразу такими самими повільними рухами, якими вона скидала квіти, відсунула його на край ліжка і, повернувшись обличчям до стіни, тихо прошепотіла:

— Ні!

Наступного дня «мудрі круки» дуже спохмурніли. І в тих, які прилітали щодня й жили поблизу, і в тих, що прилетіли здалеку, обличчя набрали якоєсь таємничої

¹ Кохана, чого ти ще хочеш? (*Nim.*) (Г. Гейне, рефрен із вірша «У тебе і діаманти і перли»).

урочистості, що нагадувала похоронний дзвін. Але Дарвід все ще сподіався; він не складав зброї, не втрачав віри у могутність благодійного велетня і чекав нового підкріплення. Воно з'явилося в образі людини, яка розмовляла іншою, ніж її колеги, іноземною мовою. Це було найвидатніше в Європі медичне світило, що мало славу чудотворця. Знову була насыпана гора золота і мудрості, вища за всі інші! Блакитний салон сповнював приглушеній різномовний гомін. Лакеї розносили закуски і напої. Дарвід пригощав сигарами сановних гостей, а тим часом найсановніший з них, який щойно прибув, зосереджено вислуховував пояснення своїх колег щодо випадку, з яким він мав ознайомитись. Нарешті, Дарвід, спокійний і коректний, з приемною усмішкою на вустах і майже урочистим виглядом, жестом, сповненим люб'язності, показав гостям на двері до кімнати своєї дочки. Найславетніший із славетних увійшов першим і, ледве переступивши поріг, зупинився. За ним зупинилися інші. На засмаглих губах хворої полум'яніли, як рубіни, краплини крові, очі її були широко розкриті, до вологого від поту чола прилипло кілька пасом золотавого волосся. У кімнаті пролунав хрипкий шепіт:

— Іро! Іро!

Іrena швидко підійшла і, схилившись над сестрою, тонкою хусточкою обережно витерла з її вуст краплинки рубінів.

— Що тобі, маленька? Що ти хочеш?

Кара втупила в неї очі, з якими діялось щось дивне, темні зіниці зростали, розширювалися, ставали опуклими, аж поки не вкрилися прозорою плівкою, ніби в них зосередилася сила погляду; водночас губи її, покроплені кров'ю, кілька разів здригнулися, наче хотіли щось сказати і не могли. Нарешті, спрямувавши на сестру заслані прозорою пеленою очі, Кара, ніби погоджуючись з чимось, хитнула голівкою, і по кімнаті розлігся шепіт, що прозвучав, як стогін жаху чи як скарга:

— Мальовані горщи...ки!

Разом з тим у грудях її голосно заграв безладний оркестр, писклявий і хрипкий, а голова раптом обважніла і глибоко вгрузла в пухові подушки. З групи людей, що стояли біля дверей, виступив найвідоміший — маленький, жвавий сивий француз із вдумливим обличчям. Зробивши кілька кроків, лікар зупинився біля ліж-

ка і прикладув руку до грудей дівчинки, з яких виривалося важке дихання; він постояв так кілька хвилин і кинув у глуху тишу, що запала в кімнаті:

— Агонія!

Ніби у відповідь, біля самих дверей за хмарою чорних сюртуків пролунав гучний оплеск. Це Алойзи Дарвід таким несподіваним для нього рухом сплеснув руками, з силою сплів їх, мало не зламавши пальці, і підняв високо над головою...

— Отже, всі гори перескочила і — прийшла!

III

Вулицю за вулицею, а потім в публічному парку алею за алеєю обійшов Артур Краницький як людина, що блукає по місту без мети і особливої приємності. В блискучому циліндрі та елегантній шубі, але з потерпимим коміром, він видавався змарнілим і куди старішим, ніж ще недавно. В його стрункій постаті і пружній ході відчуvalася та особлива старанність, з якою люди стежать за собою, боячись, щоб сторонні погляди не помітили їх сумної таємниці. Але, незважаючи на старанність, час від часу цю таємницю викривали то згорблені плечі, то схилені на груди голова, то обвислі щоки, то згаслий погляд. Все це було тим помітніше, що Краницький прогулювався залитими яскравим сонячним світлом тротуарами і алеями великого парку. Кінець зими був напрочуд погожий та ясний, танув сніг і де-неде в золотавому повітрі його каламутна білість змішувалася з блакиттю неба. Назустріч Краницькому йшло багато людей. Зустрічаючи знайомих, він підносив руку до циліндра і кілька разів люб'язно, майже улесливо посміхаючись, робив такий рух, ніби хотів підійти, навіть кинутися до них. Та вони чемно, але недбало вклонялися і швидко його обминали. Це були елегантні молоді люди, що жваво розмовляли між собою, або молоді жінки, які кудись поспішали. Всі відповідали йому уклоном на уклін, та його явного бажання підійти ніхто не помічав або помічати не хотів. У кожного був хтось поруч, з ким він йшов і розмовляв, або щось попереду, куди він прямував, навіть поспішав. А як давно і як близько Краницький знов згадував цих людей — від самісінького

їх дитинства! Він знат про них усе: імена і біографії їхніх батьків, пестливі чи жартівліві прізвиська, які їм давали тоді, коли вони ледь уміли белькотіти, всі кімнати, майже всі закутки будинків, де вони вирости. Коли Краницький молодий, гарний, загальний улюблений підіймав їх з землі і носив на своїх міцних руках, бавив і смішив, чи міг він тоді думати, що настане день, коли вони так здалека і байдуже обминатимуть його, зустрівши на вулиці? Де там! Схильний до сентиментальності, Краницький прив'язувався до людей всією душою і, дивлячись на світ крізь рожеві окуляри, що закривали його чудові очі, вірив, що людські взаємини і почуття не кінчаються ніколи. Однак з різних причин багатьом із них уже прийшов кінець... а тепер настав час і для решти. Він ясно відчував, що повис у порожнечі, і в нього виникала все більша потреба за щось або за когось вхопитися, щоб не впасти; він не знат, куди може впасти, але був певен, що в прірву. На початку прогулінки Краницький сподівався, що цієї погожої пори дня, коли юрба елегантно вбраних людей заповнює тротуари або проїжджає в екіпажах серединою вулиці, хтось зупинить його, запросить і поведе або повезе з собою. Бо що ж робити? Куди дітися? Барон Еміль, медієвістична квартира якого останнім часом була майже єдиним притулком, що рятував його від нудьги і самотності, подався до свого маєтку, щоб звідти виїджати в різних напрямках у пошуках художніх пам'яток визначних майстрів і творів прикладного мистецтва, які ще збереглися під сільськими стріхами. Барон мав невдовзі повернутися, а тим часом Краницький не міг ні посидіти в широкій кафедрі навпроти Трістана, який на стіні кімнати вклонявся Ізольді, ні зайняти свого місця біля столу, за яким, окрім вишуканих страв, знаходив розмови, що до них він звик, ні дивитися на «Тріумф смерті», що ширяв у повітрі на кажанячих крилах,— і пройматися потойбічним настроєм... До того ж з бароновим від'їздом він втратив єдину можливість зустрічатися з Мар'яном, *avec ce cher enfant*¹, з яким після багатьох років товарищування був розлучений. Від самої лише згадки про Мар'яна в Краницького наверталися сльози на очі.

Він сів на садову лавочку і добув з кишені золотий

¹ Цим любим хлопчиком (франц.).

портсигар, збираючись запалити. Але не запалив, бо за низькою огорожею, біля якої він сидів, промчала запряжена парою коней коляска з кучером у ліvreї. В колясці сидів чоловік років тридцяти, побачивши якого Краницький подався вперед, ніби хотів наздогнати його, полетіти за ним. То був син графа Альфреда, що його колись Краницький під час хвороби так віддано доглядав під італійським небом... Цей молодик — тоді ще дитина — ледь пам'ятав ту пору, коли Краницький був найкращим приятелем, а з часом і найвірнішим слугою його родини. Потім зовсім забув про це, і поступово віддалив від себе сет excellent¹ Краницького, qui se faisait vieux², і хоч колись він робив його батькові якісь послуги, але був за це щиро винагороджений і багаторічним перебуванням в домі і, здається, навіть грішми, які не раз позичав, але ніколи не віддавав. Дуже багатий, молодий граф часто подорожував, голова його була наповнена всякою всячиною, і він не хотів забивати її ще й якоюсь старизою. Краницький швидко розгадав настрій сина своїх давніх приятелів і давно вже вважав його дім втраченим для себе, а його самого чужим. Довгий час Краницького це не дуже засмучувало, бо в нього була гавань, куди він завжди заходив з розгорнутими вітрилами. Але тепер, коли він побачив молодого чоловіка, що проїхав мимо, серце його облилося чимось пекучим і їдким. Tout passe!³ Послуги забуто, зв'язки перервано, L'oubli du passé, l'ingratitude humaine!⁴ Проте з якою насолодою весняного дня він проїхався б вулицями міста в колясці на гумових шинах, плавно, наче в колисці, погойдуючись на пружинних подушках! Ще з більшою радістю він поговорив би з людиною одного з ним кола, з тими самими, що й у цього, звичками і смаками, і з великою приемністю під'їхав би до найкращого в місті ресторану і добре б поснідав в гарно оздобленому залі під веселий гомін голосів... Але всі ці речі, колись такі звичайні, як схід сонця, тепер були для нього далекі й недосяжні, як блакитне небо! Згорбившись так, що спина його зігнулась як дуга, у вузькій шубі і циліндрі, з-під якого було видно чорне волосся і жмут зморщок над чорними

¹ Цього найдобрішого (франц.).

² Який почав старіти (франц.).

³ Все минає! (Франц.)

⁴ Забуття минулого, людська невдячність! (Франц.)

бривами, Краницький дивився на вулицю, що тяглась за огорожею, і за звичкою крутив між пальцями, обтягнутими датськими рукавичками, золоту іграшку. Циліндр на його голові мінився атласним блиском. З портсигара сонце викресало золоті іскри...

Вулиця за огорожею перерізала досить велику міську площею. Над цією площею, здавалося, панували два високі будинки з розкішними під'їздами, перед якими не стихав жвавий рух. У широкі двері входило і виходило багато людей, сюди безперервно під'їджали екіпажі, і тут і там на сходах стояла сквильована юрба чоловіків у чорних костюмах, яка то зменшувалась, то знову збільшувалась, гомоніла, жестикулювала, видно, чимось пристрасно захоплена. Та й не дивно! То були розташовані по обидва боки площи банк і біржа, що ніби всіма своїми вікнами заглядали одне одному у вічі. Ні на ці будинки, ні на натовп, який вирував коло них, ні на екіпажі Краницький не звертав ніякої уваги, бо ніколи не мав з ними нічого спільногого. Але раптом він знову подався вперед, вступивши погляд в екіпаж, що проминав огорожу, а вірніше в людину, що їхала в цьому екіпажі.

То був Алойзи Дарвід, який цього погожого дня їхав у відкритому екіпажі, запряженному парою рослих, породистих коней в легкій упряжі, без жодного брязкальця; коні виступали поволі, поважно і граціозно. На козлах — кучер та лакей у високих капелюхах і великих хутряних комірах; в екіпажі — на фоні синього адамашку худорлява постать з блідим обличчям,rudуватими бакенбардами і з золотими іскрами в скельцях, що закривали очі. Глухо порипуючи гумовими шинами, екіпаж поволі і поважно підкотив до розкішного під'їзду банку. Лакей зіскочив з козел, кинувся до дверцят і, взявши з рук свого пана якусь картку, вбіг у будинок. Не минуло й п'яти хвилин, як з будинку вийшло двоє солідних чоловіків. Вони хутко підійшли до екіпажа і почали розмову з його власником. Мабуть, банківські службовці, може, навіть такі, що займали високі посади, проте Дарвід викликав їх до себе двома словами, написаними на картці. Іти до них, а може, навіть підійматися високими сходами, він, як завжди, не мав часу, тому вони збігли вниз, побачивши його прізвище на картці, саме збігли, а не зійшли, а зараз, трохи піднявши капелюхи, з найлюб'язнішою усмішкою на поважних обличчях, очевидно, про щось

з ним радяться, щось доповідають і обіцяють. А він, як завжди, дуже ввічливий, але холодний, з лед'ю помітною посмішкою на сухорлявому обличчі і з золотими відблисками в скельцях окулярів більше говорив, ніж слухав, і, на тлі блискучого сапфірового адамашку видавався напівбогом.

П'ять хвилин — розмову закінчено. Скинувши циліндири, вони попрощалися: Дарвід вклонився досить низько, службовці — ще нижче. Вгодовані коні, поволі, величаво виступаючи, рушили з місця, екіпаж з глухим гуркотом гумових шин покотився далі і, зробивши півколо, зупинився на протилежній стороні площі, біля під'їзду з високими і широкими сходами. Тут лакей уже відчинив дверцята перед Дарвідом і той, вийшовши з екіпажа, почав підійматися сходами. Густа юрба людей в чорному розступилася перед ним, як морська хвиля перед кораблем. Видно, неабиякий то був корабель, коли людська хвиля здригнулася, як здригається живий організм від електричного струму. Розступаючись, юрба завиравала, зашепотіла; багато рук піднялося до голів і повисло у повітрі, здіймаючи шапки чи капелюхи; багато облич повернулося до Дарвіда, багато очей втупилося в нього. Ці руки й погляди виражали несміливу цікавість, майже покірливість. Сміливіші протискувалися крізь юрбу і з непокритими головами, то надто повільно, то надто поспішно, але не таким кроком, як звичайно, підходили до прибуленого, про щось з ним розмовляли, може, запитували, радились, може, просили, все це відбивалося на їхніх руках і обличчях. Утворилося щось на зразок почту обранців, які оточили напівбога і разом з ним підіймалися розкішними сходами поміж двома стінами юрби дедалі вище й вище, аж до воріт святилища, за якими зникли. Лише тоді шапки та капелюхи зайняли свої місця на головах людей, а сила-силенна поглядів, не маючи можливості лицезріти Фаетона, звернулися до його тріумфальної колісниці і довго не відривалися од виблискуючої на сонці синяви адамашку і від пари добрих коней, подібних до бронзових скакунів сонця, що з покірною нерухомістю стояли біля врат грошового ринку, який мав назву «біржа».

Сидячи на садовій лавочці і подавшись уперед, Кралицький наче закам'янів. Вуста його скривились, очі палили. Ось як! Минуло лише кілька тижнів від дня смерті

бідолашної Ґари, а він знову, тріумфуючий і словнений сил, закидає аркан на золотого тельця, ловить нові мільйони. Напівбог! Титан! Король торжищ, який в семимильних чоботях крокує навзdogін американським мільярдерам, навіть не мільйонерам, а мільярдерам! Ось людина, котра, як сказав би барон Еміль, вміє хотіти!

Однак... яким він здавався малим і розгубленим тоді, там... коли стояв біля тіла померлої дівчинки, і їх обох оповивав дим кадила, що, як легкий серпанок, здіймався над ними і стелився в повітрі. Який він тоді був маленький — ніби чиясь велетенська рука розплющила його; вже не напівбог, не титан, а скоріше комашка, яка намагається втиснутись у вузьку щілину, рятуючись від хижого птаха! Краницький бачив його тоді, бо, як тільки почув про нещастя, ніяка земна чи пекельна сила не могла перешкодити йому бігти, летіти... Ця звістка боліче вдарила його в серце. *Cela lui avait fendu le coeur...* I водночас він відчув біль у печінці і ще якийсь, що з якогось часу дедалі частіше й більше мучить його. Та, незважаючи на біль, він побіг у цей дім, не думаючи ні про те, що входити туди йому заборонено, ні про те, що він може зустрітися з ним... Краницький увійшов і такою знайомою дорогою попрямував до кімнати господині дому. Що буде, те й буде, але в цю страшну хвилину він мусить бачити цю жінку, цю святу, *cet être noble et doux*¹. Коло неї юрмілося багато людей, він не знев, що це за люди, і не думав про те, що вони можуть про нього сказати. Очі йому застилав туман, крізь який він нічого не бачив, крім одного жіночого обличчя, що так страшно змінилося і постаріло за останні дні, вже не було ореолу золотавого волосся над її чолом, яке темною смugoю перерізала глибока зморшка! Нікого не помічаючи, ні з ким не вітаючись, він ішов прямо до неї і, впавши на коліна, притиснув до вуст краечок її траурної сукні. Він зробив це, ні про що не думаючи, без тіні штучності, в пориві, що кинув його до ніг цієї жінки. *Cela lui est venu du coeur, rien, que du coeur...*² Бо ніколи... нікого... так, як її! Він мав успіх у жінок, багато разів у житті був коханим і сам кохав — по-різному, але так, як цю... ніколи... жодної!..

¹ Це благородне і ніжне створіння (франц.).

² Це йшло у нього з глибини серця, тільки серця (франц.).

Краницький не зناє, не пам'ятає, не усвідомлюєвав того, що було потім, але, здається, вона заридала і впала в обійми дочки, здається, був там і Марись і ще багато людей. Одні заходили, інші виходили, їх тихі кроки і слова були подібні до шелесту листя, яке спадає з дерев. Потім він сидів чи стояв у якомусь кутку кімнати, добре не пам'ятає... тільки пригадує, що його огортає аромат квітучого бузку, який сповнював цю кімнату, і, нарешті, він відчув, що вже пізно, що йому час йти, як пішли вже всі інші. Не мати можливості бути з коханою в таку хвилину — це найпекучіший біль! Але життя іноді буває таке жорстоке. *La vie est quelquefois atroce!* Він ще пішов подивитися на маленьку і там, крім неї, побачив цього... напівбога, в такому стані, що подумав: «*Voilà aussi un homme fini!*»¹ Згадуючи все це, Краницький сперся на спинку садової лавочки, затулив рукою очі, і в його уяві постало дивне видіння, що здавалося чи то казкою, чи то сном...

Яка пишність, яка оригінальність задуму і смаку! І яка гора золота! Це було влаштовано за задумом Мар'яна і на його смак. Великий салон перетворився на грот, згори донизу задрапірований білим мусліном і крепом, які спадали пишними складками, сходячись вгорі і утворюючи склепіння, замкнуте величезною розетою у формі містичної чотиріпелюсткової троянди, на зразок тих, що їх часто малюють на шибках готичних храмів. Але ця, до якої тут сходились пишні складки, що звисали зі стелі і стін, була біла і така легка, мов створена фантастичною грою хмаринок. Зрештою, все тут: стіни, склепіння, розета ніби були з хмарок і снігу, на які звалилася злива білих квітів. Тільки білих. Сплетені гірляндами і наче чиеюсь рукою безладно розкидані по стінах і склепінню, вони вкривали підлогу, визирали і звисали звідусіль. Крім них і серед них, тільки яскраве світло: зірки, снопи, колони із свічок, що горіли в жирандолях і канделябрах, невідомо звідки взятих: вони були такі незвичайні, такі фантастичні і стильні, що, здавалося, їх перенесли в дійсність із мрій розпаленої уяви. Нічого яскравого чи близкучого, ніяких символів смерті. Лише перед морем сніжної біlostі злива білих квітів і сліпуче сяйво вогнів. П'янкий аромат конвалій, троянд, бузку,

¹ Ось також пропаща людина! (Франц.)

гіацинтів змішувався з запахом якогось фіміаму, такого ж незвичайного, як і все в цій кімнаті; курильници не було видно, тільки час від часу в повітрі стелилися сіруваті хмарки диму, де-не-де позолочені полум'ям свічок. Непорочність, оповита ароматом містицизму, фантазія, що не визнає неможливого, уривок з чарівної казки чи строфа поеми, і в усьому цьому, як центр усього,—тендітна дівоча постать, яка спокійно лежала на підвищенні в білому вбранні, подібному до вінчального, з худим личком, обрамленим золотавим волоссям, що ледь помітним відтінком біlostі відрізнялося від крепу й квітів. У повіні сніжної біlostі, у яскравому свіtlі палаючих вогнів, в насиченому п'янким ароматом повітрі Кара спокійно спочивала, ріvnі дужки темних брів відтіняли обриси її грецького профілю, на стулених губах застигла майже весела усмішка.

Була вже, мабуть, пізня нічна година, коли Краницький, підвівшись з колін, побачив, що він лишився сам у кімнаті померлої. Десь за дверима і стінами чути було разомви й молитви людей, але тут, здавалося, панував лише сон смерті. Проте за хвилину біля однієї із стін щось зашаруділо. Краницький обернувся і побачив людину, яка спочатку видалася йому невиразною плямою, що маячіла на сніжно-білому тлі. За кілька хвилин він розпізнав риси Дарвіда і його рудуваті бакенбарди, але ще довго напружував зір, питуючи себе, чи не помилився. Не жаль і не розпач, які смерть звичайно породжує у живих, а ще щось, щось більше відбивалося у погляді і постаті цієї людини. Дарвідові очі, завжди такі ясні, тверезі, подібні до близкучкої сталі, були сповнені глибокого роздуму, на дні їх затайвся жах, і весь він здавався меншим, розтоптаним. Ні іронії, ні енергії, ні самовпевненості. Дарвід був ніби нижчий, ніж завжди, і стояв, похиливши голову, як переможений. Його вкривали пишні складки, серед яких він здавався розплющеним і дуже нагадував комашку, що намагається втиснутися у вузьку щілину, сховатися від чогось величезного, що раптом наринуло на неї. Обернувшись у той бік, де стояв Краницький, Дарвід побачив його і, ковзнувши по ньому байдужим поглядом, знову втупив очі — кудись, у щось величезне. Ні образи, ні ненависті, ні презирства. У Краницького теж не було зараз жодного з цих почуттів. Він

подумав, що в романах і драмах смертельні вороги в такі хвилини подають один одному руки і миряться. Фальшивий пафос! Та й навіщо? Які ж мізерні людські незгоди і злагоди перед... цим? Ще раз глянувши на дівчинку, що спала в зливі білих квітів і, шепочучи: «*La mort! Qui, qui! La mort! Le sommeil éternel!*»¹ — він вийшов із сніжно-білого, палаючого вогнями грота, і пішов. Вірніше побрів, а не пішов, бо настільки він був пригнічений.

Тепер, сидячи на садовій лавочці, він підвів обличчя, яке тільки-но затуляв долонями, і подивився на біржу. Біля під'їзду з широкими сходами вже нікого не було, але перед ним ще стояв екіпаж Дарвіда, кидаючи в сонячне повітря пляму виблискуючого сапфіру; так само непорушно й покірно стояли коні, наче бронзова статуя. Губи Краницького глузливо скривились. З в'їдливістю, не властивою його лагідній натурі, він прошепотів:

— Праця! Невтомна праця!

З гіркотою в серці, вже не думаючи про те, щоб розправити плечі і надати ході пружності, він знову поплентався з вулиці на вулицю, час від часу зупиняючись перед брамами розкішних будинків. Кожен з них щось юому нагадував, якусь прекрасну чи щасливу хвилину або епізод з минулого. В цю браму він колись входив, поспішаючи до однієї з великих чи малих «зірок свого життя», з цієї він виїжджав, супроводячи до Італії хворого графа Альфреда, через цю щодня поспішав виконувати доручення князя Зенона, ця викликала спогад про один чудовий, майже казковий бал... Тепер всі ці брами і всі ці будинки були для нього як спорожнілій, великий зал — гості роз'їхались, вогні погасли, лише господар, присвічуєчи собі нічником, ходить по ньому і згадує, де сяяли оголені плечі вродливої жінки, де сміялися веселі друзі, де пахло квітами, а де смаженими фазанами...

Нарешті, вже далеко за полудень, Клеменсова почула в передпокої дзвінок і, човгаючи по піdlозі старими калошами, побігла відчиняти двері. На її широких плечах лежала картата хустка, в руках вона тримала голку з грубою ниткою, а над карими очима в неї була друга пара очей, але скляних, зсунутих на посічене зморшками чоло.

¹ Смерть! Так, так! Смерть! Вічний сон! (Франц.)

— Гм! — відразу почала вона. — Я гадала, що ти застягнеш у якомусь приемному товаристві, а ти вже тут. Кумедія арабська! Ще до вечора повернувся! Ну й гаразд, бо до тебе приходили гості і мають ще знову прийти!

— Гості? — перепитав Краницький, і обличчя його трохи проясніло, але лише на мить, бо Клеменсова пропубоніла:

— А вже один з них особливо поважний! Втішайся, що тобі виявили честь! Берек Шильдман! Він божився, що за тиждень продасть усе твоє манаття.

Однак, побачивши, що Краницький, скинувши шубу, йшов через вітальню, ледве тягнучи за собою ноги і що над бровами у нього виступили червоні плями, вона погадінішала і сказала веселіше:

— Ну, а тим двом, що заходили пізніше, ти й справді зрадіеш. Такі дженджики і твої приятелі, хоч і могли бути твоїми синами...

— Хто ж це? Хто? Хто? Скажіть же, мати!

— Хіба я можу запам'ятати ці арабські прізвища? Та вони картки залишили... стривай, я зараз принесу... я їх поклала в кухні.

Вона пішла до кухні, але слідом за нею, мало не наступаючи їй на п'яти, йшов і Краницький, радісний, нетерплячий, він майже вирвав у неї з рук візитні картки, на яких прочитав прізвища: Мар'ян Дарвід і барон Еміль Блауендорф.

— Ox! — вигукнув він. — Ces chers enfants!¹ Отже, барон вже повернувся! І відразу після приїзду згадав про мене! Quel соeur!² Іду, біжу!

І він, сяючий і ніби помолодівшій, кинувся до дверей передпокою, але Клеменсова заступила йому дорогу, розкинувши під картатою хусткою короткі руки.

— Куди? Навіщо? Щоб зустрітися з ними на сходах чи в брамі? Сказали, що за годину прийдуть знову. А між собою говорили, що тим часом підуть подивитися на назарійця...

— Якого назарійця? — здивувався Краницький. — Який назарієць?

— А звідки я можу знати, який це назарієць? Може,

¹ Ці любі хлопчики! (Франц.)

² Яке серце! (Франц.)

образ господа Ісуса Назаріянина. Вони казали, що тільки підуть подивляться на нього і повернуться.

— Повернуться! — повторив Краницький. — Це добре. Поговоримо... Я так давно ні з ким не розмовляв.... І Марися побачу, се *cher, cher enfant!*¹

Він потирав руки і, розправивши плечі, пружним кроком ходив по вітальні; тільки вже навіть радість не могла виповнити щоки, що запали останніми днями, та освіжити їх пожовклу шкіру. Клеменсова, стоячи посеред кімнати, стежила за ним двома парами своїх очей:

— Подивіться на нього! Ніби відродився! Ніби ожив!

Краницький, зніяковівши, зупинився перед нею:

— Знаєте що, мати,— почав він,— збігайте по страсбургський паштет і... по пляшечку лікеру...

Клеменсова аж подалася під стіну:

— Ісує Назарійський! Чи ти здурів, Тулеку! Берек Шильдман твоє манаття...

— Що там Берек Шильдман! Що там манаття! — вигукнув Краницький.— Коли ці благородні серця згадали про мене...

— А у сердець немає животів, щоб їх відразу напихати...

— Що ви розумієте, Клеменсова? Ви благородна жінка, але проста, *terre à terre*². Ви тільки дбаєте про ці прокляті гроші!

— А твій паштет святий? Кумедія арабська!

Вони сперечалися, підвіщуючи голоси. Краницький кинувся на отоманку і, притисши руку до правого боку, застогнав. Тоді Клеменсова, злагіднівши, повернула до нього стривожене обличчя.

— А що? Болить?

По ньому видно було, що він справді страждає. *Une ancienne maladie de foie*³. І до того ж щось з серцем!

Клеменсова, човгаючи калошами, підійшла до отоманки.

— Ну, ти вже не хвилюйся. Що ж робити? Скільки на цей арабський паштет потрібно грошей?

— І на лікер! — нагадав Краницький.

Заспокоюючись, він почав пояснювати, що барон лю-

¹ Цього дорогого, дорогого хлопчика! (*Франц.*)

² Надто земна (*франц.*).

³ Застаріла хвороба печінки (*франц.*).

бити лікери, а Марись пропадає за страсбургськими паштетами і за чорною кавою...

— Ви б зварили, мати, ще чорну каву... ви її чудово варите!

— Ще чого! — гримнула стара.— Może, тобі шибки повиймати і піч розвалити?

Краницький розвів руками.

— I до чого ця розмова про шибки і піч? Яке відношення до цього має піч і шибки? Я не бачу жодної аналогії між чорною кавою і шибками або піччю! Ви мене просто дратуєте...

Він знову змінився на обличчі і застогнав; Клеменсова знову капітулювала, але лишилося нерозв'язаним грошове питання. Краницький витяг з гаманця папірець і, тримаючи його двома пальцями, замислився. Замало! Лікер, який звичайно п'є барон, дуже дорогий. Він знову засмутився. Тоді Клеменсова обізвалась:

— Ну, годі тобі роздумувати, бо коли немає карбованця, то й за сто років його не вигадаеш. Заспокойся вже. Тільки запиши мені на папірці, я піду й куплю.

Краницький заметушився на отоманці.

— За які гроші ви, мати, купите?

Але вона вже була на дверях сусідньої кімнати і не відповіла.

— За свої? — кричав їй навзdogін Краницький.— Мабуть, за свої! Я знаю, мати, ви давно витрачаєте свої заощадження...

Вона повернулася, вже одягши картату хустку на голову і без окулярів на лобі, готова йти.

— Ну ю що ж, що витрачаю? Наче у тебе немає Липівки? Є, от і віддаси все, що я тобі позичаю. Ох, ох! Я вже однією ногою стою в могилі, хіба я труситимуся над тим карбованцем, якщо він потрібен тобі!

Краницький піdnіс догори руки і підвів очі.

— Quel coeur! ¹ — прошепотів він.— Яка прив'язаність! Немає нікого відданішого за старих слуг наших стародавніх родів!

За кілька хвилин з передпокою долинули чиєсь кроки і молодий чоловічий голос запитав:

— Peut-on voir le maître de céans?.. ²

Краницький вже біг назустріч.

¹ Яке серце! (Франц.)

² Чи можна бачити господаря дому?.. (Франц.)

— Mais oui, mes chers! Vous me faites heureux! Tout a fait heureux! ¹

І справді, у нього був щасливий і разом з тим зворушений вигляд, коли він, сидячи в одному з крісел навпроти Мар'яна, який вмостився у іншому кріслі, слухав розповідь барона про результати поїздки, з якої той щойно повернувся. Барон Еміль був надзвичайно пожвавлений, але разом з тим здавався більш, ніж будь-коли, нервовим і збудженим. Він зовсім не сідав:

— Merci, merci ², — відповів барон господарю, коли той запропонував йому крісло, — я в такому стані, що буквально не можу всидіти на місці. Щось у мені вирує, кричить, скрежоче... Я сповнений тремтячого гніву і надії.

Цегляно-рожевий рум'янець виступив на його жовтих щоках, він говорив, як звичайно, трохи в ніс і крізь зуби, але швидше, ніж завжди. Ходячи по вітальні, барон розповідав, що в кільканадцяти сільських садибах, більших і менших, які він відвідав, знайшов залишки колишніх розкошів, художні пам'ятки визначних майстрів і твори прикладного мистецтва, що мали значну, часом навіть і велику вартість. Більшу частину цих багатств уже скупили англійці, які не раз з цією метою шастали по краю, але багато чого ще лишилося, і потрібно тільки нишпорити, довідуватися, шукати, а знайти можна справжні скарби, часто найнесподіваніші речі... Барон зупинився перед Мар'яном.

— Бо, наприклад, хто б міг сподіватися, чи припустити, що у якогось вчителя, у викладача географії, у такого риг sang ³ пастушка висить десь за дверима, вкрите пилом, засиджене мухами полотно Стайнле... Справжній, безсумнівний Стайнле... Едуард Стайнле...

— Чи справжній? — перебив його Мар'ян. — Я ще раз звертаю твою увагу на деякі риси, що свідчать скоріше за Купельвізера...

— Та ні ж! — вигукнув барон і ще швидше припустив по вітальні. — Зовсім не Купельвізер, mon cher ⁴, зовсім не Купельвізер, ні тіні Купельвізера! Купельвізер, хоч і був учителем Стайнле, стоїть значно нижче за нього

¹ Так-так, любі! Ви мене ощасливили! Цілком ощасливили!
(Франц.)

² Дякую, дякую (франц.).

³ Чистокровного (франц.).

⁴ Мій любий (франц.).

в малюнку... Ця впевненість і витонченість малюнка, ця гармонійність композиції, благочестя... cette vraie composition¹ на обличчях святих — це Стайнле, найчистіший Стайнле, із зібрання його полотен у Франкфурті...

— Чи Стайнле... бо я щось не пам'ятаю... був прерафаелітом? — несміливо втрутився Краницький, трохи соромлячись своєї необізнаності.

— Так, si vous voulez², — відповів барон. — Якщо можна зарахувати до прерафаелітів школу німецьких назарійців. Але це окрема школа...

— Отже, ви певно цього Стайнле дивилися сьогодні, mes chers, перед тим як зайдли до мене?

— Так, ми випадково про нього дізналися, пішли подивитись і уявіть собі, знайшли цей скарб у такого пастушка, який поняття не має ні про назарійців, ні про Стайнле...

— Однак це можна йому пробачити,— усміхнувся Мар'ян, — бо самі німці майже не знають Стайнле, який впав у немилість наступних поколінь...

— Навпаки! — вигукнув барон. — Вибач, любий, справжні знатці завжди високо його цінують і старанно розшукають для музеїв... його полотна, вміщені поряд з «Тріумфом релігії в мистецтві» Овербека, нічого не втрачають, навпаки, ці його скорботні постаті...

— Але ж не можеш ти порівнювати його з Овербеком! — обурився Мар'ян.

— Навпаки, можу! Можу! Я порівнюю його з Овербеком і вважаю, що він вищий за Фюріха і Фейта...

— Фейта я уступаю тобі, але щодо Овербека, то чудова меланхолія в очах його жінок...

— Вона земна, більш земна, ніж досконала потойбічна експресія в образах Стайнле... Щодо цього він єдиний може зрівнятися з Фра-Анжеліко...

— Я скорше порівняв би його з Ліппо-Меммі.

— Може, може,— майже погодився барон,— так само як Фюріх, він щоразу нагадує мені Буффальмакко...

— А мені Пьєро ді Козімо...

— Ні, ні! — заперечив барон. — Пьєро ді Козімо інший... в колориті інший, ніж Фюріх, а Буффальмакко...

— Буффальмакко я можу порівняти тепер тільки з Россетті...

¹ Це справжнє благочестя (франц.).

² Якщо бажаєте (франц.).

Так вони ще якийсь час розмовляли про італійських художників епохи, що передувала Рафаелеві, та про їхніх сучасних послідовників, часом трохи сперечалися, а частіше разом захоплювалися, аж, нарешті, дійшли спільної думки: найвидатнішим художником, не зрівняним ні з ким із сучасних, є англієць Данте Габріель Россетті, а школа німецьких назарійців, до якої належать Овербек, Стайнле, Фюріх та інші, незважаючи на деякі нерівності і недоліки, в цілому є найчистіше Quattrocento¹.

— Так, Quattrocento,— закінчив барон,— хто знає чи не чистіше і досконаліше Quattrocento, ніж у Россетті і Морріса...

Краницький слухав, але рідко оживався, в ньому починало щось плакати. Він також любив мистецтво, та який далекий він був тепер від цих тонкощів! І як багато він віддав би за те, щоб ces chers enfants, ces nobles coeurs² поговорили з ним про щось інше, близче йому! За хвилину, ледве примусивши себе усміхнутися, він мовив:

— Отож ви почали збирати це золоте руно, de cette poison dor, яке маєте повезти за моря?

— Ха-ха-ха! — засміявся барон.— Золоте руно! Прекрасно сказано! Справді, ми стрижемо баранів або, si vous voulez³, пастушків... Ви не можете собі уявити, який ревматизм думки з усіх точок зору панує в нашій країні. Ніхто не знає ціни того, що йому належить, і взагалі, не знає, що саме йому належить... Ані найменших естетичних знань. Коли я об'їздив тутешні околиці, в мене склалося враження, ніби я подорожую по стародавній Скіфії. Все це рідня або колишні сусіди моїх батьків, всі вони зустрічали мене з розкритими обіймами. Слиняви поцілунки і зрази з кашею! У кожному будинку численне потомство, яке викликає побоювання, що згодом воно перетвориться на клас sans-culotte'ів⁴. Батьків вже майже можна назвати sans-chemise'ами⁵. Звідси справжнє шаленство — розпродують все за безцінь, аби лише одер-

¹ XV століття (*італ.*).

² Ці любі хлопчики, ці благородні серця (*франц.*).

³ Коли хочете (*франц.*).

⁴ Санкюлотів (*франц.*); буквально: без оксамитових штанів.

⁵ Безсорочечниками (*франц.*).

жати гроші. Моя пропозиція викликала у них сльози вдячності. В моїй особі вони бачили рятівника. Якби я мав бажання, я міг би здобути славу патріота, що несе порятунок своїм співвітчизникам. Але це малювані горщики. Я не належу до тих людей, які обліплюють себе етикетками. Дешево купити, дорого продати — то і є...¹ І хоч я казав їм про це, вони мене цінували. Я був шматком хліба для їх голодних ротів. Переді мною відчиняли старі шафи і комори, хтось навіть відчинив каплицю, де я знайшов старовинну парчу. Я маю підозру, що один кусок цієї парчі фланандського походження частів Роберта Благочестивого. Таку саму я бачив у музеї в Клюні. До того ж кілька картин, шовкові обої, розшиті золотом, трохи старовинної зброї, яка дуже знадобилась би Іоанну Дрезденському, — то і є *butin*.² Вже тут ми відкрили одного Овербека і одного Стайнле, а Мар'ян під час моєї відсутності відшукав десь дуже старовинну саксонську порцеляну, яка досить добре збереглася. Але це тільки початок. І у еп *auga des ces choses*,³ цілі жнива, *une moisson!*

— *Une toison d'or!*⁴ — прошепотів Краницький.

Він робився дедалі сумніший, а болі в правому боці ставали майже нестерпними. Тон, яким барон розповідав про свою поїздку, майже несвідомо був йому неприємний. Було щось жорстоке в тому, як барон говорив про сільських *sans-chemise'*ів та їхніх нащадків, щось огидне в тій відкритій грі, яка називалася: «Дешево купую, дорого продаю». Але Краницький не починав суперечки. Він дивився на Марися. Невже й Марись такий? За хвилину запитав знову:

— То цей американський проект уже зовсім викристалізувався? Це вирішено? То ви справді їдете в Америку?

— Настільки викристалізувався, — відповів Мар'ян, — що я виїжджаю не пізніше завтрашнього дня. Еміль ще лишиться тут на кілька місяців, а я, щоб познайомитись з людьми і обстановкою, їду завтра.

Краницький випростався і з хвилину сидів нерухомо, як німий. Потім повторив:

¹ Ось моя гра (*франц.*).

² Ось моя здобич (*франц.*).

³ Вони будуть ще (*франц.*).

⁴ Золоте руно (*франц.*).

— Завтра!

— Неодмінно,— підтверджив Мар'ян і, коли барон, який весь час ходив, нарешті сів, він підвівся і в свою чергу почав ходити по вітальні, кажучи, що саме для того й прийшов сюди, щоб попрощатися з Краницьким.

— Я не міг би поїхати, не попрощавшись з тобою, mon bon vieux.

Може, він і не поїхав би так швидко, якби не деякі обставини, що зробили неможливим його перебування тут. Одна з них була та, що тиждень тому батько позбавив його пенсії, яку досі виплачував. Власне, тиждень тому він мав одержати гроші, але каса, за розпорядженням начальника, відмовилась їх сплатити.

Розповідаючи про це, Мар'ян почервонів, жили на його чолі набрякли і посиніли, очі заблищають. Остання розмова з батьком, коротка, але вирішальна, образила його, вдарила в самісіньке серце. Він розповів про неї Краницькому. З його розповіді можна було здогадатися, що спочатку Алойзи Дарвід був схильний пом'якшити свої вимоги до сина, але потім у ньому перемогли притаманні йому деспотизм і практичність. Він беззаперечно вимагав, щоб Мар'ян на одній з його фабрик пройшов школу стриманості, дисциплінованості і праці.

— Наші індивідуальності,— мовив Мар'ян,— зіткнулися і розійшлися непошкодженими. Жодного рубця — ні у мене, ні в нього. І моя, і його воля лишилися непорушні. Зрештою, він людіна з великою волею. Спочатку здавалося, що смерть цієї бідолашної дитини його зломила, але він скоро прийшов до тями і тепер знову влаштовує оргії своєї невтомної праці. Мене захоплює цілеспрямованість його волі, і я визнаю, що то велика сила, але й не думаю зреクトися своєї індивідуальності через те, що в моого батька, при всіх його незаперечних позитивних якостях, погано провентильована голова. Можливо, хтось із моїх прадідів сказав би, що там, де одну дитину довелося віддати на поталу черв'якам, друга мусить дати себе розчавити батьківській колісниці. Але я не мій прадід і знаю, що будь-яка самопожертва Павлів заради втіхи Гавлів — це мальований горщик.

— Церована шкарпетка! — уточнив барон.

А друга причина, через яку Мар'ян мусить негайно залишити це місто,— враження від смерті бідолашної дівчинки. Він навіть не припускає, що в ньому ще такі

дужі атавістичні інстинкти. Він — людина нового складу, але зараз душа його зазнала якогось прадідівського стану і йому, як Гіальмару Метерлінка, хочеться жбурляти в нічних січів жмені землі. Смерть цієї малої, і все, що сталося і діється в домі зараз, робить його душу блідою від безсиля. Лише тепер він зрозумів вислів Метерлінка: «Заглибитися в смуток по самі очі». Коли ця непропущана гостя, що вічно косить траву під вікнами життя, прийшла по їх маленьку, в думках він невпинно повторював запитання: «Чому гаснути лампи?» Зараз, як Гіальмар в «Принцесі Мален», він весь час відчуває потребу кричати: «Хтось плаче коло нас!» У нього бувають хвилини такого нервового розслаблення, в які він не здатен поворухнути пальцем або підвести повіки. Незважаючи на цей стан, він чудово розуміє, що всі родинно-сентиментальні розчulenня — це мальовані горщики, бо відомо, що на світі вмирає багато дівчаток, що кожне життя — це ворота, перед якими стоять могильники, і що немає ні найменшої причини, щоб у тих, під чиїми вікнами непропущана гостя ще не косить траву, була немічна й хвора душа. І саме ці нові його погляди, стикаючись з почуттями, які виринають з прадідівського минулого, утворюють дисонанс, який так гучно скрегоче. Він повинен тікати від січів і згасаючих ламп, від нервового розслаблення і душевного спліну, повинен шукати нових обріїв і нових зустрічей... *vers les contacts nouveaux...* віч-на-віч, de tiqueuse à tiqueuse з простором нових світів, вільних від плям минулого!

Мар'ян закінчив і сів. У Краницького стояли слези в очах, він довго мовчав, нарешті, мовив:

— Отже, ти від'їжджаеш!

А потім, вагаючись, запитав:

— Ти сказав «те, що сталося і діється зараз». Що ж там таке сталося і що діється зараз?

Але на це йому відповів барон, обличчя якого залив рум'янець:

— Comment?¹ Хіба ви нічого не знаєте? Пані Дарвід і панна Ірена цими днями їдуть на покаяння!

— У Криничну,— доповнив цю звістку Мар'ян.— Батько подарував Ірені Криничну, і цими днями вони туди від'їжджають.

---

¹ Як? (Франц.)

Краницький пополотнів і лише під очима у нього виступили великі червоні плями; дивлячись на барона, він почав:

— Отже...

— Отже,— підхопив барон,— між мною і панною Іреною все скінчено. Це мене тішить, бо хіба можна з'єднати мій скрегіт з ідилією панни Ірени? Це було б як в «Теплицях» Метерлінка: запах ефіру в сонячний день. Звичайно, я — це ефір, а панна Ірена — сонячний день.

Посмішка, з якою він говорив, ставала дедалі глузливішою і злішою.

— Не знаю тільки, чи вдастся це покаяння. Бо, крім ідилії, в панні Ірені дуже сильний крик життя, великий потяг до... як писав Рюїсброк, до *amour jouissant*¹, до витончених насолод, а з такими нахилами, оскільки я на цьому знаюся, важко задовольнитися виглядом горобців, що кохаються за вікнами...

— *Trêve de méchantes, Emile!*² — перебив його Мар'ян.— Тобі не загрожує доля Вертера через розрив з моєю сестрою...

— Oh, que non!³ — засміявся барон.

А Мар'ян жваво закінчив:

— Ти повинен навіть принести їй в жертву мальованій горщик, який має назуву вдячність, за те, що вона не стала на твоєму шляху до якоїсь багатомільйонної місянкі. В Америці чимало людей «невтомної праці», які мають дочек багатших від дочки... ah, hélas!⁴ — тепер вже єдиної дочки моого батька...

— Можливо! Можливо! — погодився барон.— У дочек найбагатших американських батьків європейські титули дуже високо ціняться. Цим шляхом, або іншим... або, може, обома відразу я добуду собі величезне багатство... Так... багатство — це ворота, перед якими стоять герольди життя... Я не належу до тих людей, які обліплюють себе етикетками. Визнаю, мене приваблює ця перспектива. Те, що я посідаю,— маленькі крихти при моєму голоді на життя. Я виїжджаю, прагнучи нового трепету і великих прибутків... *âpre à l'amour jouissant et au gain aussi*⁵.

¹ Кохання-насолоди (франц.).

² Досить кусливих слів, Емілю! (Франц.)

³ О ні! (Франц.)

⁴ На жаль! (Франц.)

⁵ Не тільки прагнучи до кохання-насолоди, але й до наживи (франц.).

З хвилину тривало мовчання, нарешті Краницький прошепотів.

— Виїжджають!

А потім, обвівши поглядом обличчя своїх молодих друзів, додав:

— Отже, виїжджаєте!

— Так,— підхопив барон,— тому ми вирішили звернутися до вас з однією пропозицією. Може, ви візьмете на себе обов'язки одного з наших агентів...

Він детально виклав план свого починання і функцій, які в ньому виконуватимуть агенти, розкидані по всій країні для розшукувів і закупок.

— Нам потрібні люди з естетичним і світським вихованням, а тут їх дуже і дужко знайти... В цій країні, на всюму її просторі, сіра мозкова речовина вражена безплідністю... *c'est la stérilité du grand territoire de la substance grise...* Якщо ви бажатимете...

Краницький мовчав. Ще недавно він не відмовився б ні від цього, ні від чогось іншого, що могло б прив'язати його до життя і до людей. Але зараз... під час цієї розмови з друзями ним оволоділа дедалі зростаюча відраза. Сарказм барона щодо *sans-chemise*'ів, які цілували його як шматок хліба голодними ротами, боляче гриз його серце. В голові роїлися слова: «від'їзди, смерті!», а в уяві поставало видіння: зграя птахів розлітається в різних напрямках.. Дешево купувати, дорого продавати! *Une vilenie!*¹ До того ж біль у печінці і серці гострішав, і його охоплювало почуття безсиля. З хвилину подумавши, він сказав:

— *Ni, мої любі, здається, я не можу запропонувати вам свої послуги. Я хворий і швидко старію... Je te fais vieux*². До того ж, *mes chers*, я повинен сказати вам відверто...

Він завагався, взяв зі столу свій золотий портсигар, який перед тим відкрив для гостей. Знову замислився, а потім закінчив:

— Деякі сторони вашого починання чимось неприємно вражають... *blessent un peu*³ мое почуття делікатності. Зрештою, це гендлярство... святынею, навіть, *si vous*

¹ Яка мерзота! (Франц.)

² Я старію (франц.).

³ Трохи вражають (франц.).

vaulez¹, святынями, бо мистецтво — це святыня, і вітчизна теж... Ви надто розумні, щоб мені потрібно було це вам пояснювати. Без вас я залишаюсь самотнім, мені дуже прикро і боляче, але я мушу вам сказати, що в цьому випадку я не буду з вами, mes chers, non, décidément, je ne serai pas de votre bord!²

За своєю вдачею Краницький не любив суперечок і з багатьох причин не звик до них, тому спочатку він говорив вагаючись і не досить впевнено. Але тепер, спершись плечима на спинку канапи і крутячи між пальцями золотий портсигар, він мав вигляд справжнього пана, особливо в порівнянні з бароном, який завжди трохи нагадував комара, що приготувався когось укусити. І зараз також з уїдливою посмішкою барон почав:

— Ви завжди фарбуєтесь кольором світлої пам'яті романтичної поезії. Коли ви говорили, мені здавалося, що я чую «ріжок поштаря під вікнами невиліковних хворих»³ і...

Але Мар'ян, підвівшись з крісла, перервав його:

— Щодо мене, то я поважаю будь-яку індивідуальність, і, якщо у любого пана Артура вона розвинена таким чином, ми не маємо права ні наполягати, ні глузувати. Глузування взагалі нічого не доводить. «Ти смішний» — це не доказ. Я можу для когось бути смішним, а для себе мати рацію. Але зараз вже *trêve de discussions*⁴. Я нагадую тобі, Емілю, про нашу порцеляну...

— А, так-так! — згодився барон і також підвівся.

— Ми змушені попрощатися з вами, коханий пане...

В цю хвилину на дверях спальні з'явилася Клеменсова з великою тацею в руках. Якщо вже вона вирішила догодити своєму улюбленневі, то їй хотілося зробити це якомога краще. Отже, стара вдягнула сніжно-білий очіпок, на ногах у неї не було старих калош, а картату хустку вона з певною елегантністю навхрест пов'язала на грудях. На таці стояли чарочки, пляшка лікеру, паштет, три чашки, від яких здіймався запашний аромат кави. Все це вона поставила на стіл перед канапою і з похмурим, але спокійним виразом обличчя залишила вітальню.

¹ Якщо бажаєте (франц.).

² Ні, мої любі, рішуче мені з вами не по дорозі! (Франц.)

³ Метерлінк (збірник «Теплиці»).

⁴ Досить суперечок (франц.).

Краницький схопився з канапи:

— Мої найдорожчі, прошу вас... чарочку лікеру, який ви любите, бароне... шматочок паштету, Марисю...

Але вони одночасно глянули на годинники.

— Ні, ні! — відповів барон. — Ми маємо тільки три хвилини.

— Ми снідали у Бореля, який, за висловом моого батька, влаштовує нам Лукуллові банкети...

Проте Краницький продовжував їх вмовляти. Очі його горіли. Якісь шляхетські звички чи інстинкти змушували його жестами запрошувати гостей до столу. Але молоді люди опиралися. Через п'ять хвилин вони мусять бути в жалюгідній на вигляд антикварній лавці, де Мар'ян відшукав цю чудову порцеляну... Барон, подаючи Краницькому руку, на прощання сказав:

— Ми ще побачимось... Ви мене відвідаєте. Я поїду не раніше, як за кілька тижнів... А щодо цієї порцеляни, то вона з Мейсена. В якому році був заснований завод у Мейсені?

— В 1709,— відповів Мар'ян і звернувся до Краницького:

— Adieu, mon bon, adieu, porte — toi bien¹ і якось напиши мені. Адресу візьмеш у Еміля...

Він повернувся до дверей, але Краницький, тримаючи його за руки, дивився йому в обличчя затуманеними очима.

— Отже так! Отже так! Надовго! Може, назавжди!

— Bon, bon!² Ось ти вже й розчулився... — почав Мар'ян, але замовк і на його рожевому обличчі з'явився вираз зворушення.

— Ну, mon brave³, обійми мене!

Коли Краницький довго стискав його у своїх обіймах, Мар'ян промовляв:

— Досить! Досить! Не треба журитися! Ще якийсь прадавній поет написав, що людина — це тінь, якій сяється тіні. Ми з тобою снилися один одному, mon bon. Єдині ліки — з усього глузувати і — vogue la galère!⁴

З цими словами він вийшов до передпокою, а коли вдягав пальто, барон сказав:

¹ Прощавай, мій дорогий, прощавай, бувай здоровий (франц.).

² Добре, добре! (Франц.)

³ Мій славний (франц.).

⁴ Пливи, мій корабель! (Франц.)

— Ні, не може вона походити з Мейсена та ще й 1709 року. Вона значно пізнішого походження. Це Ільменауський завод...

— Як? Ти б вже краще сказав, що Франкентальський!

Барон, шукаючи свою палицу, зауважив:

— Для такої давньої дати вона надто гладенька і блискуча...

Мар'ян, уже поклавши руку на клямку, відповів:

— Відполірована агатом...

І вийшов, а барон, переступаючи поріг, продовжував:

— А щодо цих червоно-коричневих бісквітів...

Двері зачинилися, голоси затихли. Краницький ще досить довго стояв у передпокої, потім повернувся до вітальні, шепочучи:

— Відполіровані агатом... Бісквіти... — і кінець!

За кілька хвилин він уже в турецькому шлафроку з залатаною підкладкою і обтріпаними рукавами лежав на канапі навпроти колекції люльок і, поринувши у глибокі роздуми, крутив між пальцями золотий портсигар. Марно Клеменсова вмовляла його з'їсти хоч шматочок «арабського» паштету і випити чарочку лікеру; він покуштував, але проковтнути нічого не міг. Горло його стискав жаль, він заглибився у спогади. Краницький ясно відчував подих холодного вітру. Це дихнув на нього час — страшний пустун, який завжди кружляв навколо нього і влаштовував жарти, але він ніколи уважно не вдивлявся в його обличчя. Інколи разом з цим жартівником до нього приходили смуток і жаль, але вони швидко минали, не западали в глиб серця, а ковзали по його поверхні. Він сумував, жалкував за кимось або за чимось і, завжди молодий, ішов далі своєю пружною хodoю, трохи погойдуючись, з модною пісенькою або ніжною усмішкою на вустах, легко і весело женучись за милями дрібничками життя. В цю хвилину він вперше віч-на-віч зіткнувся з часом. Перед ним пропливала якась нескінченна хвиля, відкривалася бездонна прірва. Хвиля забирала з собою, прірва пожирала людей, будинки, зв'язки, почуття, невгамовним шепотом звучало одне лише слово: «Минулося! Минулося! Минулося!» Те, що скінчилося сьогодні, викликало в пам'яті те, що вже кінчилось раніше. Це була ніби велетенська могила, а вірніше катакомба із безлічі могоил, в якій видно було покійників не тільки

тих, яких забрала смерть, а й розлука, відчуження або й забуття — мертві колись дорогі обличчя, зів'ялі приемні хвилини, роки життя, що стали прахом. Перед катакомбами стояв час і, глумливо надувши щоки, обдував людину, що поринула у спогади, холодним, могильним подихом.

Краницький щільніше загорнувся полами шлафрука і так низько похилив голову, що було видно біліючу на маківці лисину, нижня губа його обвисла, над чорними бровами виступили червоні плями. На дверях кухні з'явилася Клеменсова:

— Чи ти зараз обідатимеш? — запитала вона.

Він не відповів. Вона вийшла, але за півгодини знову повернулася, несучи чашку чорної кави.

— Випий, — сказала стара, — може, повеселішаєш. А я тим часом розповідатиму тобі новини про Липівку.

Клеменсова підсунула до канапи табуретку і сіла, склавши руки на колінах. Дивлячись на нього блискучими і жвавими очима, вона почала зосереджено переказувати зміст листа, якого щойно одержала від орендатора Липівки, її хрещеника. Стефан писав, що довів до ладу будинок; сам він живе у флігелі, а будинок чисто прібрав — ніби до приїзду господаря. Меблі, ті самі, що й були у небіжчиці пані, хоч старі, але ще міцні і гарні, він полагодив і почистив. Сад став більшим, ніж колись, бо він посадив чимало плодових дерев, нова пасіка дає прибутки. Тихо там, спокійно, влітку зелено, взимку біло, немає ні тисняви, ні крику, як у цьому проклятому місті...

— І Берка Шильдмана там немає! — засміялася стара.

А потім додала:

— А про борги не турбуйся. Продаси своїх амурів і люльки, а якщо не вистачить грошей, я віддам свої. Все, що я маю, віддам, а з цього пекла тебе витягну. Кумедія арабська! Якщо так і далі триватиме, ти зовсім втратиш здоров'я, наростиш ще більше боргів і помреш — у лікарні. Чи ти слухаєш, що я тобі кажу, Тулеку, чи ні? Чому ти не відповідаєш?

Але він і зараз не відповів, а стара продовжувала:

— А чи ти пам'ятаєш липовий гай за нашим подвір'ям?.. Він і зараз стоїть. Стефан не вирубав його, боронь боже! А пам'ятаєш, який він чудовий, коли за ним сідає сонечко?

Тепер також десь сідало сонце і в кімнаті почало сутеніти. В напливаючих, ще легких сутінках Клеменсова говорила:

— А пам'ятаєш, які там вечори... тихі... тихі?.. Влітку слов'ї співають, восени сопілки грають, взимку за стіна-ми божі вітри літають і шумлять... Але завжди тихо, мирно і... добрососно!

IV

Те, що Мар'ян розповів Краницькому про свого батька, була правда. Алойзи Дарвід влаштовував тепер справжні оргії праці. Під її тягарем згиалися і вибивалися із сил його помічники й компаньйони, а він більш ніж будь-коли був невтомний. Наради, засідання, рахunkи, баланси, кореспонденція, переговори з органами влади, зносини з фінансовими і промисловими колами, банки, контори, біржі, аукціони і так далі і так далі. У всьому цьому порядок, черговість, пунктуальність, послідовність; здавалося, що всі ці грандіозні справи вершать не люди, а машина з безліччю коліщаток, котрій надає руху якась стихійна, нездоланна сила. Навіть ті, хто давно і близько знав Дарвіда, були вражені: він переріс самого себе. Все більше людей дивилося на нього як на рідкісний феномен природи. Звідки він бере цю незвичайну силу, фізичну й розумову? Від полудня до глибокої ночі він безупинно діє. Коли ж він відпочиває й спить? Чого він прагне досягти? Чого досягне? Останнє запитання малювало в уяві вершину фінансової могутності, яка вперше в цій країні підносилась на таку карколомну височіні. Велетень розуму й енергії. Дехто казав: надлюдина!

Проте серед великої кількості людей, зв'язаних з Дарвідом найрізноманітнішими стосунками, були й такі, кому він у цей час видавався цікавою загадкою, яка тайла в собі якусь жорстоку боротьбу, що її мотиви були заховані в найпотаємніших глибинах його істоти. Цей стрімкий кидок у вир занять і справ, це граничне напруження думки й енергії, спрямоване до однієї мети, здавалося зараз проникливим очам не стільки жадобою завоювань і прибутків, скільки запеклою боротьбою з чимось невидимим і невідомим. Одним у цей період життя

Дарвід нагадував людину, котра наосліп з усіх сил біжить уперед, відчуваючи, що коли вона зупиниться, то чиясь могутня рука схопить її за комір. Інші казали, що він скидається на людину, якій випадково заліз у вухо комар і безперервно дзижчить; рятуючись від нього, людина ховається на фабриці, сподіваючись, що гуркіт машин заглушиТЬ тихе, але нестерпне дзижчання. Правдою тут було лише те, що всією невтомною працею Дарвід зводив стіну між собою і тим велетнем, з яким уперше в житті зустрівся зблизька, віч-на-віч. Звичайно, він завжди знатав не тільки про його існування, а й про те, що немає на світі нічого буденнішого за нього, але для Дарвіда то було абстрактне поняття, відірване від повсякденного змісту життя, щось таке, над чим розмірковувати ніколи не було потреби. Хтось, якийсь приятель, відомий чи невідомий володар світу помер; що ж? Жаль його! Або: байдуже! Подумаємо, як може вплинути зникнення цієї людини на певні сфери людської діяльності, на хід тих чи інших справ і взаємин? Потім життя бурхливим потоком несе живих уперед, уперед, а за ними все далі залишається імлиста країна, яку заселяють зниклі й забуті. Хто ж і коли думає про велетня, що підноситься над ним і панує над його долею, хто вдивляється в його обличчя? Ксьондзи, свяченники, може, ще часом поети або люди, які лініво й сумно віддаються плинові життя. У Дарвіда ніколи не вистачало на це часу. Потік, який його ніс, був бурхливий, шумливий, блискучий і неспокійний.

Отже, цей велетень — смерть, перескочила всі гори, зведені з золота, розуму й енергії, і — прийшла! Дарвід думав про це в ту хвилину, коли його побачив Краницький. Він стояв під стіною, намагаючись втиснутися в сніжно-білі складки, як перелякані комаха втискується в щілину. То була щілина ще в одній горі, насипаній з золота. В цьому великому місті з подивом розповідали про майже казкову вартість останньої кімнати маленької мільйонерки. Дарвід міг зробити для неї значно більше. Та що з того? Він досяг у своєму житті багато чого і міг досягти ще більшого. Та що з того? Якщо прийшло те, чого не міг подолати, проти чого він нічого не міг вдіяти і що вразило його двічі — в серце болем, а в голову — думкою: навіщо ця могутність, якщо вона не може захистити від болю? І це нічого, що не може захистити від болю, бо з ним можна боротися, але від знищення! Те,

що він побачив зараз так зблизька, було раптовим і нещадним знищенням розквітлого у всій повноті і принадності життя. Звідкись з повітря, з простору, з-за меж, недоступних людському розумові, щось налетіло і розтоптало це молоде, чарівне життя. Непереможна сила, якої не можна ні підкупити грошима, ні переконати доказами, ні здолати енергією. Ця таємнича, невідома сила прилітає на тихих крилах і змітає з землі все, що тільки хоче змести, їй не можна протистояти і від неї немає порятунку. Дарвіду здавалося, що похмурий шум якихось величезних крил виповнює від краю і до краю сніжно-білу кімнату померлої, і вперше в житті його охопило почуття чогось надчуттевого і надлюдського. Незагненна таємниця вразила його серце, сповнене гордості, і голову, єдиною вірою якої була сила розуму і сила того, чого він здатний досягти, і тоді в ньому вперше пробудилося почуття власної нікчемності. Дарвід відчув себе таким мізерним, як мав відчувати себе земний черв'як, коли на траву, по якій він повзе, падає тінь яструба, що злітає з небесної блакиті, і як черв'як у щілину каменя, він втискувався у стіну, намагаючись скрізь сховатися в сніжно-білих складах крепу і мусліну. Дарвід почував себе таким безсилім, наче був не чоловік з залізною волею, уславлений великими справами, а маля, яке марно намагається відігнати своїми маленькими рученятами примару, що раптом постала перед ним... Занурившись у пишні складки, що наполовину вкривали його плечі й голову, він вступив погляд в обличчя Кари, яка наче спала перед білих квітів, і в думці казав їй: «Я нічого не можу зробити для тебе, маленька! Я можу багато, майже все, але для тебе нічого не можу!» Легкі, сіруваті хмарки диму пропливали над її обличчям, і невидиме коливання повітря пряло ефірні нитки, що тягнулися від неї до нього... Саме в цю хвилину Дарвід побачив Краницького, який вийшов з глибини кімнат і став на коліна перед вкритими квітами східцями. Побачив, упізнав і не відчув жодного з тих почуттів, що їх раніше викликало навіть ім'я цієї людини. Які ж мізерні були людський гнів, ненависть, ворожнеча в порівнянні з тим безмежним, що з ним він зустрівся віч-на-віч у цю хвилину? Яке значення мала тепер для нього ця колись ненависна людина, коли він казав: «Я не знаю, не розумію, не можу збегнути,

проте це так: я, я для тебе, маленька, вже нічого не можу!»

Однак це було не єдине відкриття, яке в ту мить він зробив. Слідом за цим відкриттям прийшли інші. Дарвід не пам'ятає, скільки годин провів у кімнаті небіжчиці, але він бачив світанок, що синюватим серпанком простелився за сніжно-білими складками, які закривали вікна, потім сонце, що залило їх розплавленим золотом, багато разів чув бій годинників, один повільно і басовито відбивав години десь позаду, а у відповідь йому лунав десь спереду дзвінкий і поспішний дзвін другого. І раптом за зачиненими дверима в одному із салонів залунала музика. Дарвід зізнав, що це означає: ще одна гора золота, яку він насипав для «маленької»!

Багато треба було висипати золота, щоб цей хор заспівав над померлою дівчинкою пісню жалю і молитви. Але перш ніж це сталося, двері навстіж відчинилися, і у білу кімнату ввійшли люди. Це була верхівка найблискучішого в цьому місті товариства. З глибокою пошаною і співчуттям князь Зенон вів Мальвіну Дарвід у чорному крепі, яка обливалася слізами. Ірена увійшла, спираючись на руку відомого своєю вродою молодого князя, Мар'ян вів княжну, далі йшли зірки, що являли собою три сили: знатність походження; гроші і славу. Їх було не дуже багато, бо верхівки завжди вузькі, однак у кімнаті знявся легкий шелест від пересування стільців, шепоту, шарудіння шовку.

Чорний шовк, креп і мережива, чорне з сліпучо-білими манишками вбрания чоловіків, руки, сумно сплетені на колінах або поважно скрещені на грудях, замислені обличчя, урочисте мовчання. Серед цього мовчання поряд, у сусідньому салоні, звучала траурна мелодія, яку в супроводі музичного інструмента виконував хор найвідоміших у цьому місті співаків. Скорботний, але разом з тим і великосвітський обряд, незвичайність якого викликала захоплення людиною, що складала таку шану своїй померлій дитині. З золотої гори забило джерело чарівної музики, і на її хвилях це дитя пливло за межі земного світу.

Дарвід не вітався з гостями, може, вперше в житті не додержував правил етикету; з поваги до господаря, розуміючи його настрій, гості нічим його не порушували. Дарвід стояв, як і раніше, притулившись плечима до сті-

ни, і здалеку був подібний до темного силуету, намальованого на її тлі. Він дивився на добірне товариство, від якого його відділяла частина кімнати, і йому здавалося, що між ним і цим товариством зараз така величезна відстань, ніби всі ці люди були на одному кінці світу, а він — на другому. То були тіні, імена яких він знов, але які не мали з ним нічого спільногого, як і він з ними. Вони могли існувати, могли й не існувати. Це не має значення, але він знає, що вони не існують для нього, так само, як він не існує для них. Навіщо вони сюди прийшли? Навіщо вони тут? Дарвіда вразило почуття порожнечі, яка утворилася навколо нього і відділяла його від людей. Це було щось подібне до безмежного простору, по один бік якого був він, а по другий — вони. Він окремо, вони окремо.

Спів ширився і міцнів, хор то громів, то затихав, дозволяючи голосам солістів розливати у просторі дзвінкі й чисті звуки. Невидимий рух повітря легким подувом пробігав по крепу і викликав третіння незліченної кількості свічок. Дарвід не слухав музику; у нього ніколи не вистачало часу стати її знатцем і прихильником, але він відчував, що звуки співу вливаються в нього і, проникаючи в найпотаємніші глибини душі, викликають досі незвідані почуття. Він дивився на Карине обличчя, яке виринало з білих квітів, і думав, вірніше відчував, що в той час як тих, здавалося, відділяв від нього безмежний простір, вона була йому дуже близька. Вона єдина. «Моя!» — прошепотів Дарвід. Вона єдина. Сам не розуміючи, як це, власне, з ним могло трапитися, він у думці поклав собі на плече її маленьку золотаву голівку і казав їй: «Тікаймо, маленька! Ти колись питала у мене, навіщо мені всі ці люди? Отож я зараз тобі скажу, зовсім ні до чого. Я не хочу їх, вони мені чужі, і зовсім мене не обходять, тільки ти мені потрібна, ти єдина, мій сонячний промінь, такий, який я одного разу бачив під час подорожі і запам'ятав, — світлий і теплий! Ти моя єдина! Ходімо, тікаймо разом від усього і від усіх, бо все і всі вони нам непотрібні, чужі й далекі!»

Тут він згадав, що вже ніколи й нікуди не може з нею ані піти, ані втекти. Йому частково належало кілька залізниць, він мав можливість найняти для себе одного кілька поїздів, що курсують цими залізницями; десь на Сході по величезній річці в клубах пари пливли його

власні судна; і в цій столиці, і в тій, і ще в одному місті багато людей мешкало в його власних великих будинках — однак цю сплячу дівчинку він не міг повезти ні сушеною, ні водою, в жодне місто, в жоден дім. На його очі, звернуті на неї, набігла ідка волога, і сльоза скотилася по щоці, яка весь час сіпалась.

Але водночас на його вустах з'явилася та посмішка, яку називали колючою.

«Що це? Екзальтація!»

Він відкрив у собі екзальтацію. Ще кілька днів тому, навіть напередодні цієї ночі, він сміявся б з припущення, що вона може затуманити ясність його зору і думки. Дарвід подумав, що людина інколи буває для самої себе найдивнішою несподіванкою. Під впливом різних обставин у ній пробуджуються властивості, про існування яких вона й гадки не мала. Тепер він відкрив у собі най-несподіванішу рису: екзальтацію. Проте звичка всього життя і те, що він завжди вважав своїм непохитним переконанням, збунтувались у ньому, змусивши його сміятися з самого себе. Невже він, як поет, почне писати оди на смерть дитини? Або, як чернець, порине в роздуми про смерть? Убозтво! Це слово і раніше не раз спадало йому на думку, але тільки тепер він усвідомив усю його глибину. Незважаючи ні на що, він не піддається екзальтації. Треба побороти себе і тверезо дивитися на речі.

Дарвід випростався, відштовхнувся від стіни, силою волі надав спокійного виразу обличчю й поглядові і, люб'язно всміхаючись, попрямував до гостей. В цю хвилину хор замовк. Дарвід почав члено вітатися з гостями, потискуючи їм руки і висловлюючи вдячність небагатьма, але плавними висловами. Це був початок одного з Геркулесових подвигів, подібних до якого він немало зробив у минулому. Продовженням його була та оргія праці, яку він влаштовував протягом кількох тижнів, викликаючи у всіх, хто його бачив, подив або цікавість.

Зараз, повернувшись із міста і ще не почавши приймати відвідувачів, Дарвід стояв біля вікна у блакитному салоні і намагався зрозуміти, що за незвичайний рух панував на сходах в той час, коли він ними підіймався. Носії зносили вниз якісь речі, він не придивлявся до них, але йому здалося, що то були картини і ще щось. Невже Мар'ян залишає рідний дім? Можливо. Не можна перед-

бачити, що здатен вчинити цей впертий і зарозумілій хлопець. Але щоб не сталося, він не поступиться і в майбутньому не дозволить синові вести таке бездіяльне життя з шаленими вибриками, які дуже дорого коштують. Зрештою, останнім часом, все, не виключаючи й Мар'яна, значно менше його хвилювало. Чому? Він не встиг відповісти собі на це запитання, бо почув позаду легкі кроки і шепіт:

— Алойзи!

Дарвід обернувся. Це була Мальвіна, яка останнім часом дуже змінилася на обличчі. Під зачесаним з суворою простотою волоссям лоб її перерізав темний жмут глибоких зморшок, кутики блідих вуст опустилися, недбало зашпилене на потилиці волосся падало важким вузлом на ліф темної, майже чернечої сукні. Вона стояла в густих сутінках за кілька кроків від нього. Вимовивши його ім'я, Мальвіна більше нічого не могла сказати. Її біла рука, що спиралася на маленький столик, тремтіла. Схиливши голову, дружина звела на Дарвіда несміливий, пригаслий, болісно задумливий погляд. З хвилини вони дивилися одне на одного, нарешті Дарвід спітав:

— Чим можу служити?

Запитання його звучало ввічливо і сухо. Вона ще трохи вагалася чи збиралася з силами, потім заговорила:

— За кілька днів я і Ірена маємо виїхати звідси. Але я не могла цього зробити, не поговоривши з тобою, Алойзи. Я чекала слушної хвилини і, побачивши тебе тут, увійшла.

Мальвіна знову замовкла. Вона важко дихала і дуже хвилювалася. Дарвід стояв до неї боком, тонкі й різкі обриси його профілю вимальовувалися на тлі затягнутого сутінками вікна.

— У чім річ? — запитав він.

Вона відповіла пошепки:

— Будь терплячий... мені тяжко...

І, ніби боячись вичерпати його терпіння, поспіхом і безладно почала говорити:

— Нас спіткало спільне нещастя... Ти, Алойзи... був такий безмежно добрий до нашої бідолашки... коли ми з Іреною поїдемо, ти залишишся самотній... Марись теж збирається виїхати... тому, може... якби ти міг забути

минуле... зрештою я не знаю... пробачити... якщо ти захочеш, я і Іра залишимось...

Кажучи це, вона ставала сміливішою, відчувалося, що її змушує говорити якийсь внутрішній імпульс.

— Я не буду виправдуватись перед тобою, Алойзи, і заперечувати свою провину... скажу тільки, що я була нещаслива і що моя провина дуже мене мучила. Я хотіла сказати тобі, Алойзи, що ти теж зі свого боку... бо ти мене не знав... тобто ти знав моє обличчя, очі, волосся, звук голосу, і вони тобі подобались, тому ти й одружився зі мною, але душі моєї ти не знав і не хотів бути ні її порадником, ні її захисником. А вона не була позбавлена доброї волі, і в ній жевріла надія на справжнє щастя... Жалюгідна душа жінки, розбещеної багатством і небробством... Адже ти сам, Алойзи, убогу дівчину, яка працювала з високо піднесеною головою, перетворив на бездіяльну і... завжди самотню жінку. Адже ти сам хотів, вимагав, щоб я якнайкраще репрезентувала у світі твоє ім'я, твою... як ти казав... фірму...

Вона замовкла, побачивши його колючу посмішку.

— Мені здається,— сказав він,— що в трагічній сцені, яку тобі захотілося розіграти, мені випадає роль негативного героя...

— О ні! — заламуючи руки, вигукнула Мальвіна,— о ні! Я не хотіла ні в чому звинувачувати тебе, ні дорікати тобі... я не маю права... Тільки... я думаю, що коли всі ми в чомусь винні і життя таке сумне і все так... тяжко, то, може, нам краще вибачити одне одному... поступитися, зректися... Так я думаю, і хоча моя гордість вже давно вражена тим, що я змушена користуватися усім, що належить тобі, я поступаюся і надалі користуватимусь... хоч давно вже єдине, чого я прагну, це — піти звідси, залишити світське життя, оселитися назавжди десь в глухому закутку...

Голос її тремтів від стриманого ридання, але вона опанувала себе і закінчила:

— Я відмовляюсь від цього бажання і залишусь, якщо... ти тільки захочеш, якщо можеш... не гордувати мною...

Профіль Дарвіда дедалі різкіше вимальовувався на тлі потемнілого вікна, помовчавши хвилину, він відповів:

— Не можу! Мені дуже прикро, але для героя хри-

стиянського роману у мене немає даних. Тобі надається цілковита свобода дій. Кринична вже перейшла у власність твоєї дочки... Можеш разом з нею оселитися в «глухому закутку», де я не вітатиму вас з приємними розвагами, або лишитися тут і жити, як раніше, що мені було б зрозуміліше, але ні в якому разі...

Дарвід раптом урвав речення і замовк.

Розмовляючи з цією жінкою, він відчув під горлом клубок змій, що душив його, але водночас в його мозку виникли якісь спогади, поклики, ніби відгук чогось далекого. Їх породжувало обличчя цієї жінки, риси якого змінилися, зів'яли, але були ті самі, що в них він колись з насолодою втуплював погляд, породжував голос, який завжди чарував його своїм звучанням...

Голова його схилилась, ніби її згори пригнуло щось невидиме. Пробачити? Але що з цього буде? Ідилія? Гармонія? Повернення в лоно родинного щастя? Дурниці!

Цього вже ніколи не буде. На світі є тільки одна безумовна і незаперечна річ: факт. Факт був, і немає такої сили, яка могла б довести, що його не було. Все інше — екзальтація! Трохи помовчавши, він холодно і повільно закінчив:

— Ні в якому разі ні мої почуття, ні наші стосунки змінитися не можуть.

Мальвіна ще міцніше сперлася рукою на стіл і ще нижче похилила голову, у неї теж промайнула думка про повернення в родинне лоно, але на становищі шанованої дружини, яке вона могла б заслужити каяттям і підкоренням волі ображеної нею людини.

— Отже,— дужетихо почала вона,— я не можу бути нічим тобі корисною?

Якусь мить помовчавши, він відповів:

— Ні.

— Ні в чому тобі потрібною? — закінчила вона запитання.

Він помовчав трохи довше і відповів:

— Ні.

Стоячи до неї боком, Дарвід дивився у вікно, на рожеву хмаринку, яка пропливала у сутінках над дахом сусіднього будинку. Щось юому ця хмаринка нагадувала... Щось нагадувала! Дивлячись на нього, Мальвіна додала:

— Наша дочка писатиме тобі, Алоїзи.

Він швидко перебив її:

— Твоя дочка!..

Мальвіна з подивом продовжувала:

— Ірена...

Він уже знов, кого нагадувала ѹому ця рожева хмаринка, що линула в присмерковому небі. Кара!

Повернувшись обличчям до дружини, Дарвід повторив:

— Ірена твоя дочка... бо чого варті кровні зв'язки, якщо немає інших? Я мав єдину дитину, мою...

В цю хвилину в ньому закипіла жадоба помсти і руйнування, тому він закінчив:

— І я втратив її — через тебе!

— Через мене?

Запитальний вигук її був сповнений здивування:

— Отже, ти нічого не знаєш? Від тебе це приховали?

Обережне ставлення до делікатних жіночих нервів! Але мої грубі чоловічі нерви відчувають потребу поділитися цим з твоїми.

Поволі і чітко вимовляючи слова, які час від часу з сичанням вихоплювалися з його блідих вуст, він закінчив:

— Твоя дочка мала зі мною цікаву, дуже цікаву розмову про... все, що сталося, про всю нашу родинну ідилію... Дівчинка, сховавшись за меблями, чула всю нашу розмову і — збожеволіла... О! Це було хвилинне потъмарення свідомості, але під його впливом вона висунулась з вікна на морозне повітря, щоб померти. Запалення легенів ускладнилось психічним розладом. Її смерть була самогубством.

Останні слова вирвались із його горла, яке ніби щось стискало, здавленим, але чітким шепотом, що пролунав по всіх кутках великого салону. Але його заглушив пронизливий жіночий крик і звук падаючого на підлогу тіла. Це у Мальвіни підломилися ноги, вона скопилась руками за голову і, падаючи на коліна, вдарилася лобом об ріг столика, біля якого стояла. В ту ж хвилину у вітальню вбігла Ірена; мов ластівка, що прилетіла на допомогу своїм діточкам, вона припала до матері, обняла обома руками її похилений стан і підвела до батька залите слозами обличчя.

— Безглазда жорстокість, батьку,— вигукнула во-

на.— А я так це приховувала від неї, так намагалась приховати! Безглузда жорстокість! Я гадала, що така розумна людина, як ти, батьку, нічого даремно не робить! Але ти, батьку, вчинив безглузду підлість!

Дарвід здригнувся, але стримався і, знову відвернувшись до вікна, прислухався до дедалі тихших кроків двох жінок, які залишали кімнату. Була мить, коли він повернув голову і вуста його заворушились, ніби з них мало злетіти якесь слово, ім'я. В цей час жінки, обійнявшись, повільно проходили через найближчий салон, поки не зникли в густих сутінках. Дарвід не сказав нічого. Що він відчував, коли вона крикнула і вдарилася головою об край столика? Жаль? Можливо. Невимовну тугу за минулим, яке залишало його назавжди, і за своєю дочкою, яка пішла зі словом «підлість», що вихопилося з її вуст? Можливо. Але він нічого не сказав, не вимовив нічийого імені. Він лишився зовсім самотній. Навколо було тихо і порожньо. Спорожнів навіть клаптик неба за вікном, бо рожева хмаринка, що пропливала по ньому, зникла. Постать Дарвіда ставала дедалі темнішою у сутінках, які, густішаючи, гасили білість, блакить і позолоту великого салону. Риси його обличчя поступово розплівалися, ставало невидимим трептіння рук і сіпання щоки, нарешті, на сірому тлі вікна вимальовувався лише вузький чорний силует.

Дарвід стояв нерухомо, наче скам'янілий, вражений якоюсь думкою. Отже, так закінчується все на світі! Ходять по світу невидимі велетні; смерть, омана, біль, гнів топчути, трощати, рвуть усе, і ніхто нічого не може проти них вдіяти! Він ніколи не думав про цих велетнів. Хіба він був філософом? Він не мав часу. Тепер він думає і на дні важкої, як камінь, думки бачить лице блідного жаху. Лице те подібне до голови Медузи, яку він запам'ятав з картини, що її колись бачив. Вона лежить на бурхливих хвилях з розкуювдженим волоссям, в її погляді безмежна глибина, а на посинілих губах глузлива посмішка. З чого вона глузує? Може, з величі людини, яка на сірому тлі вікна вимальовується вузьким чорним силуетом, таким самотнім у тиші густих сутінків?

Раптом Дарвід відчув, як щось м'яке несміливо торкнулося його ніг, і біля самісінької підлоги побачив маленький, рухливий клубочок, чорний у сутінках. Він нахилився і покликав:

— Пуфику!

З підлоги почулося тонке гавкання. Пуфик завжди гавкав так, коли хотів нагадати про себе своїй господині.

Дарвід низько схилився і, поклавши руку на шовковисту шерсть, повторив:

— Пуфику!

Потім випростався і, відходячи від вікна, ще кілька разів покликав:

— Пуфику! Пуфику!

Чорний силует повільно просувався в сірих сутінках салонів, а за ним біля самісінької підлоги котився маленький чорний клубочок, аж нарешті перед ними бліснула світла смуга. Це були навстіж відчинені двері яскраво освітленого кабінету.

Лакей, що виріс на дверях, голосно вимовив прізвище, почувши яке Дарвід прискорив ходу. Нарешті він прибув! Повернувся його посланець, агент, його гончак! Безумовно, він приніс приємну звістку, інакше йому не було б потреби приходити! Отже, та грандіозна справа, та величезна арена боротьби і праці, в якій залягала груба золотоносна жила, потрапить до його рук! Як вчасно! Це його проторезить і звільнить від поганих снів, що останнім часом йому докучають. Бо всі ці екзальтації, бо всі ці почуття, які з такою силою в ньому прокинулись, це нездоровий і гарячковий сон. Треба скинути його з себе і повернутися до ясної, тверезої і розумної дійсності!

V

Від того пам'ятного дня минуло чимало часу. Сьогодні Дарвід увійшов до свого яскраво освітленого кабінету, здобувши одну з найбільших перемог у своєму житті. В передпокої він кинув на руки лакеєві вже не шубу, а легке пальто, бо після холодної, моторошної зими настала тепла лагідна весна. Всі, хто бачив його сьогодні, коли він виходив з будинку найвищого у місті сановника, мабуть, думали: «Щасливий!» Незважаючи на те, що останнім часом він помітно схуд, його очі, усмішка і високе чоло сяяли радістю і гордістю. Нарешті він одержав те, чого так довго й марно домагався: в його руках

була грандіозна справа, широке поле для невтомної діяльності і груба золотоносна жила. Щоправда, готовуясь до цієї тріумфальної хвилини, Дарвід, як чернець, проводив дні і ночі над купами паперів та книг, щось підраховуючи, комбінуючи, списуючи рядами чисел і аргументів силу-силенну аркушів паперу. Він працював напружено, не думаючи ні про що, крім мети своєї праці, яку нарешті з тріумфом завершив, і всі говорили: «Щасливий!» Дарвід дістав уже багато поздоровлень, прочитав у очах багатьох захват, а зараз він повернувся з засідання, де своїм красномовством і грунтовними доказами переконав і покорив велике коло людей неабиякого розуму, що мали значний вплив. Так він провів день; зараз, надвечір, він повернувся додому і, кинувши лакеєві короткий наказ: «Нікого не приймати!» — спітав:

— Де песик?

Потім опустився у глибоке крісло біля круглого столу і з хвилину сидів з таким виразом на обличчі, ніби пробудився від сну. Протягом багатьох днів він був до краю переповнений думками про цю справу, а сьогодні з самого ранку він так упивався своєю перемогою, що не мав часу думати про щось інше; зараз, в першу за довгий час вільну хвилину, йому здалося, ніби він ще тільки прокинувся, і в його голові знову постало запитання:

— То що ж? Навіщо?

Власне, це запитання було для нього тепер дійсністю, а все інше обов'язком, виконуваним за звичкою. Він працював, підраховував, тріумфував по інерції, так само як по інерції котиться по похилій площині кулясте тіло. Під прикриттям зовнішнього життя, яке він так довго вів, дедалі більше місця займало інше, нове, приховане від усіх, а для нього реальніше, ніж увесь навколошній світ. В ньому коренилася нерозв'язна, настирлива загадка, яка містилася в одному короткому слові: «Навіщо?»

До цього короткого слова він повертається в думці кожної хвилини відпочинку, тому години діяльності й розмов здавалися йому сном, а саме це слово, що безнастанно поверталося до нього, єдиною реальністю, про яку варто було подбати.

Навіщо він взяв собі на плечі цей величезний тягар? Навіщо він взагалі спинається по цій нескінченній драбині, напружуючи всі сили розуму й нервів? І на яке небо

веде ця драбина? До нових прибутків і ще більшого багатства? Але він уже до них не рветься! Справді не рветься. Хоч йому самому це здається дивним. Та й навіщо? Хіба мало у нього й так? Дуже багато. Він ніколи не належав до таких людей, які кують собі золоту колісницю задля того, щоб сісти в неї з Вакхом і вакханками. А гордість? Дарвід засміявся. Це було добре тоді, коли він ще не побачив зблизька велетнів, які причаїлися в різних кутках. Тепер він вже їх бачив і знає, що саме можуть вони і що — він... Отож — навіщо? Але як же? А його заслуги, ті заслуги, які люди цінують так високо, що мало не стеляться йому під ноги? Чи перед ним вони схильяються, чи, може, перед його золотою колісницею? А якби ця колісниця зникла, чи збереглась би за ним назва сучасного Сіда, титана, надлюдини? Дивно, як ясно бачить він у цю мить Мар'яна, що сидить в цьому кріслі, і як виразно чує його голос: «Якою була мета твоєї праці, батьку? Мета? Мета? Це вирішує все. Що ж було твоєю метою? Адже не врятування людства!» Дарвід знову засміявся. Що тут довго думати! Мета його полягала в одержанні прибутків, у накопиченні дедалі більшого капіталу, а оскільки тепер він цього не прагне, то навіщо?

А втім, який геніальний хлопець Мар'ян! Своїми запитаннями він так глибоко проник в Дарвідову душу, що й зараз вони продовжують свою інквізиторську роботу. Вродливий і обдарований хлопець! Королевич і майже мислитель! Та що з того? Коли... коли йому чогось бракує! Чогось йому так бракує, ніби він і не обдарований. Чого ж саме йому так бракує?

Повільним рухом, що свідчив про втому, Дарвід повернув обличчя до письмового столу, яскраво освітленого свічками, які горіли у високих канделябрах. Що йому ці канделябри нагадують? Ах, так, згадав! Один із них він колись подав Карі, щоб вона присвітила собі, коли їтиме темними салонами. Як від його ваги зігнулася її худенька рука підлітка і як гарно відбивалося полум'я свічки в її темних очах, що дивилися на нього з такою... З чим? З такою екзальтацією! Однак яке дивне і велике щастя було, коли ця дитина жила і так його любила! Вона єдина! Потім, несучи свічку у важкому канделябрі прямо перед своїм рожевим личком, Кара пішла в темряву..

Дарвід знову обернувся, але вже не втомленим, а скіріше рвучким рухом. Він подивився на двері, за якими стояла, ховаючи анфіладу покоїв, непроникна пітьма. Ніби за дверима була чорна стіна. По його спині пробіг холодок, такого почуття зазнає людина, яка відчуває, ніби на неї ззаду навалюється, насувається чи наїжджає щось важке. Чорна стіна, за якою маячить, мов зачаровані, порожні салони, здавалося, насувається на нього... Але він знову подивився на письмовий стіл. Там, серед безлічі інших паперів, лежав лист від Мар'яна, одержаний багато днів тому. Дарвід не сховав його і не знищив, а, сам не знаючи чому, залишив на столі. У великому кабінеті цей лист виразно білів на тлі зеленого малахіту письмового прибору. Проте хіба це лист! Лише кілька рядків. Мар'ян писав, що, прагнучи позбавити себе і батька ще однієї розмови, він листовно сповіщає про свій від'їзд до Америки. Але через те, що йому ліньки писати листа, він обмежується кількома словами. Незбагнений брак логіки в керівництві життям поставив його перед необхідністю шукати заробітку, однак рід і поле діяльності він воліє обрати відповідно до власної індивідуальності. Мар'ян продав своє майно, що дало йому значну суму, і частину грошей позичив, але не вважає потрібним просити виbacення, бо це природний наслідок не ним створеного становища, в якому він скоріше є жертвою. Зрештою, він ні в чому не дорікає батькові, твердо дотримуючись думки, що такі поняття, як провина і заслуга, доброчесність і злочин, це — суп, зварений з прадідівських кісток, який подається пастушкам в мальованих горщиках. Лист закінчувався побажанням, написаним вишуканою мовою, обтічними реченнями, в чудово витриманому стилі.

Брак логіки! Ці два слова з Мар'янового листа запали у пам'ять Дарвіда і після слова: «Навіщо?» найчастіше в ній повторювалися. Чи вони справді стосувалися його? Чи він дійсно зробив логічну помилку? Здається, так. Отже, підвів його ясний, тверезий логічний розум?.. Дарвід встав і, обернувшись боком до дверей, знову скіріше відчув, ніж побачив чорну стіну мороку, що стояла за ними. Знову по його спині пробіг холодок, він зішувлився і згорбився. Так, він підійшов до письмового столу, взяв інший лист, який хвилину тому кинув туди і ще не прочитав. В кімнаті щось зашаруділо, чиїсь маленькі

лапки тихо дріботіли по килиму. То прокинувся Пуфік і підбіг до Дарвіда, лащачись до його ніг.

— Пуфік! — промовив Дарвід. І почав читати листа. Це було запрошення від князя Зенона на великий прощальний вечір; він і його дружина виїжджали за кордон і давали вечір, бажаючи попрощатися з знайомими і в першу чергу з «сучасним Сідом». Так князь Зенон часто називав Дарвіда. Але сьогодні «сучасний Сід», читаючи запрошення, кривив губи від огиди. Це не була всім відома колюча посмішка, губи його неприємно кривились, ніби він ковтав щось нудотне... Дарвід уявив собі товариство, в якому недавно провів кілька днів на полюванні; у призначений день воно збирається у салонах князя, а йому не тільки не хотілося бути у цьому товаристві, але навіть сама згадка про це викликала огиду. Не тому, що він ненавидів цих людей, а тому, що вони були йому зовсім байдужі. Дарвід нічого їм не закидав, але, думаючи про них, знову відчув безмежний, порожній простір, який відділяв його від них.

Він уявляв собі князівські салони, наповнені найрізноманітнішими обличчями, вбраним, розмовами і карточними столами, і йому здалося, що все це перебуває на величезній відстані від нього, по другий бік безкрайого порожнього простору.

По один бік цього простору — він, а по другий — вони. А між ними — порожнеча, жодної ниточки, навіть такої тонкої, як павутинка.

Посеред кімнати над круглим столом яскраво і рівно світилася люстра, на письмовому столі у важких канделлябрах палали свічки. Залитий цим яскравим світлом, Дарвід стояв біля письмового столу, насупивши брови, низько схиливши обличчя над аркушем паперу, який тримав у руці. Біля його ніг на килимі, як маленька статуетка, непорушно сидів Пуфік і, підвівши мордочку, дивився на свого господаря з-під навислого пасма шовковистої шерсті. Але Дарвід не бачив песика і не читав написаних на папері улесливих речень, а повторював у думці колись почуті слова:

«Навіщо тобі так багато людей, татку? Невже ти їх любиш? Чи вони тебе люблять? Що це тобі дає? Втіху чи користь? Навіщо це все?»

«Я не люблю їх, маленька, і вони мене не люблять. А давало мені це користь, становище у світі».

«А навіщо тобі, татку, це становище? Нащо ти добиваєшся цього становища? Хіба воно дає щастя?»

Цього разу на його вустах промайнула відома у світі колюча посмішка:

«Не дало, маленька!»

Часом ця дитина своїми запитаннями змушувала його думку опускатися, як на ниточках, на самісіньке дно . явищ, що їх тоді йому ніколи було розглядати. Тепер він їх розгледів, і іронічна посмішка ставала дедалі гострішею. Він довго думав, нарешті вимовив уgłos:

— То що ж?

А потім, ніби запитуючи себе самого, вигукнув:

— Невже помилка?

Його раптом пройняла думка, що все його життя з працею, боротьбою, здобутим багатством могло бути помилкою, і знову перед ним постав блідий образ жаху.

Пуфик, мабуть, злякавшись крику, що вихопився з грудей його господаря, кілька разів гавкнув. Дарвід відвернувся від столу і його погляд натрапив на чорну стіну, що стояла за дверима.

— Помилка? — повторив він.

Темрява мовчала і, здавалося, безокою маскою дивилася на нього уважно і вперто. Дарвід швидко ступив кілька кроків і натиснув кнопку дзвінка. Лакеєві, що увійшов, він, перевівши погляд у бік дверей, наказав:

— Засвітити у всьому будинку!

За кілька хвилин анфілада покоїв виринула з темряви, сяючи у свіtlі ламп і свічок. Круглі бра розливали м'яке, туманне світло, в якому де-не-де мерехтіли золоті відблиски і від якого розплівалися контури на портретах і пейзажах. Із затінених кутків виступали невиразні обриси вузьких і округлих ваз, відтинки білих гірлянд на стінах, ніжна імла блякливих кольорів на gobеленах, яскравий пурпур і блакить шовкових завісок. Далі, у маленькому салоні, горіли спони свічок у двох канделібрах, з яких звисали кришталеві підвіски, схожі на бурульки чи великі застиглі слізози. Ще далі, в ідалльні з темними стінами, світлою кулею виблискувало велика бронзова люстра, що спускалася над столом. З кабінету Дарвіда ця куля здавалася дуже далекою, а на всьому просторі, який їх розділяв, не чути було ані голосу, ані найменшого шелесту — ніде нічого живого. Незважаючи на безліч

розкиданих або зібраних докупи речей, тут панувала порожнеча, яку огортала тиша.

Від дверей кабінету до тих, за якими, як палаюча точка, звисала над столом велика бронзова люстра, Дарвід ходив туди і назад спочатку поволі, опустивши голову, тримаючи в зубах цигарку, яка то пригасала, то спалахувала. Впритул до нього, мало не торкаючись мордочкою підлоги, ніби хутряний клубочок, котився Пуфик. Потім Дарвідові кроки стали швидкими і нерівними, в них ніби відбивалось наростання тривоги. Ці вогні, розкидані в порожньому, мовчазному і такому великому просторі, і він сам, що блукає серед них... Що це все означає? Де-не-де на позолоті й поліровці, як пустотливі гномики, блимають тріпотливі відблиски; тут з блакитних гобеленів, що вкривають меблі, визирають бліді обличчя; там у високому дзеркалі відбиваються два снопи свічок разом з кришталевими бурульками, це дзеркало, подовжуючи перспективу, робить простір ще більшим, а світло ще яскравішим; а з-за блакитних складок портьєри видніється китайська порцелянова ваза і раптом набирає в очах Дарвіда якогось химерного вигляду. Велика, вкрита блакитним розписом, випукла посередині і звужена вгорі, ця ваза скидається на довгу шию. Видно її не всю; ховаючись за складками портьєри, вона ніби стежить за кожним кроком людини, яка ходить по кімнаті, і сміється. Так, китайська ваза сміється... Здається, її тулуб все більше роздувається від сміху, а біле тло, що проступає крізь блакитний розпис, нагадує вищирені зуби. Дарвід намагається не дивитися на вазу і прискорює крок; за ним швидше дріботять по підлозі кошлаті лапки Пуфика, але по дорозі назад порцелянова потвора знову висуває з-за портьєри довгу шию, зиркає на людину і щирить зуби, ніби от-от лусне зо сміху. А з другого боку вітальні на блакитному тлі біліє старче обличчя з сивою бородою патріарха, вступивши в Дарвіда допитливий і сумний погляд.

Що це все означає? Дарвід зупинився посеред одного з салонів, і відразу біля його ніг завмер хутряний клубочок на кошлатих лапках. Що він тут робить у порожніх кімнатах і навіщо наказав їх освітити? Це скидається на божевілля. Дарвід згадав недавнє повідомлення про збожеволілого короля, який у яскраво освітленому палаці сам-один слухав спів аристів. Невже він теж починає

божеволіти? Чому він не працює? У нього стільки роботи! Дарвід зробив кілька кроків і знову зупинився. Китайська ваза, що до половини визирала з-за портьери, розсідалася від сміху. Працювати? Навіщо? Мета? Мета! Яка мета? Це вирішує все! Він відвів погляд від вищирених зубів потвори і побачив бліде сивобороде обличчя патріарха, очі якого з голубуватого тла дивилися на нього запитливо і сумно, ніби говорячи: «Помилився у виборі шляху!»

Він пішов неправильним шляхом! Тільки звичка стримувати внутрішні почуття і їх зовнішні прояви не дозволила Дарвідові крикнути: «Рятуйте!» Гамуючи крик, він швидко нерівною ходою пішов у напрямку люстри, що горіла в кінці анфілади покоїв, в напівтемній ї дальні. За ним біля самісінької підлоги швидко, як тільки міг, на кошлатих лапках біг Пуфик.

Раптом у одному з салонів годинник почав бити однадцять. Раз, два, три... Низькі басовиті звуки поволі розплівалися в порожнечі, оповитій тишею, аж десь в іншому кінці будинку йому почав відповідати другий, дзвінко і квапливо. Здавалося, що це голос і луна, ніби речі вели між собою якусь таємну розмову.

Дарвід увійшов до свого кабінету, знову натиснув кнопку дзвінка і наказав лакеєві:

— Погасити світло!

Він сів в одне з крісел біля круглого столу і відчув, як його від голови до ніг огорнула невимовна втома. Щось легке скочило йому на коліна. Дарвід поклав руку на шовковисту шерсть маленького створіння, яке тулилося до нього, і сказав:

— Пуфик!

Дарвід думав, що мусить рішуче відмовитись від тієї грандіозної справи, що її він так довго домагався, бо для такого великого починання в нього бракує сил і — бажання, особливо бажання. Він так втомився. Але, залишивши працю, що він робитиме? Навіщо жити?

Дарвід сидів навпроти дверей, за якими знову стояла чорна стіна мороку, і думав:

— Мета життя? Мета? Мета? Навіщо жити?

Темрява мовчала і, здавалося, безокою маскою дивилася на нього уважно і вперто.

Через кілька годин у спальні, оздобленій одним з найвідоміших столичних декораторів, нічник, що стояв на

каміні, освітлював ліжко, прикрашене багатим різьбленим, білу, сухоряту руку, витягнуту на шовковій ковдрі, і худорляве в рудуватих бакенбардах обличчя, ніби вирізьблене з слонової кістки, на якому блищають сірі очі. Сон їх не брав, важкий і хворобливий погляд їх блукав по великій, напівосвітленій кімнаті. Раптом Дарвід підвівся на ліжку і, спершись на подушку, почав дивитися вгору. Там, на стіні, вимальовувалось дівоче обличчя, маленьке, кругле, рожеве, з ясним, густим волоссям над грецьким чолом; рухом вій воно, здавалося, кликало до себе. Червоними вустами дівчина лагідно усміхалася, а її вій виразно, зовсім виразно ворушилися і кликали його. Дарвід звів брови вгору, його чоло прорізали глибокі зморшки. Вступивши погляд у видіння, яке плавало вгорі, він нахилився вперед і тремтячими губами прошепотів: «Маленька!» Але відразу ж протер долонею очі і усміхнувся. Малюнок Грьоза! Іх тут було два: одного майже не видно у тіні, другий виринув із темряви так, що намальована на ньому дівоча голівка видалася опуклою і ніби повисла у повітрі.

— Схожа, дуже схожа на Кару! Той самий тип... Особливо губи, чоло, волосся...

Дарвід уже зновував, що це обличчя намальоване, однак, поклавши голову на подушки, він щохвилини дивився на нього і щоразу бачив лагідну усмішку на червоних вустах і виразний порух вій, які, здавалося, кликали його й манили.

Дарвід подумав про те, що він хворий і знервований і що йому треба обов'язково звернутися до лікаря. Наступного дня в кабінеті відомого лікаря він спрощі почув, що його нерви розладнані. Горе, яке його спіткало, перевтома... Забагато працював. Єдина порада: тривалий відпочинок. Поїздка за кордон. Зміна вражень. Після напруженої ділової обстановки помилуватися творами мистецтва, пожити на лоні природи.

Роздумуючи про лікареву пораду пізніше, Дарвід відчув, що не має ні найменшого бажання її виконувати. Ні мистецтво, ані природа ніколи не цікавили його. Все життя у нього не вистачало на них часу, а зараз заново вчитися пізно. А якщо не заради цього, то навіщо подорожувати? У своєму житті він багато подорожував, але завжди в справах, з точно визначенюю метою. Мандрування по світах без діла й мети, на його думку, було по-

дібне до блукання серед ночі в порожній освітленій квартирі і здалося йому безумством.

То що ж? Кілька днів минуло в роботі, нарадах, розрахунках, складанні балансів і звітів. Кулясте тіло котилося по інерції. В призначенні години Дарвід приймав відвідувачів. Прийняв він і князя Зенона, який приїхав попрощатися з ним на кілька місяців, аж до наступної зими.

— Всі ми роз'їжджаємося,— казав князь.— Як птахи навесні, ми летимо туди, де найяскравіше світить сонце. Ви, мабуть, також виїдете? Куди? На південь чи на схід? А може, в село, де ваша дружина й дочка проводять тяжкі дні родинної жалоби? А *propos*¹, про село. Ви знаєте... се *rauvre*² Краницький... приходив до мене прощатися. Він залишив місто, назавжди залишив. Виїхав у село. Вирішив постійно оселитися у своєму маєтку... маленькому і не дуже вдало розташованому. Я колись там був, відвідав його матір, яка доводилася мені родичною. Жалюгідний закуток. Але *que voulez-vous?*³ Цей колись вродливий і приємний чоловік страшенно постарів, тут у нього були борги, важкі умови життя... Отож він і виїхав. І ваш син подався у далеку подорож. Він уже в Сполучених Штатах? Барон Блауендорф теж туди їде, якраз учора він з нами прощався. Всі ми розлітаємося, але тільки до нової зустрічі, адже так? Звичайно, до нової зустрічі, я був би в розpacі, якби втратив таке дороге й приемне знайомство з вами!

Ох, як же байдуже було Дарвідові до того, збереже він чи втратить знайомство з князем! Він помічав і визнавав у князеві багато чудових і міліх якостей, але волів зовсім його не бачити так, як і всіх інших людей. Чужі, байдужі... Розмова навіть з найприємнішими і найдостойнішими з них втомлювала його і докучала йому. «Навіщо тобі, татку, так багато людей? Хіба ти їх любиш? Чи вони тебе люблять?»

Тепер його захопила одна думка. Се *rauvre* Краницький залишив місто, щоб назавжди оселитися у своєму маєтку, точніше у невеличкому сільці, що лежить у тій же місцевості, що й Кринична, не дуже близько, а все-таки в тій місцевості. Він, мабуть, буде частим гостем

¹ До речі (франц.).

² Цей бідолаха (франц.).

³ Чого ж ви хочете? (Франц.)

Криничної... А може, ні? Навіть напевне, ні. Адже вона розірвала з ним стосунки і дійсно відчувала глибокий сором і біль... Дарвід засміявся. «Прикайна Магдалина! — І, закінчивши думку, додав: — Нещасна!»

Але що він мав ще сьогодні зробити? А! Він домовився з цим молодим скульптором зустрітися надвечір на кладовищі, щоб поговорити про Карин пам'ятник. Це має бути надзвичайно красивий і цінний пам'ятник, ще одна гора золота... яка придавить «маленьку».

Велике кладовище потопало у свіtlій зелені листя, яке тільки розгорнулося на деревах, і в п'яному ароматі фіалок. Над Кариною могилою, яку вкривали не скромні фіалки, а килим рідкісних, дуже дорогих тепличних квітів, Дарвід довго розмовляв з молодим скульптором і ще кількома людьми, люб'язно й плавно даючи поради і викладаючи зауваження щодо спорудження пам'ятника. Однак очі його щохвилини зверталися до могили і вдивлялися в неї з такою силою, ніби хотіли пробитися крізь квітковий килим і крізь шар цегли під віко труни і побачити... те, що під ним. Нарешті, торкнувшись капелюха, він шанобливо попрощається зі своїми супутниками і пішов вузькою стежкою між урнами, колонами і статуями, обвитими мереживом молодого листя, в глиб просторого міста померлих. Таке місто Дарвід оглядав уперше в житті. Він знав багато різних міст, але з такими ніколи не знайомився. Інколи він з необхідності заходив до них, але тільки на хвилину, а думки його в цей час були зайняті чимось іншим. Тепер він ішов в глиб кладовища, думаючи: «Так кінчается все!»

Дарвід довго не повертається. Його відкритий екіпаж з підушками, оббитими синявим адамашком, і пара чудових, покірних, нерухомих коней, довго стояли перед кладовищенною брамою. Вгорі, в каплиці, срібною музикою задзвонив і віддзвонив дзвін, що скликав на вечірню молитву. Коли Дарвід від'їжджає від кладовищенної брами, на свіжу зелень дерев і на густо розкидані серед них урни, колони та статуї вже спускалися сутінки. Він думав: «Тоді, коли так дзвонять дзвони в костьолі, люди моляться. Невже вони думають, що бог їх чує? Чи є бог? Можливо, навіть напевне є, але щоб він змався людьми і їх проханнями... Зрештою, я не знаю. Я ніколи не замислювався над цим. І, здається, ніхто не знає. Люди протягом віків про це сперечаються і не зна-

ють. Таємниця. Всюди повно таємниць, а ще твердять, що розум — велика сила... Це помилка! Убозтво! Усе цим кінчается. Все закінчується по-дурному! Все — дурниця!»

Підіймаючись сходами свого будинку, Дарвід відчув, що дуже втомився. Невже це старість? Ще недавно він почував себе дуже молодим. Але, мабуть, так буває. Прийде і схопить. Іще один велетень... Дарвіду здається, що йому вже сто років. Те саме сталося і з Мальвіною. Під час їх останньої розмови він побачив, як вона змінилася! Так довго лишалась молодою і раптом постаріла. Напевне, вона страждала. Нещасна!

Він увійшов до кабінету і сів біля письмового столу. Пуфік одразу ж стрибнув йому на коліна. Одну руку Дарвід поклав на песикову спинку, а другою відчинив шухлядку столу, заглянув у неї, знову засунув і, зручно спершись на спинку крісла, нерухомим заціпенілим поглядом дивився у простір.

Дарвід був надто розумний, щоб рано чи пізно не збегнути жорстокої іронії людських діянь. Він помічав її вже давно, але вона була тоді завуальована працею, успіхами, постійним браком часу. Тепер серпанок спав. Він усе виразно бачив. Ця іронія втілилася в китайській порцеляновій вазі, і хоч у цій кімнаті вази не було, вона виглядала з кутка, дивилася на нього прищуреними очима сапфірового розпису, щирила білі зуби і, видимаючи тулуб, розсідалася від сміху. Чим відгородитись від цієї потвори? Чим її заслонити? Він не зінав. Але він ясно усвідомлював, що причиною всього цього була якась помилка. На своєму життєвому шляху він чогось не помітив, чогось не розпізнав у самому собі, щось випустив зі своїх цупких рук, він — будівник, завжди так старанно дотримуючись закону рівноваги у спорудах, які зводив, не зберіг її у власному будинку, отже, він не може надалі в ньому жити і хоче залишити його...

Коли він його залишить, буде краще. І йому, і всім. Ця нещасна буде вільна і матиме змогу стати щасливою. Мар'ян прибуде з іншого кінця світу, хоч би для того, щоб одержати спадщину. Ірена знову повернеться у світ. Ірена! Який у неї дивний характер! Така глибока ніжність і таке зухвалство! Як зухвало вона кинула йому у вічі слово: «Підлість!» Але вона мала рацію, він зробив тоді підлоту, як і взагалі робив багато дурниць. Але цю

«безглузду жорстокість» він спокутує... Ірена дізнається, що він був не такий... Ні, ні, ні вона, ні хтось інший ніколи не дізнається, що спонукало його до цього вчинку. Дарвід піdnіс голову, ще раз відчувши гордість за себе. Ні, звітувати про свої вчинки, сповідатися, падти на коліна як грішник, що кається, або ставати в позу героя, він ні перед ким не буде. Хай думають, що хочуть... Хіба йому не байдуже? Це його не обходить.

Випадково він підвів погляд угору і побачив високо у повітрі дівоче обличчя, кругле, рожеве, обрамлене світлим волоссям; воно лагідно всміхалося до нього і, змахуючи віями, виразно кликало до себе. Картини Гръоза тут не було, проте видіння стояло перед ним. Дивлячись на нього, Дарвід усміхнувся:

— Добре, маленька, я зараз!

Дарвід узяв перо і почав писати телеграму Ірені. Написав адресу, а потім додав кілька слів: «Приїжджай якнайшвидше забрати Пуфика». І нічого більше. Поклавши перо, він подзвонив і наказав лакеєві негайно її відправити. Потім, гладячи сплячого песика, він довго сидів, замислившись. Перед ним поставав світ з усім, що він будь-коли бачив, володів і чим користувався. Країни, міста, люди, їх оселі й розмови, банки, біржі, торжища, почесті, гамір, юрба, боротьба, гонитва, рух, метушня — життя! Все це, власне, не поставало перед ним, а ніби відпливало від нього по великій ріці, все далі й далі, аж поки не причалило до протилежного краю неосяжного простору, страшенно далекого від нього і зовсім йому байдужого. Коли Дарвід подумав, що міг би перескочити через цей простір і знову опинитися серед усього цього, він відчув відразу і страх, заперечливо похитав головою і сказав собі: «Не хочу!»

Він був дуже спокійний. По його обличчю розлилося блаженство. Якби хтось зараз скопив його і захотів би перекинути на той край неосяжного простору, де було життя, він всіма силами чинив би опір і навіть, якщо потрібно було б, благав би залишити його тут...

Він подивився вгору й всміхнувся:

— Вже, маленька, йду!

І висунув шухляду столу.

* * *

Другого дня по місту з блискавичною швидкістю рознеслася звістка, що відомий ділок, фінансист і багач Алойзи Дарвід вночі у своєму кабінеті заподіяв собі смерть пострілом з револьвера. Першим загальним припущенням було банкрутство. Проте ні — незабаром стало точно відомо, що корабель ішов з розгорнутими вітрилами по широкій річці успіху і віз величезне, близкуче «золоте руно». Тільки Аргонавт не знати чому, з нікому не відомих причин кинувся за борт у чорну й таємничу безодню.

Сто років тому на сторінках журналу «*Tygodnik ilustrowany*» («Ілюстрований тижневик») вперше з'явилося ім'я молодої польської письменниці Елізи Ожешко, яку згодом український поет-революціонер Іван Франко назвав «звіздою першої величини» на горизонті тогочасної польської белетристики.

Глибокий гуманізм, любов до простого народу, вболівання за його долю яскраво окреслені уже в першому оповіданні Ожешко «Малюнок з голодних літ». Письменниця виразно демократичного напряму, Еліза Ожешко продовжує кращі традиції польської літератури. В своїх реалістичних творах вона викриває вади буржуазного суспільства, гнівно протестує проти експлуатації та гноблення трудящих. В численних романах, повістях, оповіданнях і статтях Ожешко знайшла своє відображення польська дійсність другої половини XIX — початку ХХ століття з усіма властивими їй суперечностями. Невтомною працею на літературній ниві письменниця служить справі соціального та національного визволення польського народу, боротьби за світле майбутнє своєї батьківщини. «У мене виникло чітке уявлення,— пише вона,— що на цьому шляху я матиму змогу служити тому, що над усе кохаю, що падає в прірву без дна й порятунку, що живе і плаче в моєму серці, що я називаю вітчизною».

Народилася Еліза Ожешко (Павловська) 1842 року в селі Мільковиці, недалеко від Гродно, в заможній шляхетській родині. Батько її — Бенедикт Павловський — був на той час людиною передових поглядів, цікавився прогресивною літературою. Павловський рано помер і безпосереднього впливу на виховання дочки не мав. Проте Елізі стала в пригоді залишена ним бібліотека, в якій було зібрано твори французьких письменників-просвітителів Вольтера, Дідро, Руссо.

Письменниця дістала спочатку домашню освіту, а потім навчалася у Варшавському монастирському пансіоні. Через рік після закінчення пансіону шістнадцятирічну Елізу видали заміж за Петра Ожешко. Еліза Ожешко разом із чоловіком оселяється в його маєтку Людвінові (Гродненська губернія). Життя в Людвінові, як пізніше про це згадує письменниця, було для неї першим університетом. Саме тут Ожешко знайомиться з життям білоруських селян. Серед передових шляхетських кіл у той час велися дискусії про необхідність громадсько-господарських реформ на селі. Співчуття трудівникам села, роздуми над їх важкою долею привели Ожешко до тaborу демократичної молоді, яка вимагала скасування кріпацтва. Вона всім серцем на боці знедолених селян, намагається чимось їм допомогти, відкриває школу для селянських дітей.

В 1863 році в Польщі спалахує повстання проти царського уряду. Еліза Ожешко бере активну участь у цьому повстанні. Вона підтримує тісні зв'язки з партією «червоних», дістасе для повстанських загонів харчі й білизну, переховує одного з ватажків визвольного руху — Ромуальда Траугутта.

Після поразки повстання Петра Ожешко, як одного з його учасників, було заслано до Сибіру, а маєток Людвіново конфісковано. Письменниця повертається в Мільковщину, а в 1870 році переїжджає до Гродна, де й живе до самої смерті (1910).

Еліза Ожешко разом з Болеславом Прусом, Генриком Сенкевичем і Марією Конопніцькою очолювала напрямок критичного реалізму в польській літературі, який у другій половині XIX століття набув найбільшого розквіту.

Суспільно-політичні погляди письменниці формувались під впливом національно-визвольної боротьби польського народу і посилення революційного руху в країні. Неабияку роль у визначенні світогляду Ожешко як передової письменниці-демократки відіграли російська та українська літератури. Еліза Ожешко високо цінувала твори Л. Толстого, І. Тургенєва, М. Салтикова-Щедріна. З Салтиковим-Щедріним письменниця листувалася. Він в свою чергу з пошаною ставився до Ожешко і вмістив кілька її оповідань в «Отечественных записках».

З великим інтересом стежила письменниця і за українською літературою. Вона знала твори І. Котляревського, Т. Шевченка, Марка Вовчка, Панаса Мирного, І. Франка, деякі з них перекладала й опублікувала в польських журналах. В одному з листів до І. Франка Ожешко, згадуючи про свій намір скласти антологію «русинської» літератури, давала високу оцінку творчості українських письменників.

Літературна спадщина Ожешко величезна. З-під її пера вийшло кілька десятків творів, в яких порушуються найпекучіші проблеми важкої й суперечливої епохи.

Центральною темою ранньої творчості Ожешко було викриття тяжкого становища жінки в капіталістичному суспільстві — «Пізне кохання» (1867), «Пан Граба» (1869). «Щоденник Вацлаві» (1869—1870), «Марта» (1873), «Чотирнадцята частина» (1877) та інші. Гірке почуття і болісна задума над долею багатьох жінок, приречених на рабське існування, поєднані в цих творах з критикою антигуманних буржуазних законів, які, обмежуючи права жінок, відводять їм «четирнадцяту частину» матеріальних та духовних благ. Позбавлені чоловічої опіки, не пристосовані до життя, такі жінки часто гинуть. Ожешко виступає проти хибного виховання жінок із шляхетського середовища. На її думку, вони повинні поряд з чоловіками брати участь у суспільнно корисній праці. Проте боротьба письменниці за емансирацію жінок носила реформістський характер. Вона вважала, що становище жінки можна поліпшити в рамках існуючого ладу.

В 70-х роках виходить у світ ряд творів Ожешко, присвячених життю єврейського народу — оповідання «Дай квіточку» (1879), «Сильний Самсон» (1879), «Елі Маковер» (1874), роман «Меїр Езопович» (1877). В них намальована правдива картина жебрацького існування єврейської бідноти, експлуатованої фінансистами і торгівлями, одурманеної равинами й меламедами, які прищеплювали єреям ненависть до інших народів. Проте серед сірої, знеособленої єврейської маси Ожешко розгледіла людей, здатних скинути пута націоналізму і виступити на захист гноблених.

Найбільшого розквіту творчість Ожешко досягає в 80-х роках. Це був період пожвавлення революційного руху в країні, час утворення перших робітничих гуртків і пролетарських партій.Хоча Ожешко й не сприйняла робітничого руху, проте під впливом цих подій в її творчості посилюються соціальні мотиви. Вона виступає з рядом повістей та оповідань, в яких виводить різні постаті трудівників міста і села («З різних сфер», 1886). В той же час Ожешко звертається до сільської тематики, даючи широку панорamu зліденно-го життя білоруського селянства. Сірість, затурканість, убозвство гнобленої селянської маси показані в повісті «Низини» (1883). Панування забобонів і темряви на селі розкриті в повісті «Дзюрдзі» (1885). Малюючи сумну картину існування білоруського народу, Ожешко доводить, що безправ'я, обман, беззаконня не вбили у селян їх людської гідності та благородства («Хам», 1889).

До творів з сільською тематикою можна віднести також відомий роман Ожешко «Над Німаном» (1887), хоч задум його значно ширший. Письменниця дає широке полотно життя різних суспільних

верств пореформеної Білорусії. Вона виводить ряд образів з аристократичної верхівки, показує їх каство обмеженість і самодурство, тупість і пошлість, що свідчить про духовне виродження цього класу. На противагу їм з глибокою симпатією зображені працьовитість, чесність, моральну чистоту білоруських селян. У творі оспівано труд, з великою художністю намальовано картини природи, дано широке побутове тло. Незважаючи на це, роман Елізи Ожешко не позбавлений недоліків. Правдиво зображуючи процес розорення дрібних шляхетських господарств, проникнення капіталізму на село, Ожешко в той же час в єднанні вищої та середньої шляхти з селянством вбачає шлях, по якому повинна розвиватися нація. Цей найвний і антиісторичний ідеал певною мірою знижує художню цінність твору.

Наприкінці XIX століття в Польщі розвивається імперіалізм, загострюється класова боротьба. Поступово в країну проникають ідеї соціалізму. Через обмеженість світогляду Ожешко не могла піднятися до розуміння історичної ролі пролетаріату в розвитку суспільства, значення соціалістичного вчення. Творчість цього періоду письменниці нерівна й суперечлива. З одного боку, вона піddaє нищівній критиці вади капіталістичного устрою, а з другого — закликає до порозуміння між «хатою і двором», тобто проповідує ідею класового миру, ідилічно зображує стосунки між поміщиками й селянами — збірники «Меланхоліки» (1896), «Іскри» (1898), романи «Два полюси» (1892), «Австралієць» (1855).

Після поразки буржуазно-демократичної революції 1905 року Ожешко відходить від соціальної проблематики. В останні роки життя вона вдається до спогадів про повстання 1863 року — збірник «Gloria victis» («Слава переможеним», 1910).

«Аргонавти» — один із найвідоміших і найкращих романів Ожешко — побачив світ у 1899 році. Це яскраво викривальний твір, в якому письменниця, зображуючи польське суспільство кінця XIX століття, показує хижакське обличчя імперіалістичної буржуазії з її невпинним прагненням наживи.

В центрі твору — образ крупного буржуазного фінансиста і ділка Алойзи Дарвіда. Дарвід — капіталіст нової формaciї: енергійний, високоосвічений, ерудований в окремих галузях знань. «В глибинах юриспруденції, математики, архітектури він почуває себе так вільно, ніби ходить по власній кімнаті». Вся його діяльність спрямована на пошуки «золотого руна», накопичення якомога більшого капіталу і завоювання високого становища у так званому вищому світі. «Гроші і становище у вищому світі — ось ті дві осі, навколо яких оберталися усі почуття, думки й бажання Дарвіда».

Докладно простежуючи життєвий шлях свого героя, крок за кроком вводячи читача в найпотаємніші глибини його душі, письменниця логічно доводить неспроможність переконань Дарвіда про всевладність золота. Духовний крах мільйонера, його моральна спустошеність постають у кінці твору як закономірний і неминучий факт.

Дія роману майже весь час відбувається в рамках Дарвідового дому. Ожешко не дає широких картин життя народу, на експлуатації якого Дарвід нажив свої мільйони. Проте не випадково починає розповідь з опису будинку відомого фінансиста, який потопає в розкошах. Не важко здогадатися, що за усім цим — кров і піт сотень трудащих, які змушені гнути спину на Дарвіда і йому подібних. Ділок нового типу, він не утримує заводів та підприємств, де безпосередньо в його віданні була б велика армія робітників. Дарвід оперує акціями і дивідендами. Місце його спекуляцій — біржі, банки, аукціони. Він постає з сторінок твору, як страшний хижак. Мораль Дарвіда — це мораль типового представника капіталістичного світу. На його думку, всі люди діляться на переможців і переможених, і чим швидше переможені загинуть, тим краще і для них, і для світу».

Дарвід над усе ставить гроши. Він вважає, що за гроши можна купити розум, знання, щастя і навіть життя.

Поступово віра Дарвіда у всемогутність «золота й енергії» похитнулася. Ожешко показує, як гроши розтлівають нрави, руйнують родинні зв'язки. Дружина Дарвіда Мальвіна — оточена багатством і розкішшю — почуває себе самотньою. Вимушене неробство, беззмістовне, порожнє життя штовхають її на шлях зради чоловікові. Повернувшись після трирічної відсутності, Дарвід поступово починає усвідомлювати, що дружина йому чужа, а старші діти не хочуть його розуміти. «Світлий промінь» — молодша дочка Дарвідів, батькова улюблениця Кара, зіткнувшись з обманом та підлогою, добровільно залишає цей світ.

Боротьба за Карине життя — кульмінаційний момент твору. Дарвід ставить на карту свої переконання щодо сили грошей, розуму й енергії, які мають відвернути смерть. Та смерть «перескочила всі золоті гори — і прийшла». Горе зломило мільйонера, він втрачає віру в могутність грошей, у мету свого життя. З його очей спадає пелена, Дарвід виразно бачить ті явища, в глибину яких не мав часу заглянути раніше. Його починає переслідувати питання «навіщо». Ожешко розвінчує фальш взаємин між людьми, які належать до капіталістичної верхівки. Шана, поклоніння, улесливість, які оточують Дарвіда, — поверхові й штучні. Не перед ним згинаються всі ці люди, а перед його мільйонами. А до мільйонів він більше не рветься, бо

«золоте руно» не дало йому щастя, воно виявилося не всевладним, його перемогла смерть. Втративши мету життя, Дарвід гине.

Яскравими художніми засобами письменниця переконує читача, що такий фінал правдоподібний. Тонкий психологічний аналіз переживань героя наводить на думку про те, що подібні Дарвідові лицарі наживи — самотні, вони почують себе в суспільстві чужими, нікому не потрібними. Викриття буржуазної верхівки у творі об'єктивно спрямоване проти підвалин капіталізму.

В кінці XIX століття в польській літературі з'являється модерністська течія під назвою «Молода Польща». Ожешко, як і інші прогресивні письменники-реалісти, виступає проти модерністів та їхнього лозунга «мистецтво для мистецтва», проти проповіді пессимізму й зневаги до всього прекрасного і морального. Особливо негативне ставлення письменниці до занепадницьких течій у мистецтві виявилося в романі «Аргонавти». Ввівши у твір «золоту молодь» — сина Дарвіда — Мар'яна та його приятелів, заражених скепсисом, цією хворобою застою і занепаду, письменниця різко засуджує їх крайній індивідуалізм і розбещеність. Вкрай зіпсований батьківськими мільйонами, Мар'ян зневажливо ставиться до праці й науки. Він трињкає батькові гроші на бенкети, вечірки, жінок. Пересиченість, постійне байдикування роблять його передчасно постарілим, завжди невдоволеним чоловіком.

Мар'ян, барон Блауендорф та їх приятелі вважають себе послідовниками Ніцше, сильними особистостями, надлюдьми. Чого варти їх розумування: «Все, що не я і не жменька подібних до мене,—це юрба. Те, що властиве мені, не може бути притаманне юрбі, а те, що належить юрбі, не може бути властивим мені». Вже в той час письменниця застерігає проти шкідливості ідей Ніцше і їх впливу на молодих.

Молодь оперує словами, запозиченими у реакційних філософів і літераторів на зразок «ревматизм думки», «висихання серця», «треба вміти хотіти», «нове третіння» та ін. Іх девіз — абсолютна свобода і анархія. «Єдиною аксіомою для мене,— говорить Мар'ян,— є те, що я існую і бажаю, а єдиним інтересом моїм є вміння бажати».

Для «золотої молоді», крім власної особистості, немає нічого святого. Мораль, родинні зв'язки, кохання і навіть вітчизна — все це для них «мальовані горщики», «церовані шкарпетки». З глибоким обуренням протестує Ожешко проти космополітизму молодих. «Мистецтво,— каже вона устами одного з героїв твору,— це святыня і вітчизна теж...»

З надзвичайною художністю змальована сцена, в якій барон розповідає про свою подорож по краю в пошуках творів мистецтва

під солом'яними стріхами. Барон у цій сцені постає перед читачами винятково нікчемною, підлою людиною. Його розповідь про «санкюлотів», що цілували його, як шматок хліба, голодними ротами, викликає огиду, а девіз «дешево купую — дорого продаю» — віддається болем за сплюндовану Польщу, яку обкрадали і продавали новочасні аргонавти. Бо і Мар'ян, і барон також аргонавти, хоч їх шлях лежить у Америку, де склалися найкращі умови для торговельних операцій і найбільші можливості впіймати «золотого тельця».

Аргонавтом певного роду виступає у творі й шляхтич Краницький — представник відживаючого аристократичного роду, розореного капіталізмом.

Особлива увага у романі приділяється жінкам. Ожешко й тут проводить думку про те, що жінки поряд з чоловіками повинні брати активну участь у створенні матеріальних благ. Вона ще раз наголошує, що тільки праця може зробити людину щасливою.

Ожешко не звинувачує Мальвіну в тому, що сталося, а навпаки, доводить, що самі обставини й неробство змусили її піти злочинним шляхом.

Бездіяльність мучить і старшу дочку Дарвідів — Ірену. Схожа на батька, вольова, енергійна й розумна, Іrena не знаходить застосування своїм силам. Рано пізнавши життя, дівчина багато в чому розчарувалася. Цьому певною мірою сприяло й знайомство її з Блауендорфом. Проте здорові сили виявилися в ній сильнішими, ніж розтлінний баронів вплив. Вона пориває з бароном, забирає матір з рідного дому і сама залишає його. Іrena — єдина у творі, про яку можна сказати, що її, можливо, чекає краще майбутнє. Всі інші — приречені, якщо не на загибель, то на жалюгідне й марне існування.

Особливо рельєфно, з великим художнім тактом представлена в романі Қара. Добра й мрійлива дівчинка не витримує атмосфери лицемірства й обману Дарвідового «палацу статку». Вона кінчає життя самогубством. Через Қару письменниця поглиблює конфлікт у родині Дарвідів і показує неможливість його розв'язання.

Суть капіталістичних відносин, вовчі закони капіталізму постають у творі в усій їх глибині. Через внутрішній світ своїх героїв письменниця розкриває суттєві економічні, соціальні й моральні прикмети доби.

Важко переоцінити значення твору Ожешко «Аргонавти». Бо хоч через свою обмеженість письменниця не піднялася до рівня революційної свідомості і, заперечуючи капіталістичний світ, не зроби-

ла спроб протиставити йому інший, показати тих, хто веде боротьбу проти цього світу, все ж викривальна цінність твору величезна. Тож не дивно, що він друкувався паралельно — польською і російською мовами.

На Україні твори Ожешко відомі давно. Українською мовою перекладено ряд оповідань та повістей письменниці. Роман «Аргонавти» нашим читачам пропонується вперше. Треба сподіватися, що він з інтересом буде ними сприйнятий.

ОЛЕКСАНДРА ЗАРВА

Элиза Ожешко

АРГОНАУТЫ

Роман

(На украинском языке)

*

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

*

Редактор *Н. П. Лісовенко*

Художник *К. М. Селіверстов*

Художній редактор *В. В. Машков*

Технічний редактор *Н. С. Морозова*

Коректор *Л. Г. Лященко*

*

Виготовлено на Київській фабриці набору
Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР,
Київ, Довженка, 5.

Лінотипісти *С. В. Рудик, Л. Б. Гутіна*

Верстальник *І. П. Кирилов*

Друкар *М. І. Белік*

Керівник палітурно-брошурувальних процесів
Є. А. Волкова

*

Здано на виробництво 24/XII 1965 р.

Підписано до друку 21/ІІ 1966 р.

Папір № 2. Формат 84×108^{1/32}.

Фізичн. друк. арк. 7,5. Умовн. друк. арк. 12,6.
Обліково-видавн. арк. 13,465. Ціна 54 коп.
Замовлення 946. Тираж 30 000.

